

Ladányi Andor

**Az egyházak és a felső oktatás a modern
Magyarországon**

Budapest, WJLF 2012 (2021)

2012-ben tervbe vettem egy az egyházi oktatás történetszociológiáját bemutató nagyobb kötet megszerkesztését. Többek között Ladányi Andornak is szóltam, hogy adna-e egy tanulmányt az egyházak és a fels oktatás történeti kapcsolatáról. Bandi egy monográfiányi, 285 ezer karakternél nagyobb anyagot adott, ami a legfeljebb félmillió karakteresre tervezett kötetbe természetesen nem volt betehet , ezért megállapodtunk, hogy vagy kiválasztunk egy részt, vagy két kötetet csinálunk, egyet a fels oktatás és egyet a közoktatás kérdéseinek. A kötet végül egyik formájában sem készült el, s néhány nappal Bandi halála után úgy érzem, nincsen erkölcsi szabadságom arra, hogy – bár más szerkeszt i és szerz i kötelezettségeim ezt legitimálnák, tovább várjak azzal, hogy a tanulmányt – még ha szerkesztetlen formában is – az olvasók kezébe adjam.

Nagy Péter Tibor

AZ EGYHÁZAK ÉS A FELSŐOKTATÁS A DUALIZMUS KORÁBAN

A magyarországi egyházak tevékenységének a dualizmus korában jelentős és növekvő súlyú részét alkotta az oktatás, ezen belül a felső oktatás. A katolikus egyház — amely elvesztette államegyház jellegét, a polgári fejlődés követelményeihez csak nehezen tudott alkalmazkodni, és a kiegyezés utáni években a kormányzat liberális politikájával gyakori összeütközésbe került — befolyását, pozícióit jelentős mértékben az oktatás terén kívánta erősíteni. A protestáns egyházak, elsősorban a református egyház viszont a korábbi törvényekben — így az 1791. évi XXVI. és az 1848. évi XX. törvényben — biztosított egyenjogúságuknak, oktatási autonómiájuknak erőteljes érvényesítésére törekedtek. Az egyházak ezirányú törekvései ugyanakkor ismétellen ellentétbe kerültek a kormányzat oktatáspolitikájával; ismeretes, hogy a kormányzat a felvilágosult abszolutizmus kora óta az oktatásügyet állami irányítás alá szándékozott helyezni. („Az iskola politikum és az is marad”, hangsúlyozta Mária Terézia 1770-ben.) Problémák forrását jelentették a törvényi szabályozás hiányosságai is: nem volt olyan organikus felső oktatási törvény, amely az intézmények létesítésének és működésének feltételeit, a hatásköröket egyértelműen meghatározta volna, a vallás ügyéről szóló 1791. évi XXVI. törvény 5. cikkelye pedig csak általános jellegű rendelkezéseket tartalmazott. (Mint utóbb Trefort mondotta: az 1791. évi törvények alkotói „bölcsek férfiak voltak és koruk műveltsége színvonalán álltak; de nem voltak practicus államférfiak, mert csak az elveket rakták le a törvényekben és azok formulációját a jövő nemzedékekre bízták, minek következtében folytonos súrlódások jöttek létre a kölcsönös jogok értelmezése iránt”.) Még bonyolultabbá tette a helyzetet, nehezítette az egyes problémák megoldását az oktatáspolitikai mellett az egyházpolitikai alakulása és annak belpolitikai összefüggései is.

E téma körébe tartozó kérdésekkel több neveléstörténeti, intézménytörténeti, egyháztörténeti munka foglalkozott, széleskörű forráskutatáson alapuló összefoglaló feldolgozására azonban még nem került sor. Tanulmányomban — az adott terjedelmi keretek között — ezt

kívántam elvégezni.¹

A pesti egyetem jellege

Az els kérdés, amellyel foglalkozunk, a pesti (majd budapesti) egyetem jellege, amely hosszú évtizedeken át vita tárgyát képezte. Ismeretes, hogy a Pázmány Péter által alapított és a jezsuita rend vezetésére bízott nagyszombati egyetemet 1769-ben Mária Terézia „a magunk és magyar királyi utódaink különleges és kegyes pártfogásába és igazgatásába” vette, s a továbbiakban királyi egyetemnek (Regia Universitas) nevezett intézményt 1777-ben Budára helyezte, az áprilisi törvények sorába tartozó, a magyar egyetemről szóló 1848. évi XIX. törvény pedig azt „egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá” rendelte.²

A szabadságharc leverése utáni id szakban azonban a katolikus klérus az egyetem katolikus jellegének érvényesítésére törekedett. Ennek érdekében szerette volna, ha az 1855. évi konkordátumban az egyetem katolikus jellegének helyreállítása is szerepeljen, ezt azonban nem sikerült megvalósítania. Csak annyit tudott elérni, hogy Rauscher bécsi hercegérsek a szentszéki pronunciushoz intézett levelében a császár nevében megígérte, hogy a pesti egyetemre — annak egyházi alapítványi eredetére tekintettel — a jövőben csak katolikus tanárokat fognak kinevezni. Ennek ellenére a 60-as években is néhány esetben protestáns személyek egyetemi tanári kinevezésére, ill. magántanári habilitációjára került sor, kiváltva a klérus ismételt tiltakozását.

így pl. Scitovszky János hercegprímás a Helytartótanácsához intézett

¹E korszak fels oktatás-történetére lásd: *Antall József-Ladányi Andor: A magyar fels oktatás az abszolutizmus és a dualizmus korában. Fels oktatási Szemle 1968. 9. sz. 536-546.; Ladányi Andor: A magyarországi fels oktatás a dualizmus kora második felében. Fels oktatás-történeti kiadványok. 1. Budapest, 1969.; Ladányi Andor: A magyar fels oktatás a 20. században. Budapest, 1999. 9-31. E periódus egyháztörténetére: *Herniann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 444-512.; Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. München, 1974.; Szántó Konrád O.F.M.: A katolikus egyház története. II.k. Budapest, 1984. 409-414, 492-512, 572-574.; Bucsay Mihály. A protestantizmus története Magyarországon. 1521-1945. Budapest, 1985. 206-232.**

²Régi magyar egyetemek emlékezete. Válogatott dokumentumok a magyarországi fels oktatás történetéhez. 1367-1777. Budapest, 1985. 214-217.; Magyar Törvénytár. 1836-1868. évi törvényczik-kek. Budapest, 1896. 243.

1864. szeptember 16-i levelében „ünnepélyes óvást” tett két nemkatolikus személy orvoskari magántanári habilitálása ellen: „Elég volt elnézni, eltérni az egyetem kát. jellegén már eddig is ejtett sérelmeket” - írta, és kilátásba helyezte, hogy e magántanári képesítések megerősítése esetén „az Egyház jogának megőrzése céljából” kénytelen lesz a legfelsőbb helyhez fordulni. Ezt egy egyetemi tanár jelölésével kapcsolatban, az egyetem katolikus jellegére hivatkozva 1865. január 28-án meg is tette (ami azonban nem járt eredménnyel). 1866. június 15-én a prímás az egész püspöki kar nevében tiltakozott egy evangélikus vallású tudós bölcsészkarra kinevezése ellen.³

A kiegyezés után mind a liberális kormányzat, mind az egyetem világi karai — elsősorban a bölcsészeti és az orvosi — tanárainak többsége az egyetem állami jellege mellett foglalt állást. Ezzel kapcsolatban Róder Alajos, az egyetem rektora 1868. január 23-án Simor János érseknek a következőket írta: „Amit én félttem [...] az immár bekövetkezett, t. i. izraeliták is kívánnak egyetemi tanárok lenni. Az orvoskari tanártestület habilitálta magántanárságra a B. ke. Gyulát, és jövő csütörtökön az egyetemi tanácsban fog az ügy tárgyalatni. Mitév legyenek most mint rector? Sokkal jobban ismerem az egyetemi tanács tagjait, hogy sem magam azon reményben ringathatnám, miszerint csak az egyetem katolikus jellege mellett föl fognak szólni. Magam küzdjek tehát az áramlat ellen? [...] A 'Concordatum' törvényszerűségét nem ismerik el kormányférfiaink, annál kevésbbé azon 'levelét', mely a concordatum mintegy kiegészíti je lévén egyetemünk jellegét közelebbre el meghatározza”. Az érsek nem válaszolt e levélre.⁴

Ez évben két brosúra igyekezett az egyetem katolikus jellegét bizonyítani. Schopper György, a hittudományi kar tanára (utóbb rosznyói püspök) nyomtatásban is megjelentette még 1866-ban Tömöri álnéven a *Religio*-ban közölt cikksorozatát. Ebben hangsúlyozta, hogy az egyetem „katolikus volt eredetében”, „katolikus volt fejlődésében” és „katolikus maradt újjáalakításában is”, az 1848. évi XIX. törvényről nem téve említést. A másik, névtelen szerzőtől származó füzet a történelmi elzárásokat Schopperhez hasonlóan ismertette, azt állította, hogy Mária Terézia és II. József intézkedései „tisztelőben tartották az egyetem kath. jellemét”. E

³ Pesti Hírlap 1856. márc. 19. 2.; *Religio* 1866. II. k. 179.; *Gábor Adriányi*: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Roma, 1963. 120-121.; MÓL D 189 2191/1865., 3081/1865., 3572/1865., 8855/1865, 11080/1865.; EPL Scitovszky Cat 41. 3935/1864, 522/1865., 732/1865., 2559/1866., 3995/1866.; *Sashegyi Oszkár*. Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849-1867. Felsőoktatástörténeti kiadványok. 3. Budapest, 1974. 350-353.

⁴ EPL Simor Arch. Secret. 8/1868.

brosúra viszont nem feledkezett meg az 1848. évi törvényről, megállapította, hogy a törvényhozás „ignorálta az egyetemnek kath. vallásfelekezeti jellemét”, e törvény „az egyetemet megfosztja kath. vallásfelekezeti jellegét”, azt egyenesen országos, vagyis állami intézetnek deklarálja”. A szerző szerint ezért a katolikusok megvárják, hogy a vallásfelekezetek autonómiájáról alkotandó törvény az egyetemet a katolikus vallásfelekezet tanintézetei között nyíltan megnevezze, és az 1848. évi törvényt hatályon kívül fogja helyezni.⁵

1868 novemberében a képviselőházban egyes képviselők az egyetem egyházi alapítására és arra hivatkozva, hogy a Mária Terézia által nyújtott dotáció „ezen universitas természete felett nem változtat” - tiltakoztak az egyetem céljaira 50 ezer Ft-nek az 1869. évi költségvetésbe való felvétele ellen. A képviselők többsége azonban az egyetem állami jellege mellett érvelt. A képviselőház állásfoglalásában jelentős szerepe volt Deák Ferenc nevezetes november 13-i felszólalásának.

„Nem a Pázmány és Szelepcsényi által határozottan kath. célokra alapított egyetemről, nem az említett érsekek által e célra adott vagyonról van szó — mondotta —, hanem a jelenleg Pesten fennálló magyar királyi egyetemről, mint állami tanintézetről. [...] Nem arról van itt tehát kérdés, hogy valamely alapítvány, mely jogilag a kath. egyházat illeti, attól és annak céljaitól elvonassék, hanem egyenesen arról, hogy a magyar királyi egyetemet állami tanintézetnek tekintvén, megszavazzuk-e azon 50.000 forintot. [...] Ettől különvált kérdésnek tartom a vagyoni jövedelmeknek és alapítványoknak kérdését [...] szükségesnek látom határozat által a közoktatásügyi ministeriumot odautasíttatni [...] terjessze elé részletesen a magyar királyi egyetem állapotát, fejtse ki vagyoni állását, és érintkezvén e célból a kath. egyházzal, hozza tisztába, mik azok a javak, jövedelmek és alapítványok, melyek az egyetem jelen vagyonából, mint tisztán római katolikus célokra tett alapítványok, a római katolikus egyházat illetik, mik azok, melyek annak, mint állami tanintézetnek, tulajdona gyanánt tekinthetők és mik a netalán kérdések?”

Javaslatára a képviselőház határozatában kimondta, hogy „a pesti m.kir. egyetemet állami tanintézetnek tekinti”, elfogadta az 50 ezer Ft-nek a költségvetésbe való felvételét, és egyúttal felhívta a minisztert az egyetem vagyonára vonatkozó kimutatás elkészítésére.⁶

⁵ Mily jelleggel bír tehát voltaképp a magyar tudomány-egyetem? Pest, 1868.; A pesti magyar királyi egyetem katolikus jellege. Pest, 1868.

⁶ Az 1865-dik évi KN X.k. 285-296.

Eötvös ennek 1869-ben eleget is tett, majd a képvisel ház 1870 márciusában héttagú bizottságot küldött ki az egyetemi alap jogi helyzetének megállapítása érdekében a vonatkozó okmányok megvizsgálására. E bizottság azonban érdemi munkát nem végzett, és 1874-ben feloszlott, a képvisel ház pedig a vallásalap és a tanulmányi alap jogi természetének megvizsgálására kiküldött bizottságot bízta meg az egyetemi alap megvizsgálásával is. A bizottság e kérdésben nem tudott egységes álláspontot kialakítani, a szakvélemény adására felkért kincstári jogügyi igazgató és a közalapítványi kir. igazgató véleménye nagymértékben eltér volt. Az ügy érdemét tekintve: az egyetem ingó törzsvagyónának egy része — els sorban Pázmány, Lippay és Lósy érsekek alapítványai — kétségtávol katolikus jelleg volt, másik, nagyobb része viszont felekezetenküli magánalapítvány. Az ingatlanvagyonat a Mária Terézia által adományozott, zömmel jezsuita uradalmak alkották; a problémát azok tulajdoni helyzete jelentette (donacionális vagy haszonélvezetre átengedett birtokok voltak-e). E kérdésnek, az egyetemi alap Jogi természetének” tisztázására a továbbiakban sem került sor.⁷

Ennek ellenére az egyetem felekezetenküli állami jellege mindinkább elfogadottá vált. „Az egyetem katolikus jellege [...] egyre jobban elhomályosodott” - írta Salacz, hivatkozva a világi karokra „aránytalanul nagy számban kinevezett” protestáns és zsidó tanárookra, akik „a katolikus és keresztény szellemet [...] szám zték az egyetem falai közül”, és megemlítve, hogy a tanári kar és az ifjúság hagyományos húsvéti szentáldozása egyre sz kebb körre szorult. (1884-ben pl. a világi karok professzorai közül mindössze négyen vették magukhoz a keresztet.) Salacz rámutatott arra is, hogy az egyre emelked állami hozzájárulás következtében „eleve sikertelenségre voltak kárhozthatva az egyetem rekatolizálására irányuló szándékok”. Az egyetem költségvetési támogatása ugyanis fokozatosan, különösen a 90-es évek elejét l — a jelent s beruházásokat is figyelembe véve — igen nagy mértékben növekedett, jóval meghaladva az egyetemi alából származó bevételt, amelyet 1870-t l az állami költségvetésben is

⁷ Szepessy Mihály, a m.kir. kincstári jogügyek igazgatójának a vallás, tanulmányi alap és egyetemi alap jogi természete iránt az ezen ügyben kiküldött képvisel házi bizottság albizottságához beadott jogi véleménye. Budapest, 1875.; Hamar Pál közalapítványi királyi igazgató, mint a Szent Korona egyik ügyészének véleménye a budapesti egyetemi alap jogi természete kérdésében. Budapest, 1875.; Melichár Kálmán: A katolikus autonómia Magyarországon. Budapest, 1907. 406-411.; Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1977. 170-172.

feltüntettek. (Az egyetemi alap bevételei az egyetem kiadásainak 1871-ben még 51,3,1881-ben 42,7,1891-ben már csak 26,3, 1901-ben 16,4, 1911-ben pedig 11,7%-át fedezték.)

A f rendiházban a püspöki kar valamelyik tagja, a képvisel házban pedig, a 90-es évekt l els sorban a néppárt egyes képvisel i ugyan a költségvetés tárgyalása során évr l évre sztereotip jelleggel tiltakoztak az egyetemi alapnak a költségvetésben való szerepeltetése ellen, amelyre a vallás-és közoktatásügyi miniszterek következetesen ugyanazt a választ adták, elismerve az egyetemi alap részben egyházi eredetét, ugyanakkor hangsúlyozva az egyetem állami jellegét. E miniszteri válaszoknak ezen túlmen eleme csak Csáky Albinnak a képvisel ház 1893. március 21-i ülésén elhangzott nyilatkozata volt: „A magam részér l igen kívánatosnak tartom — mondotta —, hogy ezen kérdés végre-valahára tisztáz- tassék. Azt gondolom, a legcélszer bben úgy lehetne ezt elérni, hogy e tisztán katolikus alapítványok hasíttassanak ki s fordíttassanak a theologiai facultás fentartására, hogy a többire nézve azután semmi kétség se férhessen az intézet jellegéhez.” A Szentszék ismételten felhívta a magyar püspöki kar figyelmét a budapesti egyetem „visszaszerzésére”; így XIII. Leó 1886. augusztus 22-i, „Quod múltum” kezdet levelében, majd 1893. szeptember 2-i levelében, 1896. május 28-án pedig a pápa utasítására Verga bíboros levelében azt írta: hassanak oda a püspökök, hogy a budapesti egyetem „adassék vissza a katolikusoknak s a püspökök fennhatósága alatt kormányoztassék”.

A század utolsó évtizedében az egyetem katolikus jellegét hangoztató állásfoglalások közül még kett t kell megemlítenünk. Az egyik: Winkler Józsefnek Doctor Romanus álnéven 1888-ban írt 44 részbe l álló, még abban az évben könyv alakjában is kiadott cikksorozata volt. Ennek célja, a könyv el szava szerint: „kimutatni, hogy ezen jogilag kath. egyetem tényleg dekatholizált és dekrisztiani- zált”, amelyet a tanárok szelleme és el adásai bizonyítanak. Szerinte a szabad kutatás és szabad vizsgálódás frázisainak alapján „ott nemcsak minden olyan tan van képviselve, amely, mint a darwinizmus, kantianizmus, pozitívizmus, szkepticizmus, teljesen keresztényellenes irányban mozog, hanem üldözve, szám zve van a keresztény tudomány is”. A másik: az 1894. január 16-i katolikus nagygy lésen Zichy Jánosnak Hogyan fogjuk fel a tan- és nevelésügyet katolikus szempontból c. el adását követ en elfogadott határozat, amely szerint „A katolikus Pázmány- egyetemet kívánjuk bírhatni, hogy az egyetemi katolikus alapítványok katolikus egyetemnek szolgáljanak.”

Mindezeknek azonban a század utolsó évtizedeiben nagyobb hatása nem volt.⁸

A 20. század elején id legesen ismét el térbe került az egyetem jellegének kérdése a néppárttal kapcsolatban álló konzervatív-jobboldali diákok által megindított kereszt-mozgalom során, 1900. június 29-i memorandumukban az egyetem valamennyi tantermében kereszt kifüggesztését kívánva. A memorandum szerint az 1848. évi XIX. törvény „az egyetemnek a közoktatásügyi miniszter alá való helyezésével annak addig fennállott jogi állapotán és keresztény jellegén mit sem változtatott. Az alapítás ténye katolikus célzattal bírt, tehát rendeltetése a keresztény eszmék szolgálata.” A memorandum hivatkozott arra is, hogy az egyetemi alap „minden része magánjogi eredet , kath. tulajdonból származik”.

Az egyetem rektora az egyes karok véleményét kérte a memorandummal kapcsolatban. A hittudományi kar pártolta a kereszt kifüggesztését, az orvosi kar viszont egyhangúlag, a bölcsészeti kar pedig egy ellenszavazattal a memorandumban foglaltak elutasítását javasolta. A jogi kar — Concha Gy z véleményes jelentése alapján — a kereszt kifüggesztésére irányuló kérést nem találta teljesíthet nek, szükségesnek látta azonban a doktorrá avatásokra tekintettel az aulában, a tanári és egyéb eskütetelekre tekintettel pedig a tanácsterem asztalán a feszület elhelyezését, továbbá az egyetemi hitszónoki állás visszaállítását, valamint a bölcsészeti karon a keresztény religió bölcseleté tanszék betöltését. Az egyetemi tanács 1900. december 13-i ülésén elutasította mind a keresztnek a tantermekben való kifüggesztését, mind pedig — két szavazat többséggel — a jogi kar javaslatát, és e határozatát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) is jóváhagyta. Szóba került e kérdés 1901 februárjában a képvisel házban is, a memorandumban, ill. a jogi kar javaslatában foglaltak teljesítését követel néppárti felszólalásokkal szemben Wlassics Gyula miniszter megismételte az egyetem állami jellegére vonatkozó állásfoglalását, helytelenítve, hogy a kereszt jelvénye „a napi politikai küzdelmek porondjába vettetik”.

A jogi kar javaslata azonban a koalíciós kormány idején jórészt megvalósult: az egyetemi tanács 1906. november 16-i határozata alapján a feszületet az aulában elhelyezték (a tanácsteremben ez már korábban

⁸Az 1887. évi KN X. k. 300-301.; *Doctor Romanus*-. A mi dekatholizált egyetemünk. Budapest, 1888.; Katolikus nagygy lés Budapesten 1894. január 16-án. Budapest, 1894. 64-72.; *Tomcsányi Lajos S. J.* : A katolikusok némely sérelmének orvoslása. Budapest, 1920. 35.; *Salacz*:. i.m. 63-65.

megtörtént), és 1908-ban visszaállították az egyetemi hitszónoki állást. Az egyetemi tanácsnak a keresztény neveléstan bölcsészkarai oktatására vonatkozó 1905. évi határozatát azonban e kar — hivatkozva arra, hogy e tárgy eladása ellenkezne az 1848. évi XIX. törvényben biztosított tanszabadsággal — visszautasította, és állásfoglalásával a VKM is egyetértett (azzal, hogy e tárgyat a hittudományi karon adják el).⁹

A következő években az egyetem jellegének kérdése háttérbe szorult, az egyetemi alapnak a költségvetésbe való felvétele elleni szokásos „óvások” mellett csak a katolikus sajtó néhány cikke foglalkozott ezzel. A katolikus egyházi körök törekvései ezidőtájt elsősorban egyetemi pozícióik erősítésére, a katolikus egyetemi tanárok számának növelésére irányultak. Ennek alátámasztására a katolikus sajtóorgánumok részletes statisztikákat közöltek az egyes tanári karok felekezeti összetételéről, az „akolikus” tanárok nagyszámáról, és a katolikus professzorok esetében is olykor több kategóriát alkalmazva (megkülönböztetve a „névleges”, a „közömbös” és a „hitvalló” katolikusokat). E törekvések Apponyi és Zichy minisztersége idején az egyetemi tanári kinevezések során számos alkalommal — az esetek nagyobb részében a tudományos-szakmai követelmények rovására — eredményre is vezettek. A tanári karok felekezeti összetételének kérdését a katolikus egyházi körök nemcsak a budapesti, hanem a kolozsvári egyetemre vonatkozólag, majd a háború előtti években a két új egyetemre történő professzori kinevezésekkel kapcsolatban is felvetették. Ez utóbbiakat illetően Csernoch János hercegprímás 1914. május 6-án levélben fordult Jankovich Béla miniszterhez.

„Kötelességemnek tartom [...] figyelmedet fölhívni arra az izgatottságra — írta —, amely a katolikusok táborában újabban a pozsonyi és debreczeni egyetemek tanári állásainak küszöbön álló betöltése körül észlelhető. Nap-nap után kapom a legkülönbözőbb helyekről a leveleket, amelyek kifejezik az aggodalmat, hogy a két egyetemenél betöltésre váró 43 tanári állásra 4 katolikus jelöltet leszámítva csupa protestáns embernek van kilátása. [...] Jól tudom, hogy e kombinációk koraiak, mert az Általad megbízott bizottság, amely a jelöléseket fogja eszközölni, még nem készült el a munkájával. De igen el kell helyeken tudni vélni a jelölendőknek már az egész névsorát. [...] hangsúlyozni akarom, hogy a katolikusok elvárják e

⁹Religio, 1900. II.k. 50.sz. mell. 1-4.; ELTE L BK 1900. nov. 30-i ülés jkv., JK 1900. nov. 21-i ülés jkv.; az 1896. évi KN XXIII. k. 341-342., 345-352.; AUB anni 1907/08. Fasc. I. 242-244., 272-274.; Szabó Miklós. Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”. Történelmi Szemle 1970. 4. sz. 489-491.

tömeges kinevezésnél [...] a lakosság számarányának tekintetbe vételét és igen rossz néven vennék, ha tényleg fölt n módon mell znék a kinevezésnél a katolikusokat”.

Jankovich e levélre rövidesen megnyugtató választ adott. Említést érdemel, hogy az egyik „informátor” ez ügyben a bécsi apostoli nunciushoz is fordult, aki még 1914. május 4-én felhívta erre a prímás figyelmét. Csernoch aggodalmai egyébként a pozsonyi egyetemi tanári kinevezéseket illet en alaptalanoknak bizonyultak; a debreceni tanszékek betöltésének alakulására a kés bbiekben még visz- szatérék.¹⁰

A katolikus egyetem gondolata

A budapesti egyetem „rekatolizálásának” irreális voltára tekintettel a dualizmus korában ismételen felmerült külön katolikus egyetem létesítésének gondolata. Katolikus egyetem felállítására már a 18. század ötvenes-hatvanas éveiben tervek születtek Egerben; Barkóczy Ferenc püspök 1754-ben háromkarú, utóda, Eszterházy Károly pedig már négykarú egyetem kiépítésére tett javaslatot.¹¹

Több mint száz év múlva, az 1870-es évek elején vet dött fel ismét katolikus egyetem — Pécssett történ — szervezésének gondolata, majd 1882-ben, a harmadik egyetem felállítására irányuló törekvésekkel összefüggésben Eszterházy István pozsonyi f ispán azt javasolta Simor érseknek, hogy a Pozsonyban létesítend egyetem katolikus jelleg legyen. A prímás válaszlevelében közölte, hogy e szándék „amely magasztos és nagyszer magában véve, épannyi nehézséggel kellene majd a gyakorlati kivitel pillanatában megküzdnie, nehézségekkel, melyek részint magának az eszmének ellenségeit l, részint pedig, s nem a legkisebb mértékben azon roppant költségekb l származnak, melyekkel ily tudományos intézetnek felállítása s a kor színvonalán tartása jár”. Ezért egyel re csak az általános alapelvek megtárgyalását tartotta célszer nek, végül nyomatékosan hangsúlyozta azt is, hogy „megváltozhatatlan meggy z désem szerint van Magyarországnak egyeteme, mely eredetileg egészen katolikus volt, és ha az újabb korban történt toldásoktól eltekintünk, még most is tulnyomólag az, - s ez a budapesti Tudományegyetem, melynek szép alapt kéje tisztán

¹⁰ EPL Csernoch Cat 41. 2942/1914.; Alkotmány 1914. máj. 7. 1-2, jún. 3. 1-2.; Magyar Kultúra 1914. 11. sz. 481-492.

¹¹ *Soós Imre*: Az egri egyetem felállításának terve. (1754-1777.) Az Egri Tanárképz F iskola füzetek. 434. Eger, 1967.

katholikus eredet s melyhez a magyar katolikusoknak kétségbevonhatatlan elévülhetetlen joguk van”. A f ispán javaslatáról és Simor érsek válaszáról a pozsonyi, majd a f városi napilapok is hírt adtak, Trefort pedig a f ispánhoz intézett leiratában leszögezte: „Valamint állami, úgy felekezeti egyetemet is csak törvény útján és a törvényhozás hozzájárulásával lehet létesíteni, csak a törvényhozás határozhatja meg azon feltételeket, melyek alatt nem állami egyetemek felállítása megengedend ”, majd az érsek levelével kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy nem teheti magáévá a hercegprímásnak a budapesti egyetem katolikus jellegére vonatkozó nézetét.¹²

Katolikus egyetem szervezésére újabb javaslat jó tíz év múlva született: az esztergomi esperesi kerület lelkészked papsága 1893. október 18-i ülésén elhatározta, hogy a hercegprímáshoz fordul katolikus egyetem létesítése érdekében. Vaszary érsek 1894. február 24-i válaszában megdicsérte buzgalmukat, helyeselte törekvéseiket, és biztosította ket, hogy „ezen ügy a f papok tanácskozásának tárgyát képezte”. Ezt követ en az esperesi kerület tagsága körlevélben kért az egyházmegyékt l a felállítandó katolikus egyetem számára anyagi és erkölcsi támogatást; ennek azonban nem volt különösebb visszhangja. Rövidesen azonban felmerült e kérdés a második, 1897-1902 között tartott katolikus autonómiai kongresszus tárgyalásai során. A katolikus autonómiára vár a feladat — írta Szemecz Emil 1897. október 1-jei cikkében —, hogy a leszámolást az egyetemi alapból az állami célokra felhasznált összegre és az épületekre megejtse, „mert e leszámolás után mi sem állja útját egy kath. egyetem felállításának”. A „Magyar Állam” cikkírója szerint is: „A kath. egyetemnek évek óta vajúdó kérdése a leszámolással megoldást nyerne, [...] mert azzal a reménységgel le kell számolnunk, hogy a budapesti egyetemet visszakaphassuk”. A püspökök közül els ként Steiner Fülöp székesfehérvári püspök javasolta a katolikus egyetemi alapnak az autonómia részére való átadását és a katolikus egyetem felállítását: „A budapesti [...] egyetem katolikus jellegének elvitatása egy kath. egyetem felállítását teszi nemcsak kívánatossá, de sürg ssé. Ennek létesítése az autonómia egyik legf bb és legszebb hivatása.” A katolikus egyetem felállítását Ivánkovits János rozsnyói püspök is sürgette. A kormány

¹² EPL Simor Cat 41. 4420/1882.; Pressburger Zeitung 1882. aug. 29. 1., aug. 30. 1-2., szept. 19. 2., szept. 20. 1-2.; Budapesti Hírlap, 1882. aug. 27. 5., aug. 28. 2., szept. 21. 2.; *Lukinich Imre*- Az egyetem alapításának története. Pécs, 1933. 13.; *Szögi László*- Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéb l. 13. Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. Budapest, 1991. 17-18., 38.

1898 januárjában terjedelmes emlékiratban fejtette ki álláspontját a katolikus autonómiával kapcsolatban. Ebben leszögezte, hogy a kormány „az egyetemi alap kérdését az autonómiával kapcsolatba hozandónak nem tartja”, a katolikus egyetemre pedig az emlékirat nem tett említést. A püspöki kar a katolikus egyetem létesítését illetően eleinte még nem foglalt állást. Csak az 1900. március 3-i tanácskozásán nyilvánított véleményt ez ügyben; az autonómia szervezeti szabályzatának tervezetével kapcsolatos állásfoglalás kidolgozására bizottságot küldött ki, útmutatásul az alábbi határozatot hozva: „A budapesti egyetem katolikus alapja adassék ki az autonómiának egy általa létesítendő kath. egyetem céljaira”. Lényegében ezt ismételte meg a bizottság által készített, nyilvánosságra hozott állásfoglalás is. A katolikus egyetem létesítését az autonómia szervezeti szabályzatának valamennyi tervezete tartalmazta, az 1902. március 10-i végleges változat szerint: „Az országos kath. gyűlés a katolikus egyetemet az e célra létező alapok felhasználásával létesíti.” (A VKM ezzel kapcsolatban ismételten rámutatott arra, hogy az egyetem létesítéséhez az országgyűlés hozzájárulása is szükséges, de észrevételeit nem vették figyelembe.) A szervezeti szabályzat azonban — az első autonómiai kongresszuson 1871-ben elfogadott szabályzathoz hasonlóan — nem nyert királyi jóváhagyást, és így a katolikus autonómia nem alakult meg, a másfél évtized múlva, 1917 decemberében a katolikus autonómiáról az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatban pedig a katolikus egyetem létesítése *expressis verbis* már nem szerepelt.¹³

A második autonómiai kongresszussal egyidejűleg a katolikus egyetem felállításának kérdése napirendre került az 1900. és 1901. évi országos katolikus nagygyűléseken. Mihályi! Ákos cisztercita hittudományi főiskolai tanár — aki 1898. évi tanulmányában részletesen ismertette a külföldi katolikus egyetemek kialakulását és helyzetét — az 1900. augusztus 17-19-i országos katolikus nagygyűlésen beszédet tartott a katolikus egyetemre. Előadásában hangsúlyozta: „mi nem nyugodhatunk meg abban, hogy az állami egyetemek tanárai tudós férfiak, a mi ifjúságunk szelleme csak altkor lesz biztonságban, ha a tudós tanárok egyszersmind hithű katolikusok is! Sajnos, erre mindeddig nem gondoltunk s ez volt nagyrészt oka annak, hogy a katolikus intelligenciát úgyszólván elvesztettük. [...] addig nem szabad nyugodnunk, míg a katolikus ifjúságot [...] az egyetem

¹³

EPL Vaszarly Cat 41. 1710/1894.; MÓL K 721 1897-1/a, 1898-1/a, 1899-1/a, 1901-1/a.; Autonómia 1897. okt. 1. 1-2.; Magyar Állam 1897. okt. 16. 1., 1898. jan. 9. 1.; EPL Püspöki értekezletek jegyzkönyvei és nyomtatványai. 1892-1908.; Tiszántúl 1900. ápr. 24. mell.; *Hanuy Ferenc: Hetvenéves küzdelem az autonómiáért.* Budapest, 1918.

katedráin katolikus szellemben nem nevelik és tanítják [...] míg olyan f iskoláink nem lesznek, amelyekben minden tudomány összhangban van az Isten által kinyilatkoztatott vallással”.

A nagygy lés ennek alapján úgy határozott, hogy „a magyar kath. intelli- gencia megmentésére egy katolikus egyetem felállítását szükségesnek és elo- dázhatatlannak tartja”. Ezért a nagygy lés felkérte a püspöki kart egy katolikus egyetemet épít bizottság kinevezésére, amely „a kath. egyetem érdekében országos mozgalmat indítson s egyáltalában e nagy m miel bbi megvalósításán fáradozzék”. E határozatot az 1901. évi országos katolikus nagygy lés is megismételte; a javasolt bizottság kiküldésére azonban nem került sor, a püspöki kar érdemben nem foglalkozott e kérdéssel. *

1903-ban Hanuy Ferenc pécsi hittudományi f iskolai tanár háromkarú katolikus egyetem Pécsen történ létesítésére tett javaslatot, ugyanabban az évben az erdélyi római katolikus státus igazgatótanácsa Gyulafehérvárott szintén háromkarú egyetem fokozatos kiépítését vette tervbe. E kezdeményezések meglehetősen irreálisak voltak, egy magas színvonalú, az állami egyetemekkel versenyképes katolikus egyetem létrehozásához ugyanis mindkét esetben hiányoztak a szükséges anyagi és szellemi feltételek. Mihályfi már az 1900. évi katolikus kongresszuson tartott szakosztályi el adásában hangsúlyozta, hogy a katolikus egyetem alapítása „napjainkban óriási sok áldozatot és nagy körültekintést igényl m”, a jogi és orvosi fakultásokra tanári kart nehezen lehetne összehozni. Ezért 1903-ban élesen bírálta Hanuy tervét, amely „a katolikus egyetemet provinciális színezettel és provinciális korlátok között akarja megalkotni”. Feltehetőleg a katolikus egyetem létesítéséhez szükséges feltételek biztosítása nehézségeinek felismerése is motiválta a püspöki kar felt n passzivitását ez ügyben. Mihályfi els sorban katolikus tudósok nevelését tartotta fontosnak, emellett a következő években tartott kongresszusi szakosztályi el adásaiban hangsúlyozta: „meg kell tennünk mindent, hogy az állami egyetemeken is mi katolikusok m veltségünk, tudományunk és számarányunk szerint képviselve legyünk a tanári karokban; s t meg kell követelnünk, hogy azon tárgyakból, melyeknek egész irányzatára befolyással van az el adó vallási meggy z dése [...] parallel katedrákat állítsanak, hogy ily módon a katolikus világnézet is képviselve legyen az egyetemen”.

A katolikus egyetem szervezésének ügye fokozatosan háttérbe szorult; 1911 márciusában ugyan felmerült, hogy amennyiben a harmadik egyetemet Pécsen állítanak fel, az katolikus egyetem legyen; ennek azonban nem sok realitása volt (már csak azért sem, mert a harmadik egyetemért verseng városok között Pécs meglehetősen esélytelennek számított). A

katolikus egyetem létesítése helyett — mint arról az előzőekben már említés történt — az egyetemeken a katolikus pozíciók erősítése került előtérbe. Csemoch — akkor még kalocsai érsek — ezzel kapcsolatban a főrendiház 1912. június 17-i ülésén azt fejtegette, hogy „az egyházak és felekezetek nem önmaguktól állítanak egyetemet, hanem csak akkor, mikor ket kényszerítik álláspontjuk védelmére. Méltóztassanak gondoskodni azok, akiknek az egyetemek vezetése a kezére van bízva, hogy olyan tanárokat kapjunk, akik nem ellenségei a keresztény világnézetnek, akkor a felekezetek nem fognak iparkodni külön egyetemet felállítani.”¹⁴ Említést érdemel még, hogy az egyház törekvéseinek megfelelően a hallgatók katolikus szellem nevelését szolgálta a két budapesti Szent Imre Kollégium 1902-ben, ill. 1910-ben történt létrehozása is.

Protestáns egyetem létesítésének terve

A dualizmus korában nemcsak katolikus egyetem létesítésére voltak törekvések, hanem protestáns (ill. református) egyetem szervezésének terve is ismételten felvetődött. Ennek előzményei is visszanyúlhatnak a 18. század hatvanas éveire, 1761-ben a bécsi udvarban terv született — első sorban a nagyarányú peregrináció csökkentése érdekében — állami protestáns egyetem létrehozására; ezzel Mária Terézia is egyetértett, és a későbbiek során is többször felmerült e kérdés, a reformkorban azonban inkább protestáns főiskola felállítása került előtérbe.¹⁵

A dualizmus korában a protestáns (ill. református) egyetem létrehozásával kapcsolatos törekvések alapvetően a debreceni református kollégiumnak, pontosabban e kollégium főiskolai tanszakainak egyetemmé fejlesztését célozták. Ennek történeti alakulását Sz. Kun Béla munkáiban részletesen ismertette, és ezért elégséges a protestáns egyetem létesítésére irányuló több évtizedes erőfeszítések főbb állomásainak az áttekintése.

¹⁴ A magyar katholicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katolikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17-19-én. Budapest, 1901. 71-78. 282.; A magyar katolikusok második országos katolikus nagygyűlése Budapesten 1901. november 4-7-én. Budapest, é.n. 180-189., 266-269.; *Hanuy Ferenc*: Katolikus egyetem Pécsen. Pécs, 1903.; *Mihályfi Ákos*: A katolikus egyetem kérdése hazánkban. Budapest, 1912.; Az 1910. évi FN I. k. 238.; *Szögi*: i.m. 11-14., 20-25.

¹⁵ *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a XVIII. és XIX. században. *Theologiai Szemle* 1930. 1-3. sz. 443-501.

1874-ben a tiszántúli egyházkerület közgyűlése — a felföldi iskola tanárai karának javaslatára — határozatot hozott egy protestáns egyetem Debrecenben való felállítására; ennek érdekében anyagi áldozatot is vállalva. A közgyűlés ez ügyben a többi egyházkerülettel folytatandó tárgyalásokra küldöttséget választott, azzal a megbízással, hogy „ha netalán a közel jövőben nem volna létesíthető a teljes magyar protestáns egyetem: munkáljanak azon, [...] hogy legalább annak egy része, mint alapintézmény, egy önálló bölcsészeti tanfolyam egybekötetésben tanárképezdével [...] mielőbb életre hívassák”. E kezdeményezés azonban nem vezetett eredményre, a protestáns egyetem létesítése iránt az egyházkerületek érdeklődését nem sikerült felkelteni.

Négy év múlva viszont a dunántúli egyházkerület közgyűlése három fakultással rendelkező protestáns egyetem szervezését indítványozta, majd 1880-ban azt javasolta, hogy amennyiben ezidő szerint a szükséges anyagi erőhiánya miatt az egyetemet nem lehetne létrehozni, addig is tanárképezdével összekötött bölcsészeti tanfolyam közösen való felállítása lenne célszerű. Emellett foglalt állást az egyetemes tanügyi bizottság, majd az egyetemes konvent is, a bölcsészeti tanfolyam felállítását a zsinat legsürgősebb teendői közé sorozva. Ezt követően az országos zsinat 1881. november 23-i ülésén a következő határozatot hozta: „A zsinat belátva szükségét annak, hogy a magyarországi reformált egyháznak egy magasabb tanintézete legyen, ezennel kimondja, hogy egy teljes bölcsészeti, természettudományi, valamint teológiai facultás alapíttassék.” A zsinat megbízta a konventet, hogy az egyházkerületek véleményének figyelembe vételével a szükséges lépéseket megtegye, és a zsinat elé kimerítő javaslatot tegyen.

Ezután egy évtizedig semmi sem történt, pontosabban csak annyi, hogy 1886 októberében a konvent felhívta a tiszántúli egyházkerületet a bölcsészeti fakultás ügyében részletes javaslat tételére, és midőn a püspök ezzel kapcsolatban azt jelentette, hogy ezidő szerint a fakultás létesítése érdekében újabb anyagi áldozat nem várható, a konvent 1889 márciusában úgy határozott, hogy ez ügyben a további tárgyalások napirendre tételését „azon remélhetőleg bekövetkező jobb időkre halasztja, midőn az anyagi segédforrások tetemesebb gyarapodása nagyobb áldozatok hozatalát lehetővé teszi”.

Az újabb állomást az 1892. április 2-i zsinati határozat jelentette, amely szerint a zsinat „a debreczeni felföldi iskolával kapcsolatban álló teljes bölcsészeti fakultás mint középiskolai tanárképző intézet” és egy — esetleg a kolozsvári egyetemmel is kapcsolatba hozható — teológiai fakultás felállítását „egyetemes egyházunk elsőrendű szükségéi közé sorozza, s ezek együttes létesítésére az előkészítő lépéseket megtenni és annak alapját lerakni

már most kívánja”. A zsinat az erre a célra rendelkezésre álló alapok és alapítványok számbavételére, a költségvetési szükségletek megállapítására, valamint a két fakultás szervezetének körvonalazására Tisza Kálmán elnökletével 15 tagú bizottságot küldött ki. Ennek jelentését a zsinat 1892. december 1-jei ülésén elfogadta, és kisebb létszámú el készít bizottságot alakított, továbbá úgy határozott, hogy a két fakultás felállítása érdekében önkéntes adakozásra ad ki felhívást. Az adakozási felhívás ugyan eredményes volt, az összegyűlt összeg azonban a bölcsészeti fakultás létrehozására korántsem volt elégséges, s így annak kiépítésére nem kerülhetett sor. (A kolozsvári teológiai akadémia azonban, mint arra a következőkben még visszatérek, 1895-ben megkezdte a munkáját.) Pozitív lépés volt viszont az, hogy Debrecen városa — az egyházkerület megkeresésére — 1892. szeptember 30-án közgyűlésén elhatározta: a debreceni főiskola egyetemmé fejlesztése érdekében végül egyelőre bölcsészeti szakkal való gyarapítása érdekében vállalja két jogi és két bölcsészeti tanszék felállítását, azok fenntartását.

Újabb, ezúttal közel tízéves „szünet” után a tiszántúli egyházkerület megtárgyalta ama indítványt, hogy a harmadik tudományegyetemet Debrecenben a magyar református egyetemes egyház állítsa fel, s albizottságot küldött ki az egyetem és a tanárképző intézet programjának kidolgozására. Az 1903. novemberi közgyűlés az elkészült programot elfogadta, és megalakította a debreceni egyetem központi bizottságát, 1904 novemberében pedig megvitatta a létesítendő bölcsészeti fakultás szükségleteire vonatkozó részletes kimutatást, s megállapította, hogy az évi szükséglet csak mintegy 40%-ára van fedezet. A konvent 1905 júniusi közgyűlésén foglalkozott az egyházkerület erre vonatkozó felterjesztésével, és utasította a tanügyi bizottságot részletes jelentés kidolgozására. 1906 márciusában az országos zsinat is megtárgyalta a kérdést, és úgy határozott, hogy „habár a magyarországi ref., esetleg a magyarországi két protestáns egyház végső törekvési célját csak egy, Debrecenben felállítandó ref. vagy protestáns egyetem létesítése képezheti”, a kedvezőtlen politikai viszonyokat figyelembe véve — ezidőtájt még tartott az alkotmányellenesnek nyilvánított „darabont-kormány” ellen meghirdetett nemzeti ellenállás — jelenleg csak a bölcsészeti fakultás ügyét vegye a konvent újabb tárgyalás alá, „vegye fontolóra, min módon és mérvben volna az egyetemes egyház anyagi ereje eme nagy cél elérésénél igénybe vehető”. Ezt követően a konvent úgy döntött, hogy megkeresi az evangélikus egyház egyetemes gyűlését: hajlandó volna-e a debreceni főiskolán felállítandó bölcsészeti fakultás, „mint protestáns tanárképző intézet” létrehozásához és fenntartásához hozzájárulni, továbbá öttagú bizottságot küldött ki az egyetemes egyház anyagi ereje

igénybevételére vonatkozó javaslat kidolgozására. Az evangélikus egyház válasza elutasító volt, a többi református egyházkerület anyagi hozzájárulása ügyében pedig konkrét intézkedés nem történt. Így azután a konvent 1907. áprilisi ülésén a debreceni bölcsészeti fakultást illetően „az érdemleges döntést ezúttal elodáztatva”, ismét halasztó határozatot hozott.

Ezzel egyidejűleg azonban Debrecenben a helyi erőforrások felhasználásával, több új tanszék szervezésével megkezdődött a bölcsészeti fakultás fokozatos kiépítése, amely azután 1908-ban — szerény keretekben — ténylegesen is megalakult. „A bölcsészeti fakultásért hosszú időn át eredménytelenül folytatott küzdelem, és végül is tisztán helyi tényezők közreműködésével elért eredmények meggyőzhetten Debrecen és az egyházkerületet — írta utóbb Sz. Kun Béla —, hogy sokkal kevésbé számíthat az egész magyar protestáns egyház vagy akár csak az egész magyar református egyház támogatására, semhogy protestáns vagy református egyetem megvalósítását belátható idő alatt remélni lehetne.”¹⁶

Az anyagi korlátok mellett azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy mi volt a kormányzat — és a mértékadó egyetemi körök — álláspontja általában felekezeti egyetem létesítése kérdésében. Eötvös József — a heidelbergi egyetemen tanulmányokat folytató fiának írt 1870. április 29-i levelében — kitartóan veszélyesnek tartotta a katolikus egyetemek megalakulását (véleménye szerint a löweni katolikus egyetem hozta létre az ultramontanizmust Belgiumban).

¹⁶ A protestáns egyetem tervére: A magyarországi református egyház országos zsinatának 1881. nov. 14-i, 1892. ápr. 2-i, dec. 1-jei és 1906. márc. 28-i ülésének jegyzőkönyve; A magyarországi református egyház egyetemes konventje 1881. márc. 13-i, 1883. jan. 25-i, 1886. okt. 23-i, 1889. márc. 27-i, 1905. jún. 15-i, 1906. ápr. 25-i és 1907. ápr. 11-i ülésének jegyzőkönyve; A magyarországi ref. egyház egyetemes tanügyi bizottságának 1879. nov. 26-i és 1891. júl. 2-4-i ülésének jegyzőkönyve; A tiszántúli református egyházkerület 1874. okt. 1-4-i, 1879. ápr. 19-22-i, 1880. júl. 19-22-i, 1881. máj.

2-7-i, 1892. aug. 23-27-i, 1903. nov. 4-i, 1904. nov. 29-dec. 1-jei, 1905. máj. 24-26-i, 1906. máj. 15-17-i, 1907. máj. 28-30-i és nov. 20-22-i közgyűléseinek jegyzőkönyve; A debreczeni ref. főiskola állami egyetemmel való alakítása. *Finkey Ferenc* jogakadémiai szakelődő elterjesztése a ref. egyház egyetemes tanügyi bizottságának 1912. március 26-i ülésére. Pápa, 1912.; *Kun Béla*. A debreczeni egyetemért. A tiszántúli református egyházkerület emlékkönyve a debreczeni magy.kir. tudományegyetem létesítésének történetéről. Debrecen, 1917.; *Szentpéteri Kun Béla*. Az egyetemmel való alakulás története, a Kollégiummal való kapcsolatok továbbélése az egyetemnek mint egységnek életében. A Debreceni Kollégium története. Első kötet. II. rész. Debrecen, 1941.

Trefort viszont, a felső oktatás kérdéseit átfogóan rendezni szándékozó, „a felső tanodai oktatásról” szóló 1873. évi törvényjavaslatában — a magyarországi liberalizmus oktatáspolitikájának e jelentős dokumentumában — leghatározottabban kívánta tenni nem állami, köztük felekezeti egyetemek és más felső oktatási intézmények felállítását. A törvényjavaslat indokolása szerint „a tanítási szabadság követeli, hogy [...] ennek értelmében a felső tanodát állíthassanak mások is, u.m. hitfelekezetek, vármegyék, községek és ezekre alakult társulatok, és egyesek is”. A törvényjavaslat a nem állami felső tanodák szervezetének és tanrendszerének megállapítását, a tanárok alkalmazását, az intézmények igazgatását és vagyionkezelését a fenntartó hatáskörébe utalta, de biztosítani kívánta az oktatásügy általános érdekeit is, „melyek megszabják a feltételeket és kellékeket, melyek mellett ily tanintézetek felállíthatók, és melyek nélkül a közéletre kiható tevékenységük folytán feladatuknak meg nem felelhetnének vagy éppen károsak lehetnének”. (E feltételek közé tartozott az orvosi, a jogi és az egyéb közzolgálati pályákra előkészítő tanulmányok esetén az állami felső oktatási intézményekkel azonos előképzettség és képzési idő, a karok és a tanszékek száma, továbbá a tanárok kinevezésének követelményei.) Nem állami egyetem felállítását — a szükséges feltételek megléte esetén — az országgyűlés törvény hozatalával engedélyezi, és a törvényjavaslat előírta azt is, hogy orvosi, ügyvédi, tanári és egyéb közzolgálatra képesítő szigorlatokat vagy államvizsgákat csak a kormányzat által kinevezendő vizsgabizottságok eszközölhetnek. E törvényjavaslat országgyűlési tárgyalására azonban nem került sor. Ugyancsak Trefort 1880. évi, a harmadik egyetem létesítésére vonatkozó felségfelterjesztésében, bár egyértelműen Pozsony mellett foglalt állást, de Debrecen is alkalmasnak tekintette egy protestáns egyetem székhelyéül, és a tervezett pozsonyi egyetem katolikus jellegével kapcsolatban is — mint említettem csak a törvényhozási hozzájárulás szükségességét hangsúlyozta. Utódai közül Csáky Albin, Eötvös Loránd és Wlassics Gyula nem foglaltak állást e kérdésben (megemlítendő azonban, hogy 1892-ben a VKM Debrecen városának a négy tanszék szervezésére vonatkozó említett határozatát ama megjegyzéssel hagyta jóvá, hogy „azzal a hitfelekezetek egyetem-állítási jogának elvi kérdése eldöntöttnek egyáltalán nem tekinthető”).

Berzeviczy Albert: Közleményünk és a harmadik egyetem c., 1894-ben megjelent alapvető munkájában részletesen foglalkozott a felekezeti egyetem kérdésével. A protestáns felekezetek egyetemlétesítési jogát illetően megjegyezte, hogy azt az 1791. évi XXVI. törvény *expressis verbis* ugyan nem tartalmazta, de nem is zárta ki; ezzel kapcsolatban Treforthoz hasonlóan is a törvényhozási intézkedés szükségességére utalt.

A tervezett debreceni protestáns egyetemen kapcsolatban rámutatott — különösen az orvosi fakultás, továbbá a természettudományi tanszékek szervezése esetében — a jelentős költségekre, de a legfontosabb kérdésnek azt tekintette, hogy „vajon a hazai tanügynek, a tudomány érdekének, a nemzeti érdekeknek jó szolgálatot teszünk-e azzal, hogy a felekezeti oktatást is [...] a felekezeti szellemet is egy oly térre visszük be, a hová eddig hazánkban befogadva nem volt: az egyetemi oktatás terére?” Kitért arra is, hogy ha felállítanák a debreceni protestáns egyetemet, akkor e példa nem fog sokáig követés nélkül maradni, létrejönne a katolikus egyetem, és nem lehetne megtagadni görög-keleti román egyetem megalakítását sem (amelynek szelleme „a magyar állameszme iránti rokonszenv terjedésének nem kedvezne”). Fejtegetéseit a következőkkel zárta: „Kívánatos-e tudományos szempontból, kívánatos-e politikai szempontból, hogy ebben a nemzetiségileg, társadalmilag úgyis annyira széttagolt [...] országban immár a tudományba is belévitessék a felekezeti és elbővebb a nemzetiségi particularismus?”

A harmadik egyetem létesítésére irányuló több mint negyedszázados törekvések az 1910-es évek elején végre a megvalósulás stádiumába érkeztek. A Felső Oktatásügyi Egyesület 1911 májusában négynapos ankétet rendezett az új egyetemek alapításáról; ezen Berzeviczy bevezet eladásában, valamint a világi professzorok többsége a létesítendő egyetemek állami jellege mellett foglalt állást. (Schneller István szerint: „Egyetemet csak az állíthat fel, és tarthat fenn, aki maga is a tanszabadság elvét, a lelkiismeret szabadságának elvét vallja. [...] Felekezeti tudományegyetem *contradictio in adjecto*.”) Felekezeti egyetem létesítését csak a budapesti egyetem három teológus és két jogászprofesszora támogatta. Az ankét befejezése napján, május 19-én Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter — akinek politikai útja a néppárttól az alkotmánypárton át vezetett a munkapárthoz — képviselőházi expozéjában egyértelműen a felállítandó egyetemek állami jellegét hangsúlyozta. Az 1911. december 1-jén a debreceni és a pozsonyi tudományegyetem felállításáról az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat miniszteri indokolása szerint: „összes egyetemi tervezéseimnél az az irányító eszme vezetett, hogy csakis állami egyetemek felállítására szabad törekednünk”. Ezt azonban — e kérdés jogi és oktatáspolitikai vonatkozásait nem érintve — kizárólag az anyagi-pénzügyi feltételekkel indokolta: „A nélkül, hogy azt a bonyodalmas jogi kérdést elemezném, mely a felekezeteknek u.n. egyetemállítási jogával kapcsolatos, ki kell jelentenem, hogy felekezeti egyetemek létesítését időszerűnek nem tartom. Minden egyéb érvet mellőzve, csak azon nagy feladatokra utalok, a melyek a felekezetekre az alsóbb fokú

iskolaügy terén nehezednek. E feladatoknak a felekezetek ma is csak nagyfokú állami támogatással tiví-ak megfelelni, úgy hogy helytelen volna, ha erejüket messze meghaladó vállalkozásokba — mint a min egyetemek felállítása és fentartása — bocsátkoznának.”¹⁷

E kitér után a debreceni egyetem ügyének alakulására visszatérve: 1906 szét l Debrecenben mindinkább er södött az a vélemény, hogy nem protestáns, hanem állami egyetem létrehozására kell törekedni. Ehhez hozzájárult az is, hogy a koalíciós kormány megalakulását követ en ismét felvet dött a harmadik egyetem felállításának kérdése (s t Apponyi már több új egyetem létesítésére vonatkozó terv kidolgozására adott megbízást). A számításba jöhet városok közé tartozott Debrecen is, amelynek törvényhatósági bizottsági közgy lése 1906. november végén egyetemi bizottságot alakított. E bizottság 1908 elején kidolgozott javaslata szerint Debrecenben négykarú állami egyetem állítandó fel, „amelynek magva azonban [...] a Kollégium volna”. Ezzel az egyházkerület által rendezett 1908. március 5-i értekezlet is — egyhangú állásfoglalással — egyetértett: „nagy fontosságúnak tartjuk, hogy Debrecenben egy teljes, azaz négykarú egyetem lé- tesítsék”, hozzátéve azonban azt is, hogy „ennek körében f iskolánk és református egyházunk érdekei biztosíttassanak”. Az egyetem felállításának céljára a város törvényhatósági bizottságának közgy lése jelent s felajánlást tett, az egyházkerület 1908. május 20-22-i közgy lése pedig határozatában kimondta, hogy „a nagy cél érdekében kész a maga részér l is az áldozatokra; de csak azon feltétel alatt, ha eminens s létfenntartását érint érdekei biztosíttassanak s a kérdés megoldása körül természetesen leg felmerülend jogviszonyok minden kétséget, félremagyarázást és bizonytalanságot kizáró világossággal szerz désszer - leg, el zetesen, kölcsönösen és közmegnyugvásra rendezve lesznek”.¹⁸

A debreceni állami egyetem és az egyházi érdekek

Az új egyetemek szervezése az évtized utolsó éveiben — az elhúzódó

¹⁷ Irodalomtörténeti Közlemények 1930. 65.; Az 1872. évi KI VII. k. 355-359, 371.; Az 1910. évi KI XIV k. 270.; *Berzeviczy Albert*-. Közm vel désünk és a harmadik egyetem. Budapest, 1894. 66-80.; Vélemények új egyetemek alapításáról. Budapest, 1911.

¹⁸ A tiszántúli reform, egyházkerület 1908. május hó 20-22-i napjain Debrecenben tartott közgy lésének jegyz könyve. Debrecen, 1908. 8., 82-88.; *Szentpéteri Kun*, -: i.m.

belpolitikai válság következtében — egyidre háttérbe szorult, az 1910. júniusi választások után azonban ismét előtérbe került; az országgyűlés elnöke megnyitó trónbeszéd az új egyetemek felállításának előkészítését a kormány és a törvényhozás sürgős feladatának jelölte meg. Az előzetes tárgyalások 1911 februárjában kezdődtek meg, és május közepén már valószínűsíthető lehetett, hogy az új egyetemek egyike Debrecenben lesz. Az előkészítő tárgyalások során a tiszántúli egyházkerület törekvései az új egyetem protestáns jellegének, „kálvinista szellemének” biztosítására irányultak. Ezt a városi tanács és az egyházkerület a létesítendő egyetem alapítási okmányában is deklarálni kívánta, a „protestáns szellem nevelés” követelményének beillesztésével, ami a kormányzat számára természetesen elfogadhatatlan volt. Ezért Balogh Jenő, a VKM politikai államtitkára 1911. július 21-én, a polgármesternek írt levelében közölte: „Az egyetemi oktatásnak legjellemzőbb és elválaszthatatlan alkatrésze a tanítás szabadsága, amely magában foglalja azt, hogy az egyetemi tanár előadásának irányát és tartalmát semmiféle cenzúrának alávetni nem lehet. [...] Én mint protestáns ember, a tanítás protestáns keresztyén szellemét csak előnynek tarthatom, de ez az óhajom és meggyőződésem nem menthet fel annak az igazságnak kiemelését, hogy az egyetemi tantárgyak nagy tömegénél a legnagyobb nehézségbe ütközik annak megítélése, hogy mi egyezik meg igazán a protestantizmus szellemével? Különösen a jogi és természettudományi tárgyaknál ez a pont állandó mindennapi összeütközésnek és a legkellemetlenebb szellemi harcoknak volna kétségtelen okozója.” - Az alapító levél erre részét ennek megfelelően módosították.

A protestáns szellem érvényesítése feltételezhető — a hittudományi kar működése mellett — a világi karok tanszékeinek betöltésénél az egyházkerület befolyásának érvényesítését, a kollégium jogi és bölcsészeti fakultásai tanárainak egyetemi kinevezését tekintették. Ezzel kapcsolatban Balogh Jenő Tisza Istvánnak írt 1911. augusztus 5-én írt levelében arról számolt be, hogy Degenfeld József előző levelében is feltétlenül ragaszkodik ahhoz, hogy a világi karoknál is ő általa megjelölt tanszék (pl. jogbölcselet, magyar nyelv és irodalomtörténet) csak referens tanárokkal legyen betölthető. [...] Ezért kérem a gróf urat, hogy [...] a mai püspök beiktató közgyűlésen ne hozzanak olyan határozatot, amely a világi karokra nézve is lekötne az egyházkerületet.” A tárgyalásokba ezidőtájt bekapcsolódó, a református egyházban fontos tisztségeket betöltő Tisza István — aki nagy aktivitást fejtett ki annak érdekében, hogy Debrecen egyetemét kapjon — egyrészt az egyházkerület vezetői igyekezett meggyőzni az egyetem állami jellegéből következő realitások figyelembe vételéről, másrészt pedig a kormányzatot rávenni az egyházkerület kívánságainak lehetséges

teljesítésére.

A VKM és az egyházkerület hivatalos tárgyalására 1911. szeptember 22-én került sor, az ott született, Balogh Jen által megszövegezett megállapodásokat Zichy — miután a minisztertanács elfogadta a debreceni és a pozsonyi egyetem felállításáról szóló törvényjavaslatnak az országgyűlés elé tévesztését — november 7-i leiratában közölte Degenfelddel. Ezek elsősorban az egyetem teológiai fakultására vonatkoztak: annak tanárai csak lelkészi minőségben lehetnek, az egyházjog és a bölcsészet tanárait kivéve (azok jogi, ill. bölcsészeti kari végzettséggel is kinevezést nyerhetnek); a tanszékek betöltésénél jelentős szerepe lesz az egyházkerületnek a célra alakított bizottságának; a kar lelkészi tagjai „mindazon cselekményekért vagy mulasztásokért, melyek az egyházi törvények szerint fegyelmi vétségnek állapítanak meg, az egyházi fegyelmi hatóság alá tartoznak” (ami a Zoványi Jen elleni 1910. évi fegyelmi eljárás tanulságai alapján a tanítás szabadságának nagyfokú korlátozását jelentette), és a lelkészi minőségét az egyházkerület teljesen önmagának tartja fenn. A megállapodások értelmében — minthogy a világi karok tanszékeit az állami költségvetés terhére fogják szervezni és dotálni — az egyházkerület az egyetem céljaira felajánlott alapítványi összeg fennmaradó részét a tanárjelöltek részére építendő internátus felállítására és fenntartására fordítsa, „amely a debreceni egyetem bölcsészeti karával fog kapcsolatba hozatni”. A megállapodásokban szerepelt az is, hogy az egyetemi tanév elején a megnyitó és a tanév végén a záró ünnepséget megelőző istentiszteletet „a teológiai tanári kar egyik tagja a debreceni ref. nagytemplomban tartja és azon az egyetem rektora és tanácsa, mint hivatalos funkcionáriusok részt vesznek”. Sebestyén Jennek A debreceni egyetem és a kálvinista jelleg c. cikke szerint az állam ezzel „legalább külső segítségekben” igyekezett az egyházkerület óhaját honorálni. A megállapodások e pontját evangélikus részről is kifogásolták: „Ebben a pontban rendkívül érdekes módon jut kifejezésre a ref. egyház hatalmi befolyása” - írta Pröhle Károly, aki szerint a helyes eljárás az lenne, hogy az istentiszteleteket az egyes felekezetek külön-külön rendezzék.

Az egyházkerület november 23-i közgyűlése a megállapodásokat elfogadva kifejezte — „a teljesítés biztos reményével — azt az óhaját és kérését, hogy a jelenleg még minden szakközi akadémiái tanárok közül azok, kik a szolgálatképesség teljes mértékét megütik, az egyetemi megfelelő tanszékekre kineveztessenek”. A közgyűlés továbbá kifejezte azt az óhaját is, hogy a debreceni egyetem felállításáról rendelkező törvény meghozatala után a kollégium három fakultásának „egyetemi karokká szervezve való átvétele lehet legrövidebb időn megtörténjék”, és ennek érdekében az új egyetemi épületek elkészültéig felajánlotta a fakultások jelenleg használt

kollégiumi helyiségeit. (A közgy lési határozat e pontjával kapcsolatban megjegyzend , hogy abban a f iskolai karok „átvétele” kifejezés szerepelt, Degenfeld pedig közgy lési megnyitó beszédében a jogi és a bölcsészeti kar „átadásáról” szolt.) E megállapodásokhoz 1912. április 26-i ülésén az egyetemes konvent is hozzájárult. Ugyanakkor az egyházkerületet e megállapodás, a kollégium f iskolai karainak „feláldozása” miatt a többi egyházkerület részér l — de Debrecenben is — sok támadás érte.

A megállapodásokban a jogi és a bölcsészeti tanszékek betöltésér l nem történt említés; a szakmai közvéleményt pedig különösen ez a kérdés foglalkoztatta. Az új egyetemek felállításáról szóló törvényjavaslatról a Fels Oktatásügyi Egyesület által 1912 májusában rendezett háromnapos ankétjának az egyik f témája éppen ez volt. Medveczky Frigyes, az egyesület elnöke megnyitójában hangsúlyozta: „az új egyetemek tudományos versenyképessége [...] a meghívandó vagy kinevezend taner k min ségét l függ [...] az új egyetemek ügyében folytatott tárgyalások során azt a benyomást is nyerhettük vagy legalább szélesebb körben az a látszat keletkezett, mintha a Miniszter az új taner k kinevezésénél nem biztosíthatna magának teljesen szabad kezet”. Több felszólaló is kifejezte ezzel kapcsolatos aggodalmait; egyikük szerint „egészen határozottan felmerült az a hír, mintha a kormánynak megállapodásai lennének a debreceni egyetem tanárainak kinevezése tekintetében oly irányban, hogy nemcsak az els alkalommal, de kés bb is állandóan a városi és illet leg egyházkerületi tényez knek nemcsak a teológiai tanszékek betöltésénél, hanem a többieknél is valamelyes befolyás biztosíthatnák”. Az egyesület két állandó el adója — Magyary Géza és Grósz Emil — ezt cáfolta, az elnökl Medveczky szerint pedig „mutakoztak ilyen törekvések és a kormánynál történtek is lépések ebben az irányban, amelyek azonban a kívánt eredményre nem vezettek”, a felmerült kívánalmakhoz a VKM nem járult hozzá. Zárszavában Medveczky ismételten rámutatott a m köd akadémiai tanárok egyszer átvételének veszélyére; ez „az új f iskolák felvirágzását és tudományos versenyképességét esetleg hosszú id kre kiterjed leg illuzóriussá tenné”. Szóba került e kérdés a törvényjavaslat tárgyalása során a képvisel házban is; Berzeviczy természetesen tartotta a teológiai fakultás esetében a felekezeti f hatóság bizonyos befolyását, de a többi szakkal kapcsolatban arra kérte a minisztert, hogy „az ügy érdekében, az egyetemek érdekében, egyáltalában szabadítsa fel magát mindennem helyi, felekezeti vagy egyéb szemponttól [...] csakis egy valódi értéket ismerjen: a tudomány érdekét”.

Nos, ami a lényegét illeti: írásos megállapodás a világi karok tanszékeinek betöltését illet en nem volt, nem is lehetett. Hogy szóbeli ígérek a kormányzat részér l történtek-e, az sem bizonyítható. Tény

azonban, hogy a kollégium f iskolai karainak 21 tanára közül ketten id s koruk miatt nem pályáztak, a többiek azonban valamennyien egyetemi tanári kinevezést nyertek (tizenheten még 1914- ben, ketten valamivel kés bb). A VKM 1916 el tti levéltári anyagának megsemmisülése miatt nem állapítható meg, hogy az egyes tanszékekre kik pályáztak, mell ztek-e esetleg a kollégium tanárainál tudományos-szakmai tekintetben érdemesebb személyeket. A kinevezésekkel kapcsolatban mind a polgári radikális, mind a katolikus orgánumban olvasható bírálatok nem kevés túlzást tartalmaztak, kétségtelen azonban, hogy a kinevezett kollégiumi tanárok között számos, az egyetemi katedrára minden tekintetben méltó szakember mellett jónéhány közepes képesség személy is volt (ami a kés bbiek során az egyetem egyes szakterületein az oktató és a tudományos kutató munka színvonalát kedvez tlenül befolyásolta).

Az egyetemi tanári kinevezések lehetséges befolyásolása mellett az egyházkerület az egyházi érdekek, a protestáns szellem érvényesítését egyes intézmények létesítésével is biztosítani kívánta. Mint Mitrovics Gyula, a bölcsészeti kar tanára a református tanárképz szervezésére vonatkozó, Degenfeld megbízása alapján készített emlékiratában kifejtette: a cél az, hogy „a hivatásukat betöltött kollégiumi fakultások helyébe lép állami egyetem lehet leg minden oldalról körül legyen véve olyan református célú és jelleg intézményekkel, melyek annak szellemét [...] predesztinálják”.

Ezek egyike volt a megállapodásokban is szerepl református tanárképz intézet és internátus szervezése. Az egyetemes konvent 1912. április 26-i határozatában ezzel kapcsolatban felhívta az egyházkerületet, hogy „a tanárjelölteknek református szellemben való képzése céljából az egyetem mellett egy református tanárképz intézet létesítésére teljes er vel törekedjék. Ez a tanárképz -intézet a tiszántúli református egyházkerület vezetése alatt álljon és az egyházkerület önkormányzati jogának sérelme nélkül hozassák a debreczeni egyetem bölcsészeti karával kapcsolatba.” A VKM-ben tárgyalások folytak a Debrecenben felállítandó állami tanárképz intézet és a református tanárképz egymáshoz és az egyetemhez való viszonyáról, az egyetemi tanács viszont, a bölcsészeti kar állásfoglalása alapján 1915. február 10-i ülésén — hivatkozva arra, hogy a tanárképzés állami feladat — ellenezte a református tanárképz intézet felállítását, és csak az internátus létesítésével értett egyet. A tanárképz intézet megszervezése azonban ekkor még nem volt id szer , és az ténylegesen csak egy évtized múlva, a húszas évek közepén alakult meg. A másik intézmény, a lelkészképz intézet viszont 1914 szén megkezdte a m ködését. A harmadik intézmény a kollégium fels oktatási intézete volt, amelynek az lett volna a funkciója — Kun Béla el tejesztése szerint —, hogy „a kollégium akadémiai

tanszakainak a változott viszonyok közt is maradjon utóda”, amely magában foglalná a debreceni egyetem mindazon hallgatóit, „akik református egyházunk érdekkörébe kapcsolódva a kollégium anyagi és szellemi támogatását igénybe kívánják venni”. Konkrét feladatait azonban az intézetnek nem határozták meg, és az a kit zött céljának megfelelő érdemleges tevékenységet nem fejtett ki. Hasonlóképpen formális jelleg kezdeményezésnek bizonyult a kollégium közös tanári gy lése új szervezeti szabályzatának a kidolgozása is (eszerint a kollégium közös tanári gy lésének az egyetem olyan református vallásé tanárai is tagjai lennének, akiket az egyházkerület közgy lése erre felkér), valamint kollégiumi fels oktatási tanács alakítása. Mindezeket utóbb Sz.Kun Béla „halvaszületett intézményeknek” min sítette.

A fentiekb l kit n en tehát az egyházi érdekek meg rzésére irányuló törekvések részleges eredményekre vezettek. E törekvéseket értékelve méltányolni kell, hogy az egyházkerület — amely az egyetem létesítése érdekében a kollégium három karának megszüntetésével, anyagi hozzájárulással és a nagyerdei egyetemi épületek elkészültéig a három egyetemi fakultás elhelyezésének lehet vé tételével jelent s áldozatokat hozott — érthet módon, mintegy „ellenszolgáltatásként” a tanári karok összetételében, az egyetem szellemiségében a református érdekek érvényesítésére törekedett. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy egy felekezetenél- küli állami egyetem jellegével, a tanszabadság követelményeivel bármely egyház, felekezet befolyása, meghatározó szerepe elvileg nem volt összeegyeztethet .¹⁹

¹⁹ Az egyházi érdekek érvényesítését célzó törekvésekre: A magyarországi református egyház egyetemes konventje 1912. ápr. 26-i, 1914. máj. 15-i és 1916. máj. 26-i ülésének jegyz könyve; A tiszántúli református egyházkerület 1911. máj. 16-i, nov. 22-24-i, 1914. jún. 3-5-i és 1918. febr. 5—7-i közgy lésének jegyz könyve.; Magyar Református Egyház Zsinatának Levéltára 44. f.; Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1. f. 17. doboz; *Finkey*: i.m.; *Szentpéteri Kun,* i.m.; *Pölöskei Ferenc*: Tisza István. Budapest, 1985. 144-145.; *Verzár Frigyes*: Tisza és a debreceni egyetem. Tisza- Emlékkönyv gróf Tisza István halálának 10. évfordulójára. Debrecen, 1928. 3-9.; Evangélikus Örálló 1911. 48. sz. 448-451.; Budapesti Hírlap 1911. nov. 26. 47.; Debreczeni Protestáns Lap 1911. 47. sz. 734-737., 1912. 13. sz. 195-198., 14. sz. 213-217., 43. sz. 681-682.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1912. 1. sz. 2-3.; A debreczeni és a pozsonyi egyetemr l szóló törvény. Szakvélemények. A Fels Oktatásügyi Egyesület által rendezett enquéte tárgyalásai. Budapest, 1912.; Az 1910. évi KN XVI. k. 462.; Debreczeni Képes Kalendárium. 1915. 19-22.; Debreceni Egyetem Irattára ET 1915. febr. 10-i,

A hittudományi kar kérdése

Az egyetemek jellegével is összefüggött a hittudományi kar, ill. karok kérdése; az ezzel kapcsolatos vélemények, tervek a dualizmus korában többször is felmerültek. 1867-ben az ország akkor egyetlen tudományegyetemén katolikus hittudományi kar m ködött. 1869-ben a katolikus autonómiai mozgalom vitái során a liberális katolikus irányzat képvisel i kívánatosnak tartották e karnak az egyetemr l való kiválását, de olyan nézetek is voltak, hogy a többi felekezet számára is teológiai fakultásokat kellene szervezni. Ez utóbbit tartalmazta Eötvös 1870. évi, „a pesti királyi magyar egyetem újból szervezése” tárgyában az országgy léshez benyújtott törvényjavaslata, amely szerint az egyetemnek három — római katolikus, görög-keleti és protestáns — hittudományi kara lenne. A törvényjavaslat indokolása szerint a keresztény hitfelekezeteknek a törvényekben biztosított egyenjogúságára, valamint a Deák Ferenc által indítványozott képvisel házi határozatra tekintettel a hittudományi karok csak két módon szervezhet k: „vagy úgy, hogy semmi theologiai facultás ne legyen, tehát a most létez theologiai facultás is szüntessék meg, [...] vagy pedig minden törvényesen bevett s egyenjogú hitfelekezetek számára állíttassanak theologiai karok”. Az els módozat szerint az egyetemi vagyon felekezeti célú részét át kellene az egyháznak adni, ami „roppant nehézségekkel járó, hosszas és bonyolódott munka volna”. Ezért célszer bb a második mód alkalmazása, figyelembe véve a németországi egyetemek példáját, ahol a különböz teológiai karok m ködése nem akadályozza a tudomány szabad m velését, továbbá remélhet , hogy az ország f városában és egyetemén tanuló ifjaknak, más karok el adásait is hallgatva „nagyobb alkalmuk leend magukat több oldalról kim velni, mint a kizárólag seminariumokban képezett papnövendékeknek”.

Eötvös indokait a katolikus hittudományi kar egyetemen maradását ellenz fiának írt említett levelében részletesebben is kifejtette: „mint tudod, személyesen nem nagy hajlamot érzek ezen úri emberek iránt s részemr l nem sajnálnám, ha vel k az egyetemen nem találkozom”, de tekintetbe kell venni, hogy a katolikus teológiai fakultásnak az egyetemr l való kizárása esetén nem akadályozható meg, hogy minden püspök papjait szemináriumában nevelje, „és hogy a Catholicusok a l weni egyetem

mintájára egy külön catholicus egyetemet állítsanak”, már pedig „a püspöki seminariumok mindenütt az ultramontanizmus iskoláinak bizonyultak”. Ezzel szemben hivatkozott a német egyetemek teológiai fakultásaira: „a szabadabb lendület, mely századunkban a catholicismus körében is észrevehető, a német egyetemek körében támadt”, az infallibilitási dogma elleni oppozíciót a német teológiai karok készítették el. Eötvös arra is felhívta figyelmét, hogy amennyiben a pesti egyetemen nem állítanak fel a hittudományi karokat, nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok és a görög-keletiek is külön intézetekben fogják papjaikat nevelni, amit a protestánsok esetében sem tartana kívánatosnak, a görög-keletiek esetében pedig az egyenesen nemzetellenes irányú lenne. Végül megnyugtatta fiát: „Attól, hogy a theologiai facultások itt Pesten veszélyesek lehetnének ne félj. M ködésük veszélyes lehet, de csak ott hol az homályban történhetik, mint bizonyos növények úgy az ultramontanizmus különböző nemei csak sötétben tenyésznek, és a középkor scolasticája ellen nincs jobb óvszer mint a nyilvánosság, mely egyetemeinken létezik.”

A törvényjavaslat e része élénk vitát váltott ki, még a napilapok hasábjain is. Az egyetem karai közül az orvosi és a bölcsészeti közös emlékiratot terjesztett az országgyűlés elé, amely szerint kívánatos a teológia tudományos megvalósítása, „bár kételkedünk benne, hogy megvalósítható-e, mely a tételes vallás természeténél fogva változatlanokul felállított hitelvekre van utasítva, a szabad bűvárkodás szellemével összeférhessen. [...] a tanítási és tanulási szabadság a theol. karoknál alig volna valósítható”, a több hittudományi kar „az egyetemi beligazgatás egyensúlyát megzavarná [...] az egyetemet vallásbeli érdeksurlódások helyévé s általában papi színezet vétenné, mi a tudományos haladás érdekében teljességgel nem óhajtható”. Ezért javasolták a katolikus hittudományi karnak az egyetemtől való elkülönítését és azt, hogy az ország vallásfelekezetei Pesten állítsák fel teológiai karaikat, „melyeknek növendékei azután egyszersmind az egyetem polgárai is lehetnek”. Az egyetem magántanárai is emlékiratukban úgy foglaltak állást, hogy „az eddig fennállt katolikus theologiai kar választassák el az állami tudományegyetem kebeléből”, a katolikus célokra szolgáló alapokat és a teológiai kart adják át a megalakítandó katolikus autonómiának. E törvényjavaslat képviselői házi tárgyalására — mint ismeretes — nem került sor. Ugyancsak papíron maradt Eötvösnek a kolozsvári egyetem felállítása tárgyában elterjesztett törvényjavaslata is, amelyben a létesítendő egyetem karai között a hittudományi kar nem szerepelt; a miniszteri indokolás szerint új egyetemről lévén szó, „itt nincsen semmi a múltból származó oly sajtósági viszony, mely a pesti egyetem körülményeihez hasonlóan igényelné a theologiai karok felállítását; s ennél fogva itt sokkal célszerűbb-

nek látom ezúttal a lelkészképzést az illet felekezetek teend jéül hagyni fenn”.

A kolozsvári egyetem felállításáról szóló törvényjavaslatot Trefort átdolgozott formában 1872-ben ismét az országgy lés elé terjesztette, amely azt elfogadta; az 1872. évi XIX. törvénnyel létrehozott egyetem hittudományi karral nem rendelkezett. Még ez év októberében Trefort, „a f tanodai oktatásról” szóló, említett törvényjavaslatának kidolgozása el tt többnapos szakértekezletet tartott. Ezen a pesti egyetem teológiai fakultásának (ill. fakultásainak) kérdésér l hosszas vita folyt. Néhányan — lényegében Eötvös érvelésével összhangban — több hittudományi kar m ködése mellett szóltak. (Toldy Ferenc szerint az állam „ne vesse oda [...] a püspököknek s az ultramontanizmusnak az ifjú papnövényeket”). A többség azonban úgy foglalt állást, hogy az egyetem vagyoni kérdéseinek rendezéséig a katolikus hittudományi kar maradjon meg az egyetem szervezetében, de — mint Hoffmann Pál mondotta — „bizonyos elkülönüléssel, úgy hogy a többi karokra befolyást ne gyakorolhasson”. Trefort ez utóbbi véleményt tette magáévá, és az országgy lés elé terjesztett törvényjavaslata azt tartalmazta, hogy a teljes tudományegyetem rendszerint négy karra oszlik, s ezek között a hittudományi kar nem szerepelt, a budapesti tudományegyetemen azonban a négy karon kívül „kivételesen és a törvényhozás további intézkedéséig, az ott fennálló katolikus hittudományi kar is fenntartatik”. A törvényjavaslat indokolása szerint: „A hittudományi kart nem vettem fel az egyetem tagozatába, mert a hittudomány oktatása, a mennyiben e tudomány m velése változatlanokul felállított hitelvekre van utalva, nem az állam, hanem minden egyes hitfelekezet jogai és kötelességei közé tartozik; a mennyiben pedig a hittudomány szabad m velésének enged tért, s a tudomány magasabb fejlesztését eredményezheti, egyetemi képviseltetése a bölcsészet-történelmi és a jog-államtudományi karban is biztosítva van.” A budapesti egyetemen azonban, az egyetem vagyonában lev katolikus alapítványok ügyének törvényhozási rendezéséig a teológiai fakultás továbbra is fennmarad.

1873 után a hittudományi kar(ok) kérdése jóideig lekerült a napirendr l, majd 1883-ban, a harmadik egyetem felállításával kapcsolatos viták során merült ismét fel, akkor is csak elvi jelleggel. A képvisel ház közoktatásügyi bizottsága a harmadik egyetem létesítésével összefügg kérdések megtárgyalására albizottságot küldött ki, amely 1883 májusában ez ügyben többnapos ankétot rendezett. Az ankét egyik kérd pontja az volt, hogy teljes egyetem állítandó-e fel, vagy esetleg elhagyható-e valamely kar? Az ankéten csak kevesen pártolták a felállítandó egyetemen hittudományi kar szervezését, és az ankét eredményei, valamint az albizottság javaslata alapján a közoktatásügyi bizottság 1884. február 8-i ülésén úgy foglalt állást, hogy „a

theologiai kar kérdése egyelőre függőben tartandó”.

A harmadik egyetem létesítéséről tovább folytatódott a viták, az egymást követő miniszterek véleménye lényegesen eltért a kérdésben. Berzeviczy Albert 1894. évi, említett munkájában foglalkozott a teológiai fakultások ügyével is. Véleménye szerint az nem lehetséges, hogy „mi a papképzést bármely felekezetre nézve egészen és kizárólag az egyetemekre összpontosítsuk”. Szükségesnek tartotta azonban, hogy a papság elitje magasabb színvonalú képzésben részesüljön, megszüntetve „azt a ma fennálló anomáliát, hogy a hittani szakban a legmagasabb academiái fokozatot csak egyetlen egyház papjai nyerhetik el”. Konkrétan azt javasolta, hogy a budapesti egyetemen maradjon meg a katolikus hittudományi kar, protestáns teológiai fakultás létesüljön a kolozsvári egyetemen (beolvasztva abba a szervezett református teológiai akadémiát). A harmadik egyetem szerinte egyelőre felállítható volna teológiai kar nélkül is, de kívánatos, hogy később azon is katolikus hittudományi kart szervezzenek, illetve amennyiben Debrecenben jönne létre a harmadik egyetem — protestánst (akkor viszont a kolozsvári egyetemen nem lenne protestáns teológiai fakultás). Görög-keleti hittudományi kar létesítését — a budapesti vagy a kolozsvári egyetemen — „csak a távolabbi jövő feladatának” tekintette. (Kolozsvárott egyébként 1895-ben megalakult a református teológia, annak az egyetemmel való kapcsolatát azonban csak az jelentette, hogy tanulói heti 10 órát az egyetemen hallgathattak.)

Trefort utódai közül a 90-es években csak Wlassics változott álláspontját — lényegében Eötvös és Berzeviczy véleményének megfelelően — a teológiai fakultások kérdésében. „Én igen nagy súlyt helyezek arra is — mondotta a képviselőház 1897. február 27-i ülésén —, hogy az állam magára a papképzésre is befolyjon, hogy lehetővé tegye azt, ne csak az elszigetelt szemináriumokban, hanem igenis az egyetemeken megtalálja minden vallásfelekezet a magasabb egyetemi képzését.” Szerinte a budapesti egyetemen katolikus és görög-keleti szerb, a kolozsvárin pedig protestáns és görög-keleti román teológiai fakultás lehetne. Wlassics eme véleménye azonban csak gyakorlati jelentőség nélküli elvi nyilatkozatnak volt tekinthető.

Az evangélikus zsinati bizottság még 1892-ben kívánatosnak tartotta a budapesti egyetemen protestáns teológiai fakultás felállítását, kezdeményezésének azonban nem volt visszhangja. 1900-ban azután az evangélikus egyház egyetemes közgyűlése javasolta a kar létesítését. A református egyetemes konvent 1900. áprilisában ezzel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy „a különböző egyházak jogviszonyait rendezés és az egyházak jogi állására vonatkozó országos törvények értelmében a protestáns

egyházak is jogosan kívánhatják az állami egyetemen protestáns theologiai fakultás felállítását”, minthogy azonban e kérdés kell en el készítve nincs, a konvent ezzel kapcsolatban az egyes egyházkerületek véleményét kérte. E vélemények nagymértékben eltér ek voltak, a tiszántúli egyházkerület nem is közölte észrevételeit, és ezért az országos zsinat 1906. március 27-i ülésén „az állami theol. fakultáshoz való törvényes jogunk elvi fentartása és hangsúlyozása mellett” e kérdést levette a napirendr l. (Közben 1904 januárjában a két protestáns egyház a miniszterelnöknek küldött, az 1848. évi XX. törvény végrehajtásával foglalkozó emlékiratában azt is sérelmezte, hogy a protestáns egyházaknak nincs az egyetemen teológiai fakultása; ez azonban inkább formális jelleg nyilatkozat volt.)

1911 tavaszától, az új egyetemek létesítésével összefügg konkrét tárgyalások megkezdésével természetesen felvet dött az a kérdés is, hogy azokon szervezzenek-e teológiai (els sorban protestáns teológiai) fakultást. A protestáns közös bizottság 1911. április 27-i ülésén — Tisza István indítványára — állást foglalt az új egyetemeken felállítandó protestáns hittudományi kar mellett, olyan módon, hogy a meglév teológiai akadémiákat illesszék be az új egyetemek szervezetébe. (Hogy az 5 református és a 3 evangélikus teológiát hogyan lehet majd két egyetem szervezetébe illeszteni, az állásfoglalásból nem t nt ki.) A Fels Oktatásügyi Egyesületnek 1911 májusában az új egyetemek alapításáról rendezett, az el z ek során említett ankétjén az el adó Berzeviczy kívánatosnak tartotta, hogy minden felekezet papjai állami egyetemen nyerhessék el képezésüket, mert — mint mondotta — „csak ezen az úton vélem a felekezeti egyetemek létesítését elkerülhetni”. Az ankéten hozzászólók egyetértettek az új egyetemeken teológiai fakultás létesítésével.

Amikor már híre terjedt, hogy az új egyetemek egyike Debrecenben lesz, evangélikus részr l felvetették, hogy a felállítandó egyetemnek közös protestáns teológiai fakultása legyen. A tiszántúli egyházkerületben ez korántsem találkozott egyetértéssel, a Lelkészegyesület hasábjain élénk vita folyt e kérdésr l. Volt, aki eleve csak református hittudományi kar szervezését tartotta helyesnek, mások pedig a közös fakultáson csak két evangélikus tanszék — a dogmatikai és a gyakorlati teológiai — szervezésére láttak lehet séget, míg az evangélikusok e karon a „teljes paritásra” törekedtek. 1911 szére azután a debreceni közös protestáns teológiai fakultás kérdése — minthogy a kormány és az egyházkerület említett megállapodása református hittudományi kai' létesítését tartalmazta — tárgytalanná vált.

Ezért Prónay Dezs egyetemes felügyel és Baltik Frigyes püspök, az egyetemes közgy lés egyházi elnöke 1912 februárjában a VKM-hez intézett

felterjesztésükben azt kérték, hogy „részünkre a theologiai fakultás állami költségen a budapesti egyetemen állíttassák fel. Ha azonban célunkat, hogy mielőbb evang. theologiai fakultást kapjunk könnyebben érhetjük el akképp, hogy megelégszünk azzal, ha ez a fakultás a pozsonyi egyetemen fog felállíttatni, ezzel és beérünk”. A minisztérium a budapesti megoldás lehetőségeivel érdemben nem foglalkozott, az új egyetemeken hittudományi karok felállítását egyébként is ellenezte az egyetemi ügyosztály, pedig a pozsonyi megoldást sem javasolta. Véleménye szerint a város „erősen katolikus jellege” miatt az egyetemen csak katolikus és evangélikus hittudományi karral együttes szervezése lenne lehetséges, a klérus — különösen Csernoch hercegprímás — azonban nem óhajtotta újabb katolikus teológiai fakultás létrehozását. Ezért az ügyosztály olyan megoldást tartott volna célszerűnek, hogy a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia egyetemi jellegű intézménnyé alakuljon, doktori fokozatot is adhasson, tanárai egyetemi tanári jelleggel bírnak, és hallgatói egyes egyetemi előadásokon is résztvehessenek. A VKM-ben az egyház felterjesztését — választ nem adva — ad acta tették.

Az 1912. november 6–9-i egyetemes közgyűlés határozata alapján Prónay és Baltik december 20-án azzal a kérelemmel fordultak a miniszterhez, hogy „megtörténjék az új pozsonyi egyetemen ág. hitv. evang. theologiai fakultás felállítását elrendelni, azt állami költségen szervezni”. A VKM-ben ezt a felterjesztést is ad acta tették. Némileg bonyolultabbá tette a kérdést az, hogy a tiszai egyházkerület — amely már 1910-ben javasolta az eperjesi kollégium teológiai és jogi akadémiajának egyetemi fakultásokká szervezésével kétkarú csonka egyetem felállítását — ezt a fakultást Eperjesen kívánta létrehozni. Az evangélikus egyház vezetői — az 1913. október 15-18-i egyetemes közgyűlés határozata alapján — november 25-én újabb felterjesztésben kérték a pozsonyi egyetemen az evangélikus teológiai fakultás felállítását. Az egyetemi ügyosztály megismételte korábbi javaslatát, Jankovich pedig 1914. február 4-i leiratában közölte az egyház vezetőivel, hogy az állam pénzügyi helyzetére, valamint az új egyetemeken a legsürgősebb és legfontosabb építkezések költségeire tekintettel nincs abban a helyzetben, hogy kérésük teljesítését ezidő szerint kilátásba helyezhesse.

Az evangélikus egyház a háború idején is további erőfeszítéseket tett a teológiai fakultás létesítésére. Az 1916. november 8-11-i egyetemes közgyűlésen ugyan felmerült az — a VKM egyetemi ügyosztályának javaslatával lényegében megegyező — megoldási lehetőség, hogy a pozsonyi egyetemmel csak „külső kapcsolatban álló”, egyetemi jogú teológiai fakultást kellene szervezni, de a közgyűlés szerint ez „elkerülhetetlenül magán viselő a jogokról való lemondás jellegét”, ezért az egyház vezetői 1916. november 21-i felterjesztésükben — sürgetve a minisztérium hivatalos választát —

hangsúlyozták, hogy az egyház csak olyan hittudományi kar létesítését fogadja el, amellyel a katolikus és a református egyház rendelkezik. Jankovich e felterjesztésre azt válaszolta, hogy készséggel vesz tárgyalás alá „oly irányú újabb elterjesztést, amely ennek megvalósítására, különösen pedig arra vonatkozik, hogy e fakultás valamely meglévő egyetemmel [...] mily viszonyban legyen”. (E leirat fogalmazása azt tükrözte, hogy a miniszter az egyetem szervezetén kívüli teológiai fakultás létesítését is lehetségesnek tartotta.)

Az evangélikus egyház ezt követően a további tárgyalásokra bizottságot küldött ki, amelynek megalakulását a VKM 1917. július 25-én – már Apponyi miniszterségének idején – tudomásul vette, és Tóth Lajost, az egyetemi ügyosztály vezetőjét bízta meg azzal, hogy e bizottsággal tárgyaljon. E bizottság szeptember 26-án Tóth Lajos elnökletével tartott ülésén konkrét javaslat született arra vonatkozólag, hogy az evangélikus teológiai fakultás „vagy a pozsonyi vagy a budapesti egyetembe kapcsoltsák be”, és megszervezése lényegében a debreceni református hittudományi karral azonos módon történjék. A VKM erre halogató választ adott, és a javaslatban foglaltak megvalósítása érdekében e korszakban érdemi intézkedések már nem történtek.

Így e periódus végén Magyarországon csak két – egy-egy katolikus és református – egyetemi hittudományi kar működött. Ezekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a budapesti egyetem – korábban meglehetősen alacsony színvonalú – teológiai fakultása a 90-es évek második felétől a fejlődés képét mutatta, és bár a professzorok „fluktuációja” nem szünt meg – egy-két éves tanári működésük után pl. Glattfelder Gyula Csanádi, Prohászka Ottokár székesfehérvári, a kiváló történész Karácsonyi János pedig nagyváradi kanonok lett – e karra több kitűnő képességű tanár (így Székely István és Schütz Antal) nyert kinevezést, és az ötéves tanulmányi időnek 1913-ban történt bevezetése, új tanszékek szervezése a hallgatók alaposabb képzését tette lehetővé. A debreceni református hittudományi kar e korszakbeli négyéves működéséről nem lehet értékelni megállapításokat tenni; tanárai közül kiemelendő Zoványi Jenő, az egyháztörténet, a szabadelv teológia nagy tudású művelője és Erdős József, a konzervatív irányzat elismert képviselője. A református teológiai oktatással kapcsolatban – korábban és a későbbiekben is – gyakran felmerültek a gyakorlati lelkészi tevékenységre való felkészítés problémái.

A nagyszámú – negyvennél több – főiskolai szintű teológiai intézmény színvonaláról nem tudunk képet alkotni. A katolikus főiskolákkal kapcsolatban figyelmet érdemel Trefort 1888. január 4-i, Simor érsekhez intézett levele, amelyben kifejtette, hogy azok nem képesek a papképzés és az

általános közm vel és követelményeinek eleget tenni, mert a tananyag nem felel meg a kor követelményeinek, az alacsonyan dotált tanárok pedagógiai felkészültsége elégtelen és az új tudományos eredményekben tájékozatlanok. Mindezek „tudományos és pedagógiai tekintetben tespedést és elmaradást hoznak”, aminek következménye a papi nemzedék hanyatlása; s ezért felvetette a kisebb papnöveldek összevonásának kérdését. Az érsek keményhangú válaszában hangsúlyozta, hogy a papnevelés az egyház „legbens bb ügye”, amelybe a miniszter nem szólhat bele, és rámutatott arra, hogy az egyházmegyei szemináriumok tanárai közül igen sokan kiterjedt publikációs és szerkeszt i tevékenységet folytatnak, míg az egyetem hittudományi kara tanárainak többsége önálló irodalmi munkásságot nem fejt ki.²⁰

A középiskolai tanárképzés és a szerzetesrendek

A protestáns egyetem tervével kapcsolatban már említés történt arról, hogy a református egyházi körök különösen fontosnak tekintették a tanárképzés ügyét, „a tanárképz intézettel összekötött” bölcsészeti fakultás létesítését. De nagy súllyal vet dött fel e kérdés a katolikus egyházban is, els sorban a szerzetesrendek középiskolai tanárainak képzését illet en, a középiskolai törvény munkálatai során. E törvény — amely több mint egy évtizedes er feszítések, „hosszú vajúdás”, többszöri átdolgozás után végül is 1883-ban nyert elfogadást — szabályozta a középiskolai tanárok képzését és

²⁰ A hittudományi karok kérdésére: Századunk 1869. júl. 22. 1.; Szabad Egyház 1869. aug. 14. 1.; Az 1869-dik évi KI IV k. 262-270.; Az 1872. évi KI VII. k. 346-347, 361.; A pesti magyar királyi tudomány-egyetem javaslatai ezen egyetemnek újból szervezése tárgyában. Budán, 1870. 15-17., 34-35.; Irodalomtörténeti Közlemények 1930. 64-66.; Magyar Tanügy 1873. 54-58.; *Vertesy Miklós*: Három hittudományi kar vagy egy sem. Eötvös József 1870-es törvényjavaslata a pesti egyetemr I. Világosság 1975. 11. sz. 687-690.; Az 1881. évi KI XXL k. 210-212.; Az 1896. évi KN IV k. 269-270.; *Berzeviczy*: i.m. 90-94.; A magyarországi református egyház egyetemes konventjének 1900. ápr. 25-i, 1904. jún. 6-i és 1906. ápr. 25-i ülésének jegyz könyve; A magyarországi református egyház országos zsinata 1906. márc. 28-i ülésének jegyz könyve; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1911. 24. sz. 387-389.; Lelkészegyesület 1911. 23. sz. 9-10., 24. sz. 7-8., 26. sz. 5-7., 29. sz. 8., 30. sz. 2-4.; MÓL K 636 1911/14/1928.; A magyarországi ágostai hitv. evangélikus egyház 1911. nov. 8—11-i, 1912. nov. 6-9-i, 1913. okt. 18-i és 1916. nov. 8—11-i ülésének jegyz könyve; A bécsi Pázmáneum. Budapest, 2002. 212-213.

képesítését is. Az elzetes tárgyalások során a szerzetesrendek f nőkei egyrészt a négyéves egyetemi tanulmányok el írását sérelmezték, ami „elviselhetetlen terhet” róna a tanítórendekre, másrészt pedig a képesít vizsgálatoknak állami tanárvizsgáló bizottság el tt való letételét. A törvényjavaslat ügyében a szerzetesrendek f nőkei 1880-ban és 1881-ben értekezletet tartottak, Haynald Lajos kalocsai érsek pedig a püspöki kar megbízásából 1882. február 2-án beadványt intézett a képvisel ház közoktatásügyi bizottságához. Ebben többek között arra hivatkozott, hogy az egyetemi tanárok között „sokan lehetnek olyanok, a kiknek meggy z dései, elvei s el adásai a katolikus hit és egyház tanaival nem ritkán homlokegyenest ellenkeznek”. Ezért szükségesnek tartotta, hogy a katolikus egyháznak joga legyen tanárképz tanfolyamot létesíteni, és ezzel a tanári képesít vizsgálat tartását is lehet vé tenni. Haynald — öt püspökkel együtt — 1882. február 28-án javasolta is Simor érseknek a f városban „a középiskolai tanárok képzésére rendelt tanfolyamnak és egy képesítési vizsgálati bizottságnak” a felállítását (a primás azonban azt válaszolta, hogy a törvényjavaslat meg fog bukni, s ezért e kérdés nem sürg s). A tanítórendek f nőkei 1882 júniusában újabb, bizalmas értekezletet tartottak, és szeptember 26-án Trefortnak emlékiratot adtak át.

Trefort a törvényjavaslat elfogadása érdekében a középiskolai tanárképzés kérdésében is hajlandó volt a kompromisszumra: már az 1880. március 19-i törvényjavaslata szerint is „a hitfelekezetek jogosítva vannak tanárképz intézeteket szervezni”, 1881. október 6-i törvényjavaslatában pedig azt is lehet vé kívánta tenni, hogy a hitfelekezetek tanárképz intézeteikben középiskolai tanárképesít bizottságokat alakíthassanak (együttal meghatározva a tanárképz intézetek létesítésének feltételeit). Lényegében ugyanezt tartalmazta az 1882. évi törvényjavaslat is. A képvisel ház közoktatásügyi bizottsága 1883. február 17-én a törvényjavaslat e részét azonban úgy módosította, hogy csak az állami egyetemeken szervezett középiskolai tanárvizsgáló bizottságoknál lehet képesít vizsgát tenni, tanári oklevelet szerezni.

Ennek megfelelő en a törvényjavaslat végleges szövege szerint középiskolai tanárságra képesítést az nyerhet, aki igazolja, hogy „egyetemen vagy m egyetemen vagy más fels bb iskolai tanfolyamon” négyéves tanulmányokat folytatott, a képesít vizsgát pedig az egyetemeken szervezett tanárvizsgáló bizottságoknál kell letenni. A törvényjavaslat képvisel házi tárgyalása során Trefort május 5-i felszólalásában hangsúlyozta: „Mínthogy [...] a tanítás sikere a tanítás min ségét l, ez pedig a tanárok min ségét l van feltételezve s az állam a törvényjavaslat szerint a tanári képzést mindenkire bízza s tanárképz intézeteket mindenkinek megenged”, a képesítést azonban

„magának tartja fenn és kezéből ki nem bocsátja”. A törvényjavaslat fő rendiházi vitáján Kruesz Krizosztón pannonhalmi főapát kifogásolta a kötelező négyévi tanulmányokat, „melyre de regula nincs szükségünk, mely viszonyaink közé nem is illik, mely anyagi és szellemi megrontásunkra válnék”. Erre válaszolva Trefort közölte, hogy a törvényjavaslat „a szerzetes tanároktól nem követeli, hogy négy évig egyetemre menjenek, hanem csak azt kívánja, hogy felsőbb tanfolyamot végezzenek, és ezt végezhetik Pannonhalmán is”.

Ez meg is valósult Pannonhalmán (ahol már az 1870/71. tanévtől folyó szervezett tanárképzés). A rend főiskolájának tanárképző intézete a csekélyszámú hallgató számára rendszeres szaktárgyi és pedagógiai oktatást, a korabeli egyetemi képzésnél hatékonyabb képzést nyújtott. A középiskolai tanáregyesület folyóiratának cikkírója szerint a főiskola tanárképző intézetében „8 tanár készítette el 17 tanárjelöltet a vizsgákra. Hogy ezek a tanárjelöltek jól megállják a vizsgát, bizton hiszem, mert Kármán és Beöthy nem győzik dicsérni a bencés jelöltek készülségét”.

A többi tanítórend tanárképző intézetei is fokozatosan létrejöttek: 1889-ben a cisztercitáké előbb Zircen, majd Budapesten (utóbb Bernandinum elnevezéssel) a premontreieké — a Norbertinum — 1894-ben, ugyancsak 1894-ben a piarista Kalazantinuin Kolozsvárott, 1895-ben pedig Budapesten (1916-ban a két intézmény összevonva a fővárosban működött tovább). E tanítórendek tanárjelöltjei — a bencésektől eltérően — az egyetemi előadásokat kötelesek voltak hallgatni, Trefort azonban 1888. június 20-i rendelkezésével lehetővé tette, hogy azok a teológiai végzettség megszerzése után a nyelvi és történelmi szakokon kétéves, a matematikai-természettudományi szakokon hároméves egyetemi szaktanulmányok után tehessenek tanári képesítő vizsgát.

A katolikus tanárképzés ügye a szerzetesrendek tanárképző intézeteinek kialakítását követően is néha felmerült; így pl. az autonómia-mozgalom során Steiner püspök említett javaslatában azt kívánta, hogy „addig is, míg teljes egyetemet létesíthetünk, a káth. tanárok képzése céljából a bölcsészeti szak mihamarább létesíttessék”.²¹

²¹ Az 1875. évi KI XIV k. 146., XV k. 140.; Az 1881. évi KI I. k. 48-51., XTV k. 27., 42-44., XV k. 336-388.; Az 1881. évi KN X. k. 304.; Az 1881. évi FN I. k. 431-432.; EPL Simor Cat. 41. 4503/1882.; ELTE L 14/e. 201/1883-84., 313/1987-88.; Magyarország közgazdasági és közmívelődési állapota ezeréves fennállásakor. Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei. IX. k. Budapest, 1898. 580-581.; *Berzeviczy Albert*: Trefort Ágoston emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVII. k. 14. sz. Budapest,

A felekezeti jogakadémiák problémái

Az utolsó téma, amellyel foglalkoznunk kell, a felekezeti jogakadémiák kérdésköre. A jogakadémiák a magyar felső oktatás sajátos, unikális intézményei voltak. (Ausztriában a hasonló intézményeket még 1810-ben megszüntették, és azokat Magyarországon is a neoabszolútizmus idején az 1855. évi Thun-féle reform csak átmeneti jellegűeknek tekintette, addig, amíg az általános műveltségi színvonal emelkedése lehetővé fogja tenni, hogy valamennyi joghallgató teljesértékű, egyetemi képzésben részesüljön.)

A jogakadémiák a 60-as években és a 70-es évek első felében — figyelembe véve azt a körülményt, hogy Magyarországon hosszú ideig csak egy egyetem működött, a kolozsvárin pedig az első joghallgatók csak 1876-ban végeztek — jelentős szerepet játszottak a jogi szakismeretek terjesztésében, elsősorban a közigazgatási tisztviselők képzése terén. Színvonaluk azonban — különösen az októberi diploma után, a 60-as években újjászervezett felekezeti jogakadémiákon — meglehetősen egyenetlen volt, részben a tanárok száma, a tanári karok heterogén minőségi összetétele, részben pedig nagy részüknek rövid tanulmányi ideje következtében. (Míg a nagyszombati királyi jogakadémia 11 oktatóval rendelkezett, a nagyenyedi református jogakadémia csak kettővel, a tanulmányi idő pedig a kolozsvári és a nagyszombati királyi jogakadémiákon négy, az eperjesi evangélikus és a nagyenyedi jogakadémián két év volt.) Ezért a kiegyezés utáni években a jogászképzésről folytatott viták során a jogakadémiákat — főleg a felekezetieket — igen éles bírálatok érték. Így az 1870. évi jogászszerkezési Dárday Sándornak a sok kisebb jogakadémia megszüntetésével két vagy három „egyenjogú jog- és államtudományi fakultás” szervezésére vonatkozó indítványát a hozzászólók többsége támogatta, és végül is a győri országgyűlés elfogadta a IV. sz. törvényjavaslatát, hogy „jogiskolákat csak az állam állíthat fel, [...] a vidéki jogiskolák az egyetem jogi és államtudományi fakultásával

1917. 17-20.; Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1903/04. 649.; A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve az 1910-1911. évi tanévről. 10-40., 78-90.; Horváth Konstantin: A Hittudományi és Tanárképzési Intézet története. 1889-1939. Budapest, 1939. 5-28.; Balanyi György-Bíró Imre-Bíró Vencel-Toinek Vince: A magyar piarista rendtartomány története. Budapest, 1943. 221-226.

egyenl sítessenek, és [...] alsóbb min ség , silány jogiskolák az országban sehol se t ressenek” (ill. csak a „silány” jelz t hagyták ki a határozatból). Három református kollégiumban meg is sz nt a jogi oktatás (Nagyenyeden 1869-ben, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen 1870-ben.) így 1870 után két katolikus joglíceum m ködött (Egerben és Pécssett), öt református (Debrecenben, Kecskeméten, Máramarosszigeten, Pápán és Sárospatakon) és egy evangélikus (Eperjesen).

A fenti bírálatokat is figyelembe véve a kormányzat 1874-ben — ideiglenes jelleggel — szabályozta az állam közvetlen felügyelete alatt álló jogakadémiák és katolikus joglíceumok szervezetét, úgy rendelkezve, hogy azok „négy évi tanfolyammal ellátott, teljes jog- és államtudományi karokká alakíttatnak át, egyedüli kizártával a jogtudorozási és a magántanárrá való képesítetési jogosítványnak”. E rendelkezést Trefort azzal indokolta, hogy a jogakadémiák és joglíceumok tanulmányi rendszere összhangban legyen a tudományegyetemek jog- és államtudományi karáival, és hogy „egyúttal az érintett jogtanodák tanm ködésük eddigi sz k köréb l kiemelkedve, oly tanszervezeti alapra fektetessenek, melyen nemcsak egy szakiskola feladatának, hanem a f iskola azon magasabb rendeltetésének is, miszerint a gyakorlati élet követelményein kívül egyszersmind mível je és terjeszt je legyen magának a tudománynak is, s e szerint hazai ifjúságunk alaposabb kiképzetésében a két magyar egyetemmel egyenl bb versenyre kelhessenek”.

Trefort egyidej leg közölte a jogakadémiákat fenntartó protestáns egyházkerületek püspökeivel, hogy a jöv ben csak azok a hallgatók bocsáthatók államvizsgára, akik a királyi akadémiák és a joglíceumok szabályzatában foglalt feltételeknek megfelelnek, ami viszont a jogakadémiák ennek megfelel átszervezését igényli; és erre vonatkozólag jelentést kért a püspökökt l. A protestáns egyházak sérelmesnek tekintették a leiratot; a legélesebben arra a tiszántúli egyházkerület reflektált, az 1874. októberi közgy lés határozata szerint „a miniszternek azon jogát, hogy szabályrendeletek által intézi és szabályozza tanügyeinket, s így [...] országos törvényekben gyökerezend önkormányzati jogainkat egészen mell zi és figyelmen kívül hagyja, egyházkerületünk törvényesnek el nem ismerhetvén: eljárása és intézkedése ellen határozott óvástételét jelenti ki”. Az oktatás terén a protestáns autonómia egyoldalú — az állam szerepét, jogkörét figyelmen kívül hagyó — értelmezését tükröz elvi állásfoglalás ellenére az egyházkerületek igyekeztek alkalmazkodni a VKM rendelkezéséhez. Ennek során a f problémát az anyagi feltételek, a képzési id felemelésének, a tanárok száma növelésének költségei jelentették. A tiszai evangélikus egyházkerület közölte is, hogy az eperjesi jogakadémia átszervezéséhez az

erkölcsi támogatáson kívül egyéb támogatást nem tud adni. Ezért a jogakadémián több évig szünetelt az oktatás, és csak 1878-ra tudták a négyéves képzés feltételeit megteremteni.

Az 1874. évi reform lehetőséget teremtett a jogakadémiák fejlődésére, színvonaluk emelésére. Helyzetüket azonban a 70-es évek közepétől lényeges mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy az 1874. évi XXXIV és XXXV törvények az ügyvédi és a közjegyzői m. ködés el feltételeként csak az egyetemeken szerezhető — és tudományos grádusból minősítéssel jellemezhető — doktorátust jelölték meg. Emiatt a jogakadémiák, köztük a felekezeti jogakadémiák hallgatólétszáma a 90-es évek elejéig számottevően mértékben csökkent. Ugyanakkor a jogakadémiák legjelesebb tanárai sorra egyetemi tanári kinevezést nyertek, és jóllehet a későbbiekben is sok kiváló, értékes tudományos munkát is végző tanár oktatott a jogakadémiákon, a közepes (vagy a közepesnél is gyengébb) tanárok kinevezése, m. ködése kedvezőtlenül befolyásolta a jogakadémiák, különösen a felekezeti szintvonalát.

A tanári kinevezésekkel kapcsolatban az 1889. évi jogászság lényegesen elhangzott, hogy a pécsi joglíceumban a legfontosabb tantárgyak egyikét olyan tanár adja elő, akinek nincs jogi doktori fokozata, egy másik tanszékre pedig olyan tanárt neveztek ki, aki csak az első doktori szigorlatot tette le, a másodikon megbukott. 1908-ban a Jogtudományi Közlöny cikkírója arról tett említést, hogy az egyik kisebb protestáns jogakadémián egy év alatt három egészen fiatal, sem tudományos munkássággal, sem gyakorlati tapasztalattal nem rendelkező személy „családi összeköttetések révén” nyert tanári kinevezést. Concha György, a tekintélyes katolikus jogtudós pedig 1915-ben arról írt, hogy a felekezeti jogakadémiákon a tanári kinevezés „igen sok esetben nem az oktatás és a tudomány kívánalmái, hanem idegen tekintetek szerint történt [...] előfordult, hogy katonai szolgálat, orgonálóképesség, vallásos buzgóság, jámborság, befolyásos családoknál töltött nevelés vagy velük való rokonság szolgáltak egyedüli alappal a betöltéseknél.”

A jogakadémiák problémái napirendre kerültek a jogi szakoktatás kérdéseiről 1878/79-ben rendezett tanácskozáson is. Ezen a Trefort által előterjesztett egyik vitakérdés a következő volt: „Az országban feleslegesen létező jogakadémiák megfelelnek-e mai szervezetükben a jogtanulás követelményeinek? Nem szolgálnak-e némileg a jogi képzés színvonalának alább szállításához? Van-e szükség általában ennyi jogakadémiára, a mennyi jelenleg fennáll? S nem volna-e célszerűbb és kívánatosabb, azok egynemelyikének megszüntetésével inkább még egy egyetemet állítani föl?” A felszólalók közül többen — köztük olyan tekintélyes protestáns személyiségek, mint Szász Károly és Kerkápoly

Károly — a felekezeti jogakadémiák csökkentése mellett foglaltak állást.

E tanácskozás eredményeit figyelembe véve Trefort 1880. július 8-án leiratban fordult a jogakadémiával rendelkező egyházak vezetőihez, amelyben hivatkozva egyrészt arra, hogy a jogakadémiákon „a jogi szakképzés nem áll a kor színvonalán”, másrészt pedig a jogi pályára készülők „aggasztóvá váló” nagy számára, arra, hogy a két tudományegyetem és a 13 jogakadémia „hazánk e részbeni szükségletét messze túlhaladja”, „a baj orvosserét legközvetlenebbül a fennálló tizenhárom jogakadémia egy részének megszüntetésében, vagy kevesebb számú, de magasabb színvonalú jog- és államtudományi karokba összeolvasztásában vélelem keresend nek”. Közölte, hogy a közvetlen rendelkezése alatt álló — akkor már állami — nagyszabedeni jogakadémiát, valamint a négy királyi jogakadémia egy részét hajlandó lenne megszüntetni, ill. összevonni, ha nem tartana attól, hogy az „a jogi pályára tóduló ifjakat nem más pályára, nem is az egyetemekre, hanem a [...] felekezeti jogakadémiákba fogja terelni”. Ezért tisztelettel felhívta a püspököket (ill. az egri érseket), nyilatkozzanak arra vonatkozólag, hogy hajlandók volnának-e a f hatóságuk alatt álló jogakadémiát vagy megszüntetni vagy valamely királyi jogakadémiával jog- és államtudományi karrá egyesíteni. Végül kijelentette, hogy valamennyi felekezeti jogakadémia megszüntetését nem sürgeti, törekvése „csak az intézmények és az országos szükségletek közötti helyes arány” kialakítására irányul.

Az érdekelt egyházi vezetők kivétel nélkül elutasító választ adtak, közülük Samassa József egri érsek polemikus válaszában készséget fejezte ki „valamely feloszlatandó királyi kath. jogakadémia alapjának átvételére és a lyceum alapjával való egyesítésére”. Hasonló jelleg — de kevésbé gúnyos hangú — volt a pécsi püspök válasza is: készséggel fogadja a miniszter azon ajánlatát, hogy a pécsi joglíceum alapja valamely királyi jogakadémia alapjával egyesíttessék, de azzal a feltétellel, hogy „e jogakadémiának mindenesetre Pécsen kellend lennie”. A protestáns egyházkerületek egyöntetesen ragaszkodtak jogakadémiáik fenntartásához. Csak a pápai jogakadémia szünt meg 1885-ben, de nem Trefort leiratának hatására, hanem annak következtében, hogy az egyházkerület egyéb, növekvő kiadásaira tekintettel nem tudta vállalni az évről évre csökkenő hallgatólétszámú jogakadémia költségeit. A jogakadémiák esetleges átalakításának kérdése a képviselőház közoktatásügyi bizottságának albizottsága által szervezett, az előzőekben említett 1883. májusi anketén is napirendre került; a közoktatásügyi bizottság 1884. május 8-i jelentése ezzel kapcsolatban csak annyit tartalmazott, hogy a jogakadémiák jelenlegi helyzetükben változatlanul meg nem hagyhatók”. Trefort miniszterségének utolsó éveiben

azonban a jogakadémiák helyzetének rendezése érdekében — a nagyszzebeni jogakadémia 1887-ben történt megszüntetésén kívül — további lépésekre nem került sor.

A miniszteri székben Trefortot követ Csáky a jogakadémiák egy részének csonka egyetemé fejlesztését tartotta volna kívánatosnak, Wlassics véleménye pedig az volt, hogy az életképes jogakadémiákat fejleszteni, az egyetemek színvonalához közelíteni kell, míg „az életképtelen nem érdemes pártolásra”. A jogakadémiák helyzetének, jövőjének megítélése szorosan összefüggött a jogi oktatás reformjának a 80-as évek vége óta hosszú ideig napirenden szereplő kérdéseivel. Az 1889. évi jogászgyűlés ezzel kapcsolatban azt a határozatot hozta, hogy: „A jogi szakoktatás reformja föltétlenül szükséges, de az úgy a tudomány, mint a gyakorlati élet igényeinek megfelelően csak egyetemi rendszer és tanszabadság alapján eszközözendő” (ami gyakorlatilag a jogakadémiák elleni állásfoglalást jelentette). 1892 és 1904 között e tárgyban négy törvényjavaslat is készült (amelyek az egységes államvizsga bevezetésével és a doktorátus tudományos fokozattá tételével elnyösek lettek volna a jogakadémiák számára). E törvényjavaslatok azonban nem kerültek az országgyűlés elé, elsősorban a budapesti egyetem jogi karának ellenállása, a felekezeti jogakadémiák elleni állásfoglalása miatt. Ennek az 1902. évi törvényjavaslattal kapcsolatos véleménye szerint „a magyar állam a jog- és államtudományi oktatás terén az egyházfelekezetekkel szemben [...] túlmélt az általában elfogadható engedékenységek határán. Úgy látszik, hogy az egyházfelekezetiesség az államiság, a vallás, a jog fölé fog kerekedni”, ezért a kar hangsúlyozta, hogy a minisztériumi vizsga joga az államot illeti meg, a jogakadémiák csak alapvizsgát tarthatnak, és javasolta egyik-másik protestáns jogakadémia állami kezelésbe adását. A felekezeti jogakadémiák ellen foglalt állást a budapesti egyetemen Láng Lajos is 1905. szeptember 15-i rektori beszédében, megállapítva, hogy a legfelsőbb oktatás „minden kulturállamban a világi állam feladata”. Tényleges változás azonban a jogakadémiák helyzetében 1910-ig csak annyi történt, hogy még 1892-ben a győri királyi jogakadémiát megszüntették.

Az új egyetemek létesítése azonban a jogakadémiák helyzetének alakulását is több tekintetben befolyásolta. A két új egyetem felállításával a debreceni és a pozsonyi jogakadémia megszűnt (bár utóbbit illetően felmerült Szegedre helyezése is). De ezen túlmenően várható volt, hogy az új egyetemek elszívó hatása következtében csökkenni fog a megmaradó jogakadémiák hallgatóinak száma, és élesebben vetődött fel az a probléma, hogy négy egyetemi jogi fakultás mellett szükség van-e még — köztük 6 felekezeti — jogakadémiára. Mitrovics Gyula

1911 november végi cikkében ezzel kapcsolatban azt írta: „ha a

tervbe vett egyetemek megépülnek, ütött a vidéki jogakadémiák végső órája. Rövidebb, hosszabb sorvadás után, mint hivatásukat betöltött s immár fölösleges szervek, lefordulnak nemzeti kultúránk organizmusáról. [...] az áldozatok között, mint anyagilag gyengébbek, a protestáns akadémiák fognak elsősorban helyen szerepelni.” A legveszélyeztetettebb helyzetben levő, csekély hallgatólétszámú sárospataki jogakadémia már

1912. januárjában előterjesztéssel fordult a tiszáninneri egyházkerület közgyűléséhez, javaslatokat téve a jogakadémia versenyképességének biztosítására (majd 1916-ban, megállapítva, hogy „a sárospataki akadémia a korszellem által lassú haldoklásra van kárhozható”, a teológiai akadémiával együtt a fejlődésképtelen Sárospatakról Miskolcra való helyezését javasolta). 1912. áprilisi ülésén az egyetemes konvent is foglalkozott a jogakadémiák problémájával, határozatában felkérte a minisztert a jogi oktatás gyökeres, a jogakadémiák alárendelt helyzetét megszüntető reformjának megvalósítására, valamint felhívta az egyházkerületeket, hogy „az új egyetemek felállítása által a jogakadémiákra bekövetkező válságos helyzetre” tekintettel jogakadémiáik megerősítése és versenyképességük biztosítása érdekében minden lehetőséget kövessenek el. Mindezeknek azonban gyakorlati jelentősége nem volt, sőt a jogakadémiák helyzete tovább romlott annak következtében, hogy az 1912. évi VII. és az 1913. évi Lili. törvény a bírói és az

ügyészi kinevezésekre is kitéjesztette a doktori oklevél megszerzésének követelményét.

A következő években maguk a jogakadémiák is felismerték az átszervezés szükségességét. A Jogtanárok Országos Egyesülete 1913. december 4-én közgyűlésének határozata szerint a jogi oktatás végleges reformja oly módon oldandó meg, hogy „a jogakadémiák egyetemi fakultásokká vonassanak össze a jogi szakoktatás egyetemes érdekei által megkívánt számban és a leghelyesebb geográfiai elhelyezés mellett”; ezt tartalmazta 1914 februárjában a VKM-hez felterjesztett memorandumuk is. Lényegében ugyanezt ismételte meg az egyesület 1917. november 29-én felterjesztésében is, a reform egyedül lehetséges megvalósítása alapján a jogakadémiák egyetemi rangú fakultássá emelését tekintve, elvileg valamennyi jogakadémia esetében „mindazáltal megfontolás tárgya lehet a hasonló szervezet és egyazon felekezet jogakadémiáinak alkalmas székhelyen egy fakultássá való egyesítése”. E felterjesztésekre a minisztériumtól nem érkezett válasz, a jogakadémiák problémája megoldatlan maradt; a kassai jogakadémia dékánjának 1918. februári felterjesztése szerint a jogakadémia „elvesztve életképességének alapfeltételeit, lassankint egy élni nem tudó, meghalni nem képes halódó

intézménnyé alakul át”.²²

Külön kategóriát alkottak a tanulmányi alapból fenntartott királyi jogakadémiák. Az 1780-ban létesített tanulmányi alap Jogi természetér l” évtizedeken át vita folyt, id vel azonban elismerték annak katolikus jellegét. A tanulmányi alapot azonban mindvégig a VKM kezelte, és a királyi jogakadémiák is a minisztérium közvetlen rendelkezése alatt álltak. Salacz megállapítása szerint: „Elhomályosult korszakunkban [...] a tanulmányi alapból fenntartott jogakadémiáknak [...] katolikus jellege”. Elnevezésük már csak „királyi” volt, a katolikus jelz nélkül, csupán a nagyváradi nevezte magát a 90-es évek közepét l 1914-ig királyi katolikus jogakadémiának. E jogakadémiák közül a gy rit, mint említettük 1892- ben megszüntették, a kassait pedig — hivatkozva arra, hogy a tanulmányi alap a jogakadémiai tanárok fizetésének felemelése miatt növekv kiadásokat nem tudja fedezni — 1894-ben államosították. A századforduló körül Wlassics tervbe vette a pozsonyi és a nagyváradi jogakadémiák államosítását is, de ez nem valósult meg.

Az 1897-1902. évi autonómia-mozgalom során el térbe került a

²² A felekezeti jogakadémiák problémáira: *Sashegyi-*, i.m. 7., 46-48., 242-247.; *Mezey Barna*: A jogakadémiák 1874. évi reformja. Jogtörténeti Értekezések. 14. sz. A jogászképzés a magyar fels oktatás rendszerében. Budapest, 1984. 103-119.; *Szabó György*: Jogi oktatás Pápán. A pápai református jogakadémia története. (1832-1885.) Uo. 126-139.; *Nagy Sándor*: A jogi oktatás és szervezete a debreceni református kollégiumban. 1742-1914. Uo. 171-189.; A magyar jogászgy lés évkönyve az 1870. évre. Pest, 1871. 21-22., 71-72., 75-77., 81-88., 243-247., 314-326.; Magyarországi Rendeletk Tára. 1874. Budapest, 1875. 366-384.; A tiszántúli református egyházkerület 1874. okt. 1—4-i és 1881. aug. 20-25-i közgy lésének jegyz könyve; *Hörk József*: Az eperjesi ev. kér. Collegium története. Kassán, 1896. 244-245., 250-251., 255-256., 261.; *Kopcsányi Károly*: A pécsi jogakadémia múltja és jelene. Pécs, 1897. 51.; *Udvardy László*: Az egri érseki joglíceum története. (1740-1896.) 442-448., 469-173., 903-904., 919-922.; Az 1881. évi KI XXX. k. 211.; A magyar jogászgy lés évkönyve az 1889. évre. Els kötet. Budapest, 1889. 190-235. Második kötet. Budapest, 1890. 207-271; Jogtudományi Közlöny 1908. 359-360.; *Concha Gy z* : A jogakadémiai tanárok egyetemi magántanári habi- litatiója. Jogállam 1915. 165-172.; A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem jog-és államtudományi karának véleményes jelentése az elméleti jog- és államtudományi államvizsgáról és a jogi oktatásról szóló újabb el adói tervezetre. Budapest, 1902.; AUB anni 1905/06. 257-258.; Budapesti Hírlap 1911. nov. 26. 47.; A magyar református egyetemes konvent 1912. ápr. 26-i ülésének jegyz könyve.; Jogakadémiai Szemle 1913. 1-2. sz. 6-10., 1914. 1. sz. 3-4., 7-13., 1917. 2-4. sz. 19.; MÓL K 500 195051/1917.

királyi jogakadémiák irányításának a katolikus autonómia hatáskörébe utalásának kérdése. Vaszary érsek már 1897. május 3-án úgy foglalt állást, hogy az autonómia hatáskörébe tartozna a tanulmányi alap által fenntartott jogakadémiák tantervének megállapítása, a tankönyvek el írása, az igazgató, a tanárok és a szolgaszemélyzet kinevezése, valamint ezek esetében a fegyelmi jogkör gyakorlása. A VKM viszont ragaszkodott a fennálló statusquohoz, a minisztérium rendelkezési jogának fenntartásához, az állami hatáskörök érvényesítéséhez. Csak arra az engedményre volt hajlandó, hogy az autonómia biztosokat küldhessen ki e jogakadémiákra, az oktatás katolikus szempontból való ellen rzésére, de rendelkezési jog nélkül. Az autonómia szervezeti szabályzatának 1902. márciusi szövege a VKM állásfoglalásával szemben azt tartalmazta, hogy az autonómia igazgatótanácsa állapítja meg — az állami törvények rendelkezéseinek figyelemben tartása mellett — a királyi katolikus jogakadémiák tanulmányi és vizsgaszabályzatát, tanrendjét, megválasztja igazgatóit és tanárait (a kinevezéseket meger sítés végett a VKM útján a királyhoz felterjesztve), megállapítja az igazgatók, a tanárok és a hallgatók fegyelmi szabályzatát, gyakorolja a fegyelmi jogkört. Az igazgatótanács továbbá „felügyel arra, hogy a királyi katolikus jogakadémiák mint kath. iskolák fõntartassanak, azok katolikus jellege megõvassék, e célból biztost küldhet, ki bármely el adási órán megjelenhet, megfigyelheti, vájjon a tanítás módja, az el adás szelleme nem sérti-e az intézet katolikus jellegét”.

A katolikus autonómia azonban, mint említettük, nem alakult meg, és papíron maradt a katolikus önkormányzatról szóló 1917. decemberi törvényjavaslat ama általános rendelkezése is, hogy a katolikus önkormányzatnak átadandó a vallás- és a tanulmányi alap, valamint az azokból fenntartott katolikus közép- és f iskolák. Ily módon a királyi jogakadémiák helyzetében és irányításában tényleges változás nem történt, s minthogy a pozsonyi jogakadémia az egyetem létesítésével megsz nt, a dualizmus kora végén már csak egy királyi jogakadémia — a nagyváradi — m ködött.²³

* * *

Befejezésül legalább rövid összgezést kellene adni az egyházak fels oktatási tevékenységének, törekvéseinek fél évszázadáról, bár ennek szükségességét kétségessé teszi az a körülmény, hogy a „történet

²³ MÓL K 721 1897-1/a, 1898-1/a, 1899-1/a, 1900-1/a, 1901-1/a, II/e tétel.; EPL Vaszary Cat.

4.b. 2618/1897.; Hanuy: Hetvenéves; Salacz: i.m. 65.

folytatódik”; a közeljöv ben két újabb tanulmányban kívánom feldolgozni a tárgyalt kérdések további — a Horthy- korszakra, az államszocialista periódusra, majd a rendszerváltozás utáni id szakra kiterjed — alakulását.

Annyit azonban talán megállapíthatunk, hogy az egyházak fels oktatási tevékenysége eredményes volt, amennyiben az egybeesett az országos, az osztársadalmi érdekekkel, hozzájárult a m veltségi színvonal emelkedéséhez, a „kim veit emberf k”, a fels fokú végzettséggel rendelkezők számának növekedéséhez. Problémát jelentett viszont az a körülmény, hogy az egyházi érdekek, törekvések olykor nem estek egybe az országos érdekekkel, a kulturális fejlődés követelményeivel (különösen a min ségi követelményekkel) az egyházi fels oktatási intézmények heterogén színvonala következtében. De ezek esetében is tulajdonképpen csak vélt egyházi érdekekr l volt szó; valójában milyen érdeke f z dött az egyházaknak ahhoz, hogy számos, csekély hallgatólétszámú, részben alacsony színvonalú, fejlődésképtelen fels oktatási intézményt tartsanak fenn? Mint Concha Gy z említett írásában hangsúlyozta: „a jogakadémiák tanszékeinek nem szakszerű betöltése azokat az illet egyház szellemi inferioritásának melegágyává teszi”.

További problémát jelentett a tanítás szabadságának érvényesítése az egyházi fels oktatási intézményekben, els sorban a jogakadémiákon. Köztudomású, hogy a magyar liberális oktatáspolitikai egyik f alapelve — a korábbi egyházi és abszolutisztikus állami kötöttségekkel szemben — a tanszabadság, a tanítás szabadságának biztosítása volt. Ezt tartalmazta már az 1848. évi XIX. törvény, Eötvös és Trefort említett törvényjavaslatai, és az oktatáspolitikai ezt a dualizmus korában lényegében mindvégig tiszteletben tartotta. A felekezeti jogakadémiák elleni támadások egyik érve — különösen a kiegyezés utáni években — éppen az volt, hogy az egyházi irányítás, a vallási doktrínák következtében a tanítás és a tudományos kutatás szabadsága ezekben az intézményekben csak korlátozott mértékben érvényesíthető. Az ezzel kapcsolatos bírálatok nem voltak alaptalanok.

A pécsi püspöki joglíceum 1881. évi szabályzata értelmében az intézmény élén a prodirektor (egy kanonok) áll, aki köteles „a tanárok eladásain megjelenni, azoknak mind pontos megtartását, mind szellemi irányát lehet legellenrizni”; a tanárok ellen felmerül minden vád és panasz felett a prodirektor intézkedik; a tanárok köteleztetnek a hitszónok által tartott istentiszteleteken megjelenni, az ünnepi körmeneteken résztvenni; a nagyobb mérv köteleltségmulasztást, hanyagságot, a hivatásukkal ellenkez erkölcsi viseletét tanúsító, „avagy hit- és államellenes tanokat” hirdető tanárokat a prodirektor felfüggesztheti, és eltávolításukra a püspöknek elterjesztést tehet. E szabályzatnak a tanári kar ülésén tartott kihirdetések a joglíceum

egyik tanára közölte: „Ezen rendelet ellen a tanári tekintély és lelkiismereti szabadság nevében óvással élnék, ha annak a rendelet jogszer sége mellett helye lehetne. Így csak kijelentem, hogy e rendelettel szemközt a szabad elhatározás jogát magamnak fentartom”; majd másfél hónap múlva lemondott állásáról. A jogakadémia történetírója is másfél évtized múlva úgy értékelte a szabályzatot, hogy az „legtöbb pontjaiban egyenesen a hazai törvényekkel, államjogunk egyes tételeivel, királyi rendeletekkel, a tanárok magánjogi igényeivel ellenkezően, egyrészt a tanári tekintély csorbításával a jogakadémia beléletében visszás állapotokat idézett el, másrészt alkalmas lett volna a pécsi jogakadémia romba döntésére is”.²⁴

A századforduló után a tanítás és a tudományos kutatás szabadságának megsértése néhány esetben nagyobb visszhangot váltott ki; így ugyancsak a pécsi joglíceum egyik tanára, Bors Emil ellen a Huszadik Században megjelent tanulmánya miatti támadás, Somló Bódog, a nagyváradi királyi katolikus jogakadémia tanára ellen pedig a Társadalomtudományi Társaságban tartott el adása veszélyesnek ítélt tartalmára hivatkozva a tanári kar többségének Wlassicshoz intézett denunciáló jelleg felterjesztése. Ismeretes továbbá az is, hogy a Pikler Gyula elleni akciók hátterében a néppárt és a katolikus sajtó állt.

Mindezek ellenére e jelenségek azonban — a korszak egészét tekintve — a katolikus jogakadémiák működését nem jellemezték, a protestáns jogakadémiákon pedig hasonló esetek — tudomásunk szerint — nem fordultak elő, és a teológiai akadémiákon is csak — széleskörű tiltakozást kiváltva — sárospataki tanársága idején Zoványi Jenő esetében. E korszak történetéhez, a kormányzat oktatáspolitikájához azonban az is hozzátartozik, hogy Somló Bódog 1905-ben a kolozsvári, Zoványi Jenő pedig 1914-ben a debreceni tudományegyetemre nyert professzori kinevezést.²⁵

A JEGYZETEK BEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

²⁴ *Kopcsányi*: i.m. 53., 166-169.

²⁵ *Ladányi*: A magyarországi 211-217.

AUB = Acta Reg. Scient. Universitatis Hung. Budapestinensis ELTE L =
Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára EPL = Esztergomi Prímási
Levéltár

Az országgyűlés FN = F rendházának Naplója KI =
Képviselőházának Irományai KN = Képviselőházának Naplója MÓL —
Magyar Országos Levéltár

AZ EGYHÁZAK ÉS A FELSŐOKTATÁS A HORTHY-KORSZAKBAN

A 26 korábbi status quo 1919 után annyiban helyreállt, hogy a Tanácsköztársaságnak a budapesti tudományegyetem hittudományi karának megszüntetésére, valamint a jogi oktatás szüneteltetésére vonatkozó rendelkezései hatályukat veszítették. A területi változások következtében azonban az egyházi felső oktatási intézmények hálózata lényegesen módosult. Az eperjesi evangélikus jogakadémia Miskolcon, a máramarosszigeti református jogakadémia pedig Hódmezővásárhelyen folytatta tovább működését. Nagymértékben, 18-ra csökkent a hittudományi f iskolák száma (az elcsatolt területeken levő intézmények közül csak a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia működött tovább egy ideig Budapesten). Ami a külföldi magyar egyházi intézményeket illeti: a bécsi *Pázmáneum* helyzetében nem történt változás, 1929-ben viszont a *Római Magyar Intézetben* posztgraduális tanulmányok, illetve részben kutatómunka folytatására egyházi (papi) osztály létesült, amely az 1930-as évek végén *Pápai Magyar Egyházi Intézet* néven önálló intézménnyé vált. Az egyházak felső oktatási tevékenységével, törekvéseivel kapcsolatos kérdések jórészt egybevágtak a dualizmus korában felmerültekkel, a változott politikai viszonyok következtében azonban más - kisebb vagy nagyobb - hangsúlyt kaptak.

A budapesti tudományegyetem jellegének kérdése az 1920-as években

Az átalakult politikai viszonyok között, a „keresztény kurzus” idején már 1920-ban ismét felvetődött a budapesti tudományegyetem jellegének - a dualizmus kora utolsó másfél évtizedében csaknem teljesen háttérbe szorult - kérdése. Tomcsányi Lajos tanulmányában hangsúlyozta: „Törtünk soká, de most már tovább tartani nem akarunk. Egyetemünk katolikus jellegét biztosítani erre szándékunk.” Az egyetemen az intézmény katolikus jellegét elsősorban a jogi fakultás egyes professzorai hangoztatták. Mint K. Kovács Gyula mondotta a kar 1920. augusztus 26-i ülésén: „Egyetemünk jogi természetét egyedül megfelelőleg fejezi ki, hogy a budapesti m. kir.

26 E tanulmány folytatása Az egyházak és a felső oktatás a dualizmus korában c., a Századok 2004. évi 1. számában megjelent tanulmányomnak (3-38.); ezért az elzmények ismertetése feleslegesnek tekinthető.

tudományegyetem katolikus egyetem, mely állami kezelésben áll.” Ezt ismételte meg ugyanezen az ülésen Balás Károly is: „Egyetemünk kétségtelenül katolikus alapítványi jelleg , tehát nem állami egyetem. Ezt a jellegét ki kell domborítanunk.”

E „kidomborítás” jegyében 1920. november 4-én, az egyetem tanévnyitó ünnepélyén Hanuy Ferenc rektor a pápai zászlót is kit zette a központi épületre. Ez ellen a bölcsészeti kar november 11-i ülésén tiltakozott, az Egyetemi Tanács azonban ezt elutasítva helyeselte a rektor eljárását. A Tanács határozatát a bölcsészeti kar december 10-i ülésén „köteles tisztelettel” tudomásul vette, de nem nyugodott bele, és azt kívánta, hogy „a szóban forgó eset a jöv ben praecedensül ne szolgálhasson”.²⁷

A katolikus jelleg kifejezésére irányult az egyetemnek Pázmány Péterr l való elnevezése is, amelyet el ször 1920 decemberében egy, a *Szent István Akadémián* tartott el adás vetett fel. El térbe kerülését 1921 tavaszán az idézte el , hogy a debreceni tudományegyetemet 1921 áprilisában Tisza Istvánról nevezték el. Ezt Barabási Kun József, az egyetem jogi karának tanára kezdeményezte még 1920 szén, indítványát valamennyi kar helyeselte, majd az Egyetemi Tanács 1921. január 28-án hozott határozatot ez ügyben, és fordult a kormányzathoz az elnevezés engedélyezése érdekében. Az egyetem Tiszának - aki a református egyházban is fontos tisztségeket töltött be - az egyetem alapítása érdekében kifejtett jelent s érdemeivel indokolta javaslatát, amelyben az egyetem református színezetér l, kálvinista szellemiségér l nem történt említés.²⁸

Alig két hét múlva, a budapesti jogi kar április 27-i ülésén K. Kováts Gyula indítványozta, hogy „a mi egyetemünk kövesse a dicséretes példát és nagy alapítójáról nevezze el magát Pázmány-egyetemnek”. A kar szótöbbséggel az indítványt elvileg elfogadva, annak „miként való keresztül vitele tárgyában” bizottságot küldött ki. E bizottság javaslatát a kar csak június 22-én tárgyalta meg, de ezt megelő z leg Hanuy rektor az Egyetemi Tanács június 7-i ülésén javasolta: „kívánatos volna, ha egyetemünk a maga nevében és pecsétjében Pázmány Péter alapító érdemeit kifejezésre juttatná és ezzel egyúttal dokumentálná egyetemi si vagyonúnknak kath. eredetét és jellegét, egész egyetemünknek mélységes valláserkölcsei, keresztény irányát

27 Tomcsányi Lajos S. J.: A katolikusok némely sérelmének orvoslása. Bp. 1920. 27-35.; Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (= ELTE L) J K 1920. aug. 16-i ülés jkv., B K 1920. nov. 11-i és dec. 10-i ülés jkv. - A korabeli szövegeket a szerz által kívánt és az ezzel összefügg többi tanulmányban használt helyesírással közöljük. (A szerk.)

28 Magyar Országos Levéltár (= MÓL) K 636 63741/1921. alapszám.

és szellemét és egyetemünknek a róm. kath. egyházzal szemben még most is meglev mélyebb kapcsolatait”. Javaslatára az Egyetemi Tanács egyhangúlag elhatározta, hogy az egyetem a jövőben a Pázmány Péter Tudományegyetem elnevezést veszi fel, „ezt az elnevezést a maga határozatával azonnal használatba is veszi”, és azt „jóváhagyó tudomásulvétel és hivatalos közzététel céljából” a miniszternek és a kormányzónak bejelenti.

Két nap múlva a Nemzetgylésben Huber János „a katolikus közvélemény nevében” határozati javaslatot nyújtott be az egyetemnek Pázmány Péterrel való elnevezéséről. Vass József miniszter „a magyar keresztény fajiság szempontjából nézve” egyetértett a javaslattal, amelyet azután a Nemzetgylés elfogadott. Ezt követően a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* (= VKM) elterjesztést tett a Minisztertanácsnak (— MT), majd a kormányzónak az elnevezés engedélyezésére.

Az egyetem új elnevezésével kapcsolatban csak a bölcsészeti karon hangoztak el kritikai megjegyzések. A június 22-i kari ülésen többen kifogásolták, hogy elzetesen nem kérték ki a karok véleményét. Rámutattak arra is, hogy „az egyetemnek igazi egyetem jellegét Mária Terézia és az 1848-iki törvény adott. [...] A cím nem üres szó, mélységes tartalmat adhat neki az idő fejlődése. A tudomány szabadságának korlátozására vezethet [...] Másfelől az egyetemi tanszékek betöltésénél is el fordulhat, hogy [...] bizonyos felekezeti szempontok érvényesülnének” (Hegedűs István). Egyetemet „nem kell sem politikusról, sem egyházi személyekről elnevezni [...] Ez természetesen legirányzatot jelent, már pedig az egyetemnek, melynek a tiszta tudomány megvétele a feladata, ne legyen se politikai, se felekezeti színezete” (Petz Gedeon). A kar többsége azonban 20:9 arányban tudomásul vette a Tanács határozatát, csak a kar elzetes megkérdésének elmaradását nehezményezte.²⁹

Az egyetem Pázmány Péterrel történt elnevezése a következő hónapokban egyes külső ségekben is kifejezésre jutott. Az egyetemi ifjúsági szervezetek - a konzervatív-jobboldali egyetemi ifjúsági egyesületek két évtized eltti akciójához hasonlóan - az Egyetemi Tanácstól kérték „az egyetem valamennyi tantermében és hivatalos helyiségében a keresztnek, mint az Egyetemnek alapítói rendelkezés, hagyomány és történelmi jog

29 ELTELJ K 1921. ápr. 27-i ülés jkv., B K 1921. jún. 22-i ülés jkv.; MÓL K 636 126383/1921 alapszám.; Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgylés Naplója. X. Bp. 1921. (Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgylés és Nyomtatványai) 619., 624., 626.

alapján összeforrott kereszténység jelvényének kifüggesztését”. A bölcsészkar szótöbbséggel csak a hivatali helyiségekre és a vizsgatermekre korlátozta volna ezt, „mivel a tanterekben való kifüggesztésének tüntetésszer jellege lehet s a magas symbolum profanizálására adhat alkalmat”. Az Egyetemi Tanács azonban - az ifjúság „régí óhajításának” eleget téve - elrendelte a keresztnek az egyetem összes helyiségében való kifüggesztését (a corpusnak a hivatalos helyiségekben, a keresztnek a tanterekben és a szemináriumi helyiségekben). Ezzel az intézkedéssel az egyetem elérte - Siegescu József bölcsészkar professzor szavai szerint -, „hogy keresztény jellege küls leg is dokumentáltassék”. Az Egyetemi Tanács egy további lépése az volt, hogy a hagyományos május 13-i újjáalapítási ünnepélyt megszüntetve az alapítási ünnepélyt november 13-ára t zte ki. Mivel azonban a jogi kar ez ellen határozottan tiltakozott, az Egyetemi Tanács visszakozni kényszerült, és hozzájárult ahhoz, hogy a Mária Terézia általi újjáalapítás emlékét szolgáló ünnepélyt a jöv ben is megtartsák.³⁰

Az egyetem katolikus alapítványi jellegének és ezzel összefüggésben sajátos jogállásának hangsúlyozása lehet séget adott arra, hogy az egyetem erre hivatkozva, a trianoni békeszerz és 246. és 250. szakasza alapján kérje Csehszlovákia területén lév birtokai lefoglalásának feloldását; az erre vonatkozó keresetlevelet 1923 végén juttatták el a hágai nemzetközi bírósághoz. Az egyetem alapítványi jellegét egyébként az 1920-as években többféle módon értelmezték; Magyar Zoltán véleménye szerint most nem arról van szó, „vájjon az egyetem katolikus, vagy állami jelleg -e, hanem arról, vájjon állami intézet-e, vagy autonóm jogi személy”, és az egyetem a nemzetközi bíróság el tt érvényesíteni kívánja azt az álláspontját, hogy az egyetemet jogalanyiség és pedig „a magyar államtól különböz , különösen magánjogi jogalanyiség illeti meg”. 1928-ban Klebelsberg is kifejtette véleményét e kérdésben.

Ez év május 30-án ugyanis Serédi Jusztinián hercegprímás bizalmas levélben felkérte Zichy Gyula kalocsai érseket, hogy a költségvetés fels házi tárgyalása során a f rendiházban követett korábbi gyakorlatnak megfelelő en, „a régi felszólalások szellemében” szólaljon fel az egyetemi alap jövedelmének a költségvetés keretébe való bevonása ellen. Zichy ennek eleget is tett, és felszólalásában hangsúlyozta, hogy „ez az egyetem katolikus egyetem volt, s az is maradt akkor is mid n kés bb Budára

30 ELTE I. B K 1921. okt. 17-i és nov. 30-i ülés jkv., J K 1922. máj. 8-i ülés jkv., O K 1923. máj. 16-i ülés jkv.

helyezték át. [...] a Pázmány Péter Tudományegyetem eredeti jellege és az egyetem fenntartására rendelt alapok katolikus tulajdonjogi természete tárgyában mindenkor vallott felfogásunkat ma is fenntartjuk, hangoztatjuk”. Felszólalására válaszolva Klebelsberg a fels. ház 1928. június 23-i ülésén megismételte dualizmus kori el. deinek nyilatkozatát: „Az a körülmény egymagában, hogy valamely jövedelem bennefoglaltatik az állami költségvetésben, annak az alapnak a jogi természetére nézve, amelyb. l. a jövedelem származik, praesumptio jellegével nem bír és nem bírhat.” Hozzátette azonban azt is, hogy jogi meggy. z. dése szerint „a budapesti egyetem az államtól különálló jogi személyiség [...] költségeinek részben való fedezésére fordítatik [...] az egyetemi alap jövedelme is”. A miniszter ugyanakkor arra is rámutatott, hogy „egyáltalán nem lehet szó arról, hogy a budapesti egyetem túlnyomóan katolikus pénzekb. l. tartatnék fenn”; az egyetemi alap 80 ezer P-s jövedelme még a hittudományi kar 135 ezer P-t kitev. személyi kiadásait sem fedezi.

A katolikus orgán. umok, a katolikus érdekeket képvisel. egyes professzorok is az egyetem katolikus alapítványi jellegét hangoztatták az 1920-as években. E kérdés kés. bbi, az 1930-as évekb. eli alakulására még visszatérünk.³¹

Az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre helyezése és az egyházi törekvések

A pozsonyi *Erzsébet Tudományegyetem* 1920-tól átmenetileg Budapesten folytatta tovább. m. ködését, végleges elhelyezésére vonatkozólag több elgondolás, terv is felmerült, végül is az 1921. évi XXV. törvény az egyetem székhelyeként Pécs. et jelölte meg. Az egyetem jöv. beni szervezetével kapcsolatban mind a katolikus, mind az evangélikus egyház

31 ELTE L J K 1921. nov. 23-i, 1922. máj. 24-i és 1923. febr. 19-i ülés jkv.; MÓL K 636 25214/1927.; Kiss József Mihály. A Pázmány Péter Tudományegyetem felvidéki birtokai visszaszerzéséért indított perek. Levéltári Szemle 41(1991) 3. sz. 31-42.; Magyary Zoltán-. A tudományegyetemek. In: A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1927. 174.; Esztergomi Prímási Levéltár (= EPL) Serédi Cat. 41 1522/1928.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgy. lés Felsőházának Naplója. II. Bp. 1928. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgy. lés Nyomtatványai) 376-377., 444.; dr. Fehér Gusztáv [Bozóky Géza]-. Egyetemeink és a katolikus érdekek. Magyar Kultúra 9(1922) 198-199.; Doleschall rektor a budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem jogi jellegér. l. Magyar Kultúra 16(1929) 23. sz. 482-483.

részér l konkrét javaslatok, tervek születtek.

Az evangélikus egyház vezet i - akik az 1910-es évek folyamán sikertelenül törekedtek az egyetemen evangélikus hittudományi kar létesítésére - 1920. július 17-én kérték a minisztériumot e fakultás szervezése, az el készít lépések megtétele érdekében tárgyalások indítására. A VKM ez ügyben az akkor még Budapesten m köd egyetem Tanácsának véleményét kérte. Az Egyetemi Tanács csak több mint hét hónap után közölte álláspontját: az egyes karok részben eltér véleménye alapján úgy foglalt állást, hogy a fakultás szervezését elvileg helyesli, hangsúlyozva azonban, hogy ez az egyetem „állami jellegét semmiben se érintse”, és az egyetemi színvonal meg rzése érdekében a tanszékeket nyilvános pályázat útján töltsék be. A VKM ezt követ en május 10-én a létesítend kar szervezeti szabályzatának bemutatását kérte az egyháztól, amely az egyetemes közgy lés által kiküldött öttagú bizottság által kidolgozott, f vonásaiban a debreceni református teológiai fakultás szervezeti szabályzatával megegyez javaslatát még május végén megküldte a minisztériumnak, amely azt véleményezésre az egyetemnek küldte meg. Az Egyetemi Tanács július 6-i ülésén e javaslatot nagyrészt elfogadta, egyes pontjait azonban az egyetemi autonómiával ellentétesnek tekintette.³²

Ugyanakkor 1921-ben Zichy Gyula pécsi püspök is el terjesztette a minisztériumnak az egyetemmel kapcsolatos kívánalmait. Szeptember 5-i emlékiratában javasolta szerz és kötését a pécsi püspöki joglíceumnak az egyetemhez kapcsolására, valamint annak a lehet ségnek a biztosítását, hogy a Pécsre helyezend egyetem „belátható id n belül fokozatosan katolikus jelleg tudományegyetemmé átszerveztessék”. Az emlékirat szerint „a nemzeti és keresztény szellem további biztosíthatósága végett” a jogi kar 12 tanszéke közül hétnek a fenntartásáról a jogakadémia alapjai és alapítványai gondoskodnának, e tanszékek betöltése során a megyéspüspököt „bemutatósi jog” illeti meg, és a püspök feltételként azt is kikötötte, hogy a joglíceum hat tanára pályázat mell zésével nyerjen e karra kinevezést. A püspök továbbá „feltétlenül kívánatosnak, s t szükségesnek” tekintette, hogy az egyetemen - a pécsi püspöki hittudományi f iskola bekapcsolásával - katolikus teológiai fakultás létesüljön.³³

Vass József miniszter - mint arról a püspöki kar tájékoztatta - kívánatosnak és a katolikus érdekek szempontjából fontosnak tartotta, hogy a püspöki joglíceum ideiglenesen beolvadjon az egyetembe, és az egyetemen

32 MÓL K 636 19114/1928.

33 MÓL K 636 26371/1922. alapszám.

katolikus teológiai fakultás is létesüljön. A miniszter távolabbi terve az volt, hogy a katolikus hittudományi kar és a beolvasó jogakadémia „akkor, amikor a pozsonyi egyetem visszatérhet majd Pozsonyba, kiválnának a pozsonyi egyetemből és a Pannonhalmán szervezendő bölcsészeti karral együtt alapját alkotnák az új kát. egyetemnek”. A püspöki kar 1921. november 16-i értekezletén élénk vita folyt a hittudományi kar szervezésének kérdéséről. A pécsi püspökön kívül az egri érsek, valamint a veszprémi, székesfehérvári, váci és Csanádi püspökök is a katolikus teológiai fakultás létesítése mellett foglaltak állást, tekintettel Pécs katolikus jellegére is, „ez okból bántó, hogy a lutheránus teol. fakultás oda helyeztessék. De ha ez már befejezett tény, akkor a kát. teol. fakultás létesítéséről lemondani nem szabad.” Szerintük a katolikus hittudományi kar „a beolvasó és bizonyos egyházi befolyás alatt megmaradó jogakadémiával együtt [...] katolikus színezetet fog adni az egyetemnek”, ellenkező esetben „a luth. teol. fakultás fogja az egyetemet determinálni”. Csernoch hercegprímás viszont - hivatkozva Csonka-Magyarország kisebb papi szükségletére és az e pályára jelentkezők alacsony számára - ellenezte a katolikus hittudományi kar létesítését.

A püspöki kar végül a következő határozatot hozta: „Nemtetszésének ad kifejezést, hogy kát. városba lutheránus teol. fakultást helyezzenek el. A luth. teol. fakultás vagy a debreceni egyetemen volna elhelyezendő, vagy a soproni luth. teológiát kellene ideiglenesen a pécsi egyetem teol. fakultásává átalakítani, de továbbra is Sopronban hagyni. [...] Ha azonban mindezek ellenére a luth. teol. fakultás bevonul a pécsi egyetembe, a püspöki kar követeli, hogy ott kát. teol. fakultás is létesíttessék.” A pécsi egyetem katolikussá válásáról a püspöki kar nem nyilvánított véleményt, és - legalábbis a jegyzőkönyv szerint - a pannonhalmi főiskola egyetemi karrá szervezéséről sem foglalt állást. (A főispán szerint ugyanis a püspöki kar pártolta a miniszter azon tervét, „hogy a pannonhalmi tanárképző egyetemi rangra emelve megvesse alapját a csonka katolikus egyetemnek” - ez azonban kimaradt a jegyzőkönyvből.) A püspöki kar állásfoglalását erősítette meg Csernoch a miniszterhez intézett december 3-i levelében. Ebben rámutatott arra is, hogy a Szentszék nem helyesli katolikus teológiai fakultások létesítését, „nem híve az olyan papképzésnek, mely a különféle egyetemeken és nem közvetlenül püspöki felügyelet és ellenőrzés alatt seminariumban történik. [...] Nem látja célszerűnek, hogy a papság nagyobb része doktorizáljon; a doktorokból elegendő minden püspöknek néhány pap a fontosabb állásokra; a többségnél a gyakorlati képzésre kell súlyt helyezni.” Ezért valószínűtlen, hogy a pápa hozzájáruljon Pécsen katolikus teológiai fakultás létesítéséhez.

A prímás véleménye ellenére 1921 végén és 1922 első hónapjaiban

el készít munkálatok folytak e fakultás szervezésére. Az Egyetemi Tanács még 1921. szeptember 13-i ülésén egyhangúlag egyetértett mind a katolikus, mind az evangélikus hittudományi karnak az egyetembe való bekapcsolásával, és Heim Pál rektor felkérte Hanuy professzort - aki korábban a pécsi hittudományi iskola tanára volt -, hogy a katolikus teológiai fakultás szervezésével kapcsolatban közvetítsen az Egyetemi Tanács és a püspök között, majd Zichy Hanuyt bízta meg a tárgyalások során az képviselővel. A fakultás létesítéséről december 26-án a püspök elnökletével értekezletet tartottak, amelyen megbízták Hanuyt a fakultás szervezeti szabályzatának és a Szentszékhez intézendő felterjesztésnek az elkészítésével. Ezek rövidesen elkészültek, a Szentszék hozzájárulását azonban ismételt próbálkozások ellenére a püspöknek nem sikerült megszereznie, s így a fakultás létesítésének terve meghiúsult.

Az Egyetemi Tanács a megyéspüspök már említett emlékiratában foglaltak nagyobb részével nem értett egyet. 1922. január 25-i állásfoglalása szerint „szigorúan ragaszkodik az egyetem állami jellegének megóvásához [...] A püspöki joglyceum tanárainak egyetemünk tanári létszámába rövid úton való átvétele pedig egyetemi autonómiánk sérelme nélkül kivihetetlen, mert a tanszékek betöltésének ez a módja egyenesen szervezeti szabályzatunkba ütközik. Úgyszintén a tanszékek betöltése során a pécsi megyéspüspök úr által vindikált bemutatási jogot sem ismerheti el egyetemi Tanácsunk, mert ez a körülmény is csak az egyetem autonómiáján ejtene csorbát.” - Az egyetem állami jellegén ekkor a VKM sem kívánt változtatni, s az egyetem „katolicizálására” irányuló törekvések csak az 1920-as évek végén újultak fel. A püspöki joglyceum tanárainak átvétele azonban de facto megvalósult: a püspök által megnevezett hat tanár 1922-ben kinevezésre került; ötnek az egyetemen első helyen való jelölése alapján, a hatodikat pedig - akit az egyetem csak a második helyen javasolt - a miniszter azzal az indokolással terjesztett el kinevezésre, hogy a pécsi joglyceum „érdemes tanerőinek az egyetem jogi kara számára leendő átvétele nemcsak méltányos, de a pécsi püspökségnek az Erzsébet tudományegyetem pécsi elhelyezése során tanúsított nemes áldozatkészségére tekintettel ildomos és kívánatos is”.³⁴

34 EPL Csernoch Cat. 41 720/1922.,! 110/1922., 2374/1922.; Baranya Megyei Levéltár. Vili. f. 1234/1921-22. etsz., ET 1922. jan. 25-i ülés jkv.; MÓL K 27 1922. júl. 28-i MT-ülés jkv., K 636 12 700/1922., 37970/1922.; A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. I—II. Összeáll., bev. Béke Margit. München-Bp. 1992. (Dissertationes hungaricac ex historia Ecclesiae XII—XIII.), 1. 81-83.

Visszatérve az evangélikus hittudományi kar létesítésének ügyére: az evangélikus egyetemes közgyűlés által kiküldött ötös bizottság az Egyetemi Tanáccsal 1921. november 22-én megállapodást létesített (a vitás kérdések többségében az egyház álláspontját érvényesítve), majd a VKM-be felterjesztette az alapítólevél tervezetét. Problémát jelentett azonban a kar elhelyezése. Az egyház vezet i ragaszkodtak ahhoz, hogy a fakultás az egyetem székhelyén m ködjön, a kormánynak azonban figyelembe kellett vennie a katolikus püspöki kar állásfoglalását. Ezért Klebelsberg - még belügyminiszterként - Kapi dunántúli püspökkel egyetértésben a Sopronban való elhelyezést kezdeményezte, s az MT 1922. május 26-i ülésén ilyen értelemben határozott. Az evangélikus egyház vezet i ezt sérelmezték, a miniszterrel folytatott tárgyalások után azonban az október 12-én tartott egyetemes közgyűlés a felmerült akadályokra tekintettel hozzájárult ahhoz, hogy e kart ideiglenesen máshol helyezték el. Ennek megfelelően született meg 1923. február 8-án a fakultás felállítására és átmenetileg Sopronban való elhelyezésére vonatkozó kormányzói elhatározás (amely egyúttal biztosította az egyházat arról, hogy „a viszonyok változásához képest”, az egyetem meghallgatása után, az ideiglenes területi különválás megszüntetésével a karnak „az egyetembe leendő bekapcsolására vonatkozólag elterjesztendő kérelme teljesíttetni fog”).

1923 nyarán sor került a tanárok kinevezésére is. A nyolc tanszékre mindössze 14 pályázat érkezett, és két tanszék nem is tudtak még betölteni. A kinevezett professzorok többsége még doktorátussal sem rendelkezett. Ez bizonyos fokig érthető volt, hiszen Magyarországon addig evangélikus teológiai fakultás nem volt, és a debreceni református hittudományi kar is csak 1914-ben kezdte meg működését. Arra azonban talán lehet ség lett volna, hogy néhányan a bécsi egyetem evangélikus teológiai fakultásán szerezzenek doktori fokozatot. Az 1923. október 25-i közgyűlésen báró Radványky Albert egyetemes felügyelő kinevezéseket úgy értékelte, hogy e tanárok személye „garancia arra, hogy a fakultáson a tudomány és az egyházas szellem nem kerül összeütközésbe egymással. [...] Vajha ne érnék meg soha azt, ami például Norvégiában az eset, hogy az ultraliberális állami fakultás mellett a hitvallás hívek külön fakultást kényszerültek felállítani, amely az állami egyetem tudós, de jórésztben nem pozitív hitnevelőjeivel szemben hív és egyházas papokat nevel a hitves egyházközsége számára.” E fakultáson 1923-ban indult meg az oktatás, egyidejűleg a soproni és a Budapesten működő pozsonyi evangélikus teológiai akadémia

megsz nt.³⁵

Az egyházi jogakadémiák helyzete

E korszakban folytatódott a jogakadémiák - a magyar felső oktatás mind anakronisztikusabbá váló intézményeinek - viszontagságos története. (A Trianon utáni államterületen egyébként már csak egyházi jogakadémiák működtek.)

Vass József - a Pénzügyminisztérium kezdeményezésére - 1921. június 13-i átiratában értesítette az illetékes egyházi f. hatóságokat: egyrészt a négy tudományegyetem fenntartásával járó „óriási anyagi áldozat”, másrészt pedig a tudományegyetemek jogi karai a jogászszükséglet fedezését „b. ven meghaladó mértékben biztosítják”, e körülmények „parancsolólag írták elő, hogy a hazai jogakadémiák működésének megszüntetése kérdésével foglalkozzam”. Egyúttal közölte, hogy a jövőben kinevezendő jogakadémiai tanárok részére nem áll módjában fizetéskiegészítést és egyéb államsegélyt folyósítani. Hozzátette azonban a miniszter azt is, hogy ez nem érinti a jogakadémiáknak az egyházi f. hatóságuk saját anyagi erejéből történő fenntartásának lehetőséget. Két nap múlva Vass a Nemzetgyűlésben egy felszólalásra válaszolva kijelentette, hogy „a jogakadémiák megszüntetése érdekében szükséges intézkedéseket már megtettük”. Az egyes egyházak tiltakoztak a miniszteri átiratban foglaltak ellen (a református országos zsinat 1921. szeptember 29-i határozata azonban alternatív megoldásként legalább egy református jogakadémia fenntartásának a kívánalmát is tartalmazta).

A jogakadémiák megszüntetésére vezető úton Klebelsberg egy lépéssel tovább ment: 1923. január 5-i rendelkezésében, hivatkozva a jogászképzés terén mutatkozó túltengés „veszedelmes arányokig” való fokozódásának veszélyére, közölte a jogakadémiák egyházi f. hatóságaival, hogy az összes felekezeti jogakadémia fizetéskiegészítő államsegélyét 1923. június 30-i hatállyal megszünteti. Egyúttal kérte az érdekelt egyházi vezetéseket, hogy „a jelzett magasabb államérdekből” jogakadémiájuk működését az 1922/1923. tanév végétől szüntessék be. Klebelsberg erről még aznap az MT-t is tájékoztatta. Megemlítette, hogy az e kérdéssel folytatott megbeszélései során arra a meggyőződésre jutott, hogy a protestáns egyházak

35 MÓL K 636 19114./1928.; A magyarországi ágostai hitv. evang. keresztyén egyház 1922. október hó 12. napján megtartott rendes egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. é. n. (a jegyzőkönyvsorozat a továbbiakban = MEJ) 5., 13-14.; MEJ 1923. évi október hó 25. 4.; Budapesti Közlöny 1923. márc. 11. 1.

elfogadnák jogakadémiáik megszüntetését, amennyiben az egri érseki joglíceum is megszűnne. Az MT helyesleg tudomásul vette a miniszter bejelentését.

Az illetékes egyházi hatóságok tiltakozással fogadták e rendelkezést, elsősorban az egyházi érdekekre hivatkozva, szükségesnek tartva jogakadémiáik további működését. (Szmrecsányi Lajos egri érsek még azzal is érvelt a főkáptalanhoz intézett levelében, hogy a jogakadémia megszüntetése esetén „egyre jobban csökkenni fog az egyetemeken a keresztény tanárok száma és a tanszékeket fokozatosan a zsidó plutokraták fogják elfoglalni”). Tiltakozott a jogakadémiai tanárok országos egyesülete és a protestáns közös bizottság is, emlékiratokat készítettek, és a hagyományos magyar gyakorlatot követve küldöttséggel járultak Bethlen miniszterelnök és Klebelsberg elé.

A miniszter azonban a tiltakozások ellenére nem változtatta meg rendelkezését. Ezért az egri érsek 1923. július 14-én közölte vele, hogy a joglíceumot a főkáptalan támogatásával államsegély nélkül is fenntartja. Ugyancsak folytatta működését - részben Miskolc városának anyagi támogatásával - az evangélikus jogakadémia is. A református egyetemes konvent elnöki tanácsa 1923. január 26-i ülésén - fenntartva az egyház jogát jogakadémiáik működésére - „a viszonyok kényszerít súlya alatt” beletörött a három református jogakadémia közül kettőnek a megszüntetésébe, majd a konvent június 13-i ülésének határozata szerint még egy kísérletet tesz, hogy Klebelsbergert méltányosabb elhatározásra bírja - de ez nem járt eredménnyel. A sárospataki jogakadémiára 1923. szeptemberben mindössze heten iratkoztak be (köztük öt zsidó), ezért a tiszáninneri egyházkerület hozzájárulásával a főkiskola igazgatótanácsa a jogakadémia működését 1923. szeptemberében „ideiglenesen” megszüntette. Az 1923/1924. tanév végén megszűnt a hódmezővásárhelyi jogakadémia is, amelynek további fenntartását a tiszántúli egyházkerület nem tudta vállalni, a kecskeméti jogakadémia pedig - az egyetemes konvent 1924. május 21-i határozata értelmében - mint egyetemes református jogakadémia működött tovább (jelentős városi anyagi hozzájárulást is kapva). A pécsi püspöki joglíceum az *Erzsébet Tudományegyetem* jogi kara pécsi működésének megkezdésével az 1922/1923. tanév végén megszűnt meg; így 1924-től Magyarországon már csak három -egy-egy katolikus, református és evangélikus - jogakadémia volt.³⁶

36 MÓL K 636 2614/1923. alapszám. 42602/1923.; MÓL K 27 MT 1923. jan. 5-i ülés jkv.; Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés

A jogakadémiák megszüntetésének kérdését Klebelsberg a következő években ismételten felvetette. A Nemzetgyűlés 1925. február 20-i ülésén elhangzott költségvetési exozéjában azt mondta, hogy a felekezeti iskolák ügyének „igazán szinte, meggyőző és híve vagyok [...] Azonban azt gondolom, hogy a huszadik században a jogi diszciplína tanítására mégsem a felekezetek vannak hivatva. Ha tehát van valami felesleges ebben az országban, akkor semmiesetre sem a négy egyetemi fakultás, hanem az a három felekezeti jogi akadémia”. Az *Országos Takarékosági Bizottság* 1925. május 7-i ülésén is a jogakadémiák megszüntetésének szükségességét hangsúlyozta. 1926 februárjában Klebelsberg ismét az MT elé vitte ezt a kérdést, rámutatva arra, hogy az egyetemek mellett még mindig három felekezeti jogakadémiája van az országnak. „Nincs semmi indoka annak, hogy ezek a felekezeti jogakadémiák a jövőben fenntartandók legyenek”. Bethlen helyeselte a miniszter álláspontját. Ezt követően Klebelsberg bizalmas tárgyalásokat folytatott az érdekelt egyházi főtörvényszékekkel jogakadémiájuk megszüntetéséről, de azok nem vezettek eredményre.

A „békés megegyezés” sikertelensége után Klebelsberg - minthogy a jogakadémiák megszüntetésére jogi lehetősége nem volt - indirekt intézkedésekkel kívánta azt elérni. Ennek érdekében még 1926-ban 40-re csökkentette az egyes jogakadémiákon az I. évről felvehető hallgatók számát, majd 1927. július 10-i rendelkezésével megvonta a jogakadémiáktól az államvizsgák tartásának jogát. Az egyházi főtörvényszékek - az egri érsek, a református egyetemes konvent elnöksége, a tiszai evangélikus egyházkerület közgyűlése, majd az egyetemes közgyűlés - heves tiltakozással fogadták ezt a rendelkezéseket, és visszavonásukat követelték. Különösen határozott és éles hangú volt a tiszai egyházkerület állásfoglalása; az egri és a miskolci jogakadémiák tanárai ugyanakkor brosúrákban fejezték ki tiltakozásukat. A

Naplója. XI. Bp. 1921. (Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai) 51.; Egri F. egyházmegyei Levéltár. Archivum Novum. Lycaea faculta juridica (= EFL) 2921/1921., 3999/1921., 235/1923., 3472/1923.; A magyarországi református egyház Budapest székesfővárosban 1917. évi október hó 27. napján megnyílt országos zsinatának naplója. Ili—VI. Bp. 1926. 94-99.; A magyarországi református egyház egyetemes konventje Budapesten, 1922. évi szeptember hó 20. napján tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1922. (a jegyzőkönyvsorozat a továbbiakban = MRJ) 38-40.; MRJ 1923. évi június hó 12-14. 132-134.; MRJ 1924. évi május hó 20-21. 103-109.; MEJ 1923. évi március hó 22. 49.; *Bnickner Gy. z. -*. A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkája. 1919-1949. Miskolc, 1996. 61-83.; *Ladányi Andor*: Klebelsberg felsőoktatási politikája. Bp. 2000. 48-50.

felvételi létszámok csökkentését azért sérelmezték, mert a hallgatói tandíjak és mellékdíjak a jogakadémiák - különösen a protestáns jogakadémiák - lényeges bevételi forrását jelentették. (Kecskeméten pl. a bevételek 43,7%-át tették ki.) Az államvizsgák tartása jogának megvonásával kapcsolatban pedig az egyházak törvényes - az 1791. évi XXVI. és az 1868. évi XLIV. törvényben biztosított - jogának megsértését, valamint e rendelkezésnek a jogi karok és a jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendjére vonatkozó, 1911. évi uralkodói legfelsőbb jóváhagyással kiadott szabályzattal ellentétes voltát hangoztatták. E tiltakozásokról a napilapok is beszámoltak. A VKM 1927. augusztus végén sajtóközleményben, majd Klebelsberg szeptember elején az MTI-nek adott nyilatkozatában utasította vissza a tiltakozásokban foglaltakat. Elfogadta viszont a miniszter a tiltakozásoknak az 1911. évi szabályzatra vonatkozó részét, s ezért szükségesnek tekintette e kérdés magasabb szintű jogi szabályozását.

Az erre vonatkozó MT-el terjesztést az ez idő tájt a VKM egyetemi ügyosztályára beosztott Horváth Barna 1927. szeptember 20-án készítette el. Az ügyirat pro domójában kifejtette, hogy „a felekezeti jogakadémiákon folyó jogászképzés tudománypolitikai anachronismusát a jogi oktatás reformjáról készített törvényben lehetne legsimábban megszüntetni; ha pedig ez most nem lehetséges, államfői rendelet lenne kibocsátandó, amely a jogakadémiáktól nem csupán az államvizsgák, hanem egyúttal az alapvizsgák megtartásának jogát is elvonja; fenntartva a felekezeti jogakadémiák részére a pusztán tanítási jogot”. Klebelsberg azonban e megoldást túl radikálisnak tartotta, s ezért az elterjesztést nem küldték el. Az újabb elterjesztésben már csak az államvizsga-tartási jog megvonása szerepelt, a miniszteri indokolás szerint a jogakadémiák nem tudnak megfelelni a fokozott igényeknek, „mind a tanítói személyzet tudományos felkészültsége, mind maguknak az intézeteknek tudományos felszereltsége tekintetében súlyos kifogásaim vannak”. Az MT hozzájárulását követően az 1928. július 11-i kormányzói legfelsőbb elhatározás módosította az 1911. évi szabályzatot; ennek értelmében az államvizsgák „csak azon az egyetemen tehetnek le, amely a végbizonyítványt kiállította, [...] akik végbizonyítványt jogakadémián szereztek, államvizsgát csak egyetemen tehetnek”.³⁷

37 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XXX. Bp. 1924. (Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai) 157.; MÓL K 27 MT 1926. jan. 2-i és

1928. máj. 20-i ülés jkv.; MÓL K 636 50139/1927., 61775/1927., 72855/1927., 11456/1928. alapszám., 49045/1928., 460-05-20/1929.; EFL 4102/1927., 5812/1927.; MRJ 1929. évi április 9-11. 134-142.; MEJ 1927. évi

A fenti intézkedések azonban - a VKM várakozásával szemben - nem vezettek a jogakadémiák megszűnésére. Az államvizsgáztatási jog megvonásának különösebb jelentősége ugyanis nem volt, mert az államvizsga értékének fokozatos devalválódása következtében az államvizsgát tettek száma évről évre csökkent. Az I. évre felvehető hallgatók számának 40%-ra való csökkentésére vonatkozó intézkedést pedig ténylegesen nem sikerült végrehajtani: a jogakadémiák - f. hatóságuk határozata alapján - az elírtnál rendre jóval több hallgatót vettek fel. Klebelsberg ugyan kilátásba helyezte, hogy amennyiben a jogakadémia a megállapított felvételi létszámot túllépi, „ellenkezes további lépést volnék kénytelen tenni”, ez azonban hatástalan maradt, és a későbbiekben a VKM hozzájárult a felvételi létszámok emeléséhez.

Az említett rendelkezések lényegi eredménytelenségét figyelembe véve Klebelsberg további erőfeszítéseket tett arra, hogy az illetékes egyházi f. hatóságokat rábírja jogakadémiájuk megszüntetésére. Ennek érdekében - tárgyalásokat folytatva velük - rekompenzációs javaslatokat tett. (Egerben jegyzői képzési akadémia, Kecskeméten kertészeti és szőlészeti f. iskola létesítésének lehetőségét vetette fel, a miskolci jogakadémia megszüntetésének rekompenzációjaként pedig a soproni evangélikus teológiai fakultáson egyházjogi tanszék szervezését, Budapesten pedig lelkészképzési szeminárium létrehozását ígérve.) 1928-ban szén továbbá egy-egy - korábban jogakadémián működött - egyetemi tanárt küldött a jogakadémiai tanárok meggyőzésére. Az egri és a miskolci jogakadémia esetében e

október hó 27. 23.; *Bntckner Gy z* : A miskolci jogakadémia létkérdése. Miskolc, 1927. (A Miskolci Jogászélet Könyvtára 26.); Miskolci jogakadémiájukért harcot indítottak az evangélikusok. Geduly püspök utasítja a jogakadémia dékánját, hogy szszel a szokott módon kezdje meg a beíratásokat - Mikszáth f. ispán Miskolc város támogatását ígéri az evangélikus egyház egyetlen f. iskolájának megmentésére. Pesti Napló 1927. aug. 25. 3., „Nincs szó a jogakadémiák megszüntetéséről”. Pesti Napló aug. 26. 3., *Geduly Henrik*: „Miskolci jogakadémiájukért harcot indítottak az evangélikusok.” Pesti Napló aug. 30. 8.; A felekezeti béke kérdése a miskolci evangélikus nagygyűlésen. Állam és egyház - Felekezeti torzszalkodások - A reverzáli-sok problémája - Az evangélikusok nem mondanak le a miskolci jogakadémiáról. Pesti Napló

1929. szept. 12. 3.; Klebelsberg gróf kultuszminiszter a felekezeti jogakadémiákról. Budapesti Hírlap 1927. szept. 3. 3.; Törvény és királyi rendelet biztosítja az egri érseki jogakadémiának az államvizsgáztatási jogot. Három tanára emlékiratot adott ki a katolikus társadalomhoz a f. iskola jogainak megvédclmezése érdekében. Új Nemzedék 1927. oki. 23. 5.; *Bruckner Gy.*: A miskolci jogakadémia múltja i. m. 92-111.

kísérletek eredménytelenek voltak, egyedül a református egyház részéről mutatkozott hajlandóság a kecskeméti jogakadémia megszüntetésére.

Az országos zsinat 1928. május 16-i ülésén úgy határozott, hogy a jogakadémia szüneteltetésébe abban az esetben egyezik bele, ha a többi egyházi jogakadémia szüneteltetése egyidejűleg megvalósul, valamint, ha a református egyházat és Kecskemét városát más kulturális intézménnyel kárpótolják, továbbá, ha biztosítják a jogakadémia tanárainak az elhelyezését. Ezt követően az egyetemes konvent elnöki tanácsa 1929. április 8-i ülésén megállapította, hogy „az egyetemes református jogakadémiára váró nehéz és az eddigieket jelentő mértékben meghaladó anyagi terhek hordozását egyházunk mai helyzetében nem vállalhatja és az egyetemes jogakadémia megszüntetése tekintetében teendő kezdeményező lépések megtételét elhatározza”. Foglalkozott az elnöki tanács a jogakadémia tanárainak elhelyezésével, valamint a rekompenzáció kérdésével (a négy egyetem mellett egy-egy református internátus létesítéséhez és a kecskeméti református leánylíceum kifejlesztéséhez szükséges támogatás biztosítását óhajtva). Az egyetemes konvent 1929. áprilisi ülésén a jogakadémia jövőjére vonatkozó tárgyalások mielőbbi befejezését kívánta.

A református egyház állásfoglalására utalva Klebelsberg 1929. július 11-i képviselőházi beszédében azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a jogakadémiák megszüntetése, amennyiben „ez mind a három érdekelt felekezetre nézve egy időben történik meg [...] méltányosan keresztülvihető lesz”. A jogakadémiák egyidejű megszüntetésére vonatkozó elképzelés azonban - a másik két egyházi hatóság említett elutasító magatartása miatt - irreális volt; az egyházi érdekek erősebbek voltak az országos oktatáspolitikai érdekeknél. Az egyházi érdekek egyébként - legalábbis a protestáns egyházak esetében - csak viszonylagos jellegűek voltak. Magyary Géza jogászprofesszor 1927. szeptember 29-i sajtónyilatkozatában rámutatott egyik-másik jogakadémián az illető felekezethez tartozó hallgatók alacsony arányára, amely nyilvánvalóan ellentétes a jogakadémiáknak a református, illetve az evangélikus jogászcélteremtés képzésére irányuló céljával. (Az 1927/1928. tanévben pl. a kecskeméti jogakadémián a református vallású hallgatók aránya 33,6, a miskolci pedig az evangélikusoké mindössze 19,5% volt.) Ezt idővel egyes egyházi vezetők is felismerték; Ravasz László püspök az egyetemes konvent elnöki tanácsának említett ülésén hangsúlyozta, hogy „ugyanazon cél, amelyet az egyetemes ref. jogakadémia [...] fenntartásával kívánunk elérni, majd-majd elérhető az egyetemek [...] mellett szervezendő református szellemű internátusokkal is”.

Törekvéseinek ismételt kudarcát látva Klebelsberg miniszterségének utolsó költségvetési tárgyalása során, a képviselőház 1931. május 13-i ülésén

a korábbiaknál is határozottabban figyelmeztette a jogakadémiák fenntartóit, hogy „a legfőbb ideje lenne már ezeknek az intézeteknek a likvidálása [...] Ezeket a jogakadémiákat a felekezeti féltékenység tartja életben. [...] erről a helyről is ünnepélyesen kérem azokat a tényezőket, amelyek jogakadémiákat tartanak fenn, hogy végre szüntessék meg ezeket az akadémiákat”. Klebelsberg felhívása azonban ezúttal is hatástalan volt.³⁸

Már Klebelsberg lemondása után készült el - az MT megbízása alapján - Magyary Zoltánnak, a közigazgatás racionalizálása kormánybiztosának a jog- és államtudományi oktatás tanulmányi és vizsgarendje szabályzatára vonatkozó tervezete, ami egyes pontjaiban tovább korlátozta volna a jogakadémiák tevékenységét. Így a képesítő szigorlat csak az egyetemen tehető, mégpedig azon, amelyen a hallgató az utolsó két félévét töltötte (ami gyakorlatilag a jogakadémiák utolsó évfolyamának elnéptelenedését jelentette volna), és az egyetemen megkezdett tanulmányokat jogakadémián nem lehetett volna folytatni. A tervezet egyik-másik szövegrésze - „egyelőre a fennálló jogakadémiák”, „a még fennálló jogakadémiákon” - pedig implicite a jogakadémiák jövőbeni megszüntetésére utalt. Egyébként is nyilvánvaló volt azonban, hogy a reformtervezetben foglalt magasabb követelményeknek a jogakadémiák nem tudnának megfelelni. A felekezeti jogakadémiák hatóságai egymás után tiltakoztak a tervezetnek a jogakadémiákat érintő részei ellen; a legélesebben az egri érsek (aki, a hercegprímást idézve, „erélyességben talán már nem is fokozható” átiratot intézett Karafiáth miniszterhez); tiltakozásához a püspöki kar is csatlakozott. De ezt megelőzőleg Serédi személyesen is kérte a minisztert, hogy „a magyar katolikus egyházat e sérelemtől óvja meg”.

E reformtervezet papíron maradt, a jogakadémiák kérdése azonban a

38 MÓL K 636 410-5-90/1929. A magyarországi református egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának jegyzőkönyve. Első ülésnap. 1928. május 8-16. Bp. 1928. 122-124.; Magyar Református Egyház Zsinatának Levéltára (= MREZSL) 2/a. 1867/1929.; MRJ 1929. évi április 9-10. 139-142.; *Bmckner Gy.*: A miskolci jogakadémia múltja i. m. 127-130.; A kultuszminiszter rendelete nem veszélyezteti a jogakadémiák fennállását. Magyary Géza egyetemi tanár nyilatkozata a felekezeti jogakadémiák kérdéséről. *Nemzeti Újság* 1927. szept. 29. 5.; Az 1927. évi január hó 25-éről hirdetett Országgyűlés és Képviselőházának Naplója. XXII. Bp. 1929. (Az 1927. évi január hó 25-éről hirdetett Országgyűlés és Nyomtatványai) 154-155.; Az 1927. évi január hó 25-éről hirdetett Országgyűlés és Képviselőházának Naplója. XXXVI. Bp. 1931. (Az 1927. évi január hó 25-éről hirdetett Országgyűlés és Nyomtatványai) 250-251.

következ évben ismét felmerült. A gazdasági válság elmélyülésének hatására ugyanis a Gömbös-kormány a fels oktatás intézményhálózatának „karcsúsítását”, egyes egyetemek vagy karok megszüntetését, illetve összevonását t zte ki célul. Hóman tervei között a jogakadémiák helyzetének jöv alakulása nem szerepelt; mint a képvisel ház 1933. május 31-i ülésén mondta, e kérdésben nem kíván állást foglalni, mivel ez nem állami kérdés, „a jogakadémiák megszüntetése nekem nem áll hatalmamban”. Felvetette azonban egy olyan megoldás lehet ségét, hogy a jogakadémiák az egyeteminél alacsonyabb jogi képzést adjanak. (A fels ház ülésén Tóth Lajos debreceni professzor ezt úgy konkretizálta, hogy a jogakadémiák feladata az államszámviteltani képzés, a jegyz i, valamint a továbbképz tanfolyami oktatás lenne.) A képvisel házban és a fels házban mind a jogakadémiák megszüntetése mellett, mind az ellen történtek felszólalások.³⁹

Hétéves „szünet” után 1940-ben került sor a következ fordulóra. A kolozsvári magyar egyetem újjászervezésével egyidej leg az 1940. évi XXVIII. törvény a vidéki egyetemek egyes karinak szüneteltetésér l és a jogakadémiáknak csupán két évfolyammal való további m ködésér l rendelkezett. A jogakadémiák oktatási tevékenységének két évre korlátozását a törvényjavaslat azzal indokolta, hogy ezek az intézmények „mai szervezetükben nem tudnak - már személyzeti és költségvetési okokból sem - teljesen megfelelni azoknak a fokozott követelményeknek, amelyeket a fejlőd élet a jogi oktatással szemben támaszt”. Hóman a képvisel ház 1940. október 10-i ülésén azt mondta, hogy „a jogakadémiák mai fennállása anakronizmus”, és kijelentette: „a most el készületben lev [...] jogi oktatási reform kapcsán a jogakadémiák teljes megszüntetését vettem tervbe”. Két nap múlva, a képvisel ház közoktatásügyi bizottsági ülésén pedig ehhez még azt is hozzátette, hogy a jogakadémiákon olyanok is oktatnak, akiknek inkább az egyetem padjaiban volna a helyük.

Az érdekelt egyházi f hatóságok természetesen tiltakoztak a törvényjavaslatnak a jogakadémiákat érint része ellen; az evangélikus egyház vezet i október 7-én a kormányzóhoz intézett feliratukban

39 ELTE L 1828/1931-32. J K; A magyar katolikus i. m. I. 447-448.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy lés Képvisel házának Naplója. XV. Bp. 1933. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy lés Nyomtatványai) 74., 202-203.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy lés Képvisel házának Naplója. XVI. Bp. 1933. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy lés Nyomtatványai) 422-423., 452.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy lés Fels házának Naplója. II. Bp. 1935. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy lés Nyomtatványai) 250., 373-377.

sérelmezték „a jogakadémiák két évfolyamú jogi tanfolyammá” degradálását, a református egyetemes konvent elnöksége pedig október 8-án felterjesztésben kérte a jogakadémiákra vonatkozó résznek a törvényjavaslatból való kihagyását. E tiltakozások eredménytelenek voltak, hatásukra azonban Hóman a fels ház közoktatásügyi bizottságában, majd a fels ház ülésén azt ígérte, hogy a jogakadémiákat fenntartó egyházakkal megegyezést akar létesíteni a jogakadémiák esetleges átszervezésér l; a megindult tárgyalások alapján az egri jogakadémiának kereskedelmi-közgazdasági, a kecskemétinek pedig közigazgatási irányú képzést folytató intézményekké való átalakításának lehet ségét vetette fel. (Ez utóbbi elgondolással kapcsolatban a református egyetemes konvent elnöksége 1941 februárjában a jogakadémia szervezeti keretei között a szegedi egyetemmel kapcsolatban álló közigazgatási kar létesítését kezdeményezte.)

A törvény e rendelkezését azonban a háborús körülmények között már nem hajtották végre; a jogakadémiák 1941/1942 után is négy évfolyammal m ködtek tovább (közben a református egyetemes konvent 1942. május 6-7-i ülésén a kecskeméti jogakadémia sorsát végleg eldönt rendelkezés kiadását kérte, a tiszai evangélikus egyházkerület pedig 1944 júliusában a jogakadémia „m ködését er sen csorbító” 1940. évi törvényi rendelkezés hatálytalanítását kívánta, míg Czapik Gyula érsek egy kés bbi utalás szerint állítólag beleegyezett volna az egri jogakadémia megszüntetésébe).⁴⁰

Az egyetemek „felekezeti színezete” és a „világnézeti tanszékek” ügye

De térjünk vissza a húszas évekhez. A jogakadémiáktól eltér en az 1922 utáni éveket az egyetemeket illet en viszonylagos „nyugalom” jellemezte. Bár egyes professzorok többször is felhívták a hercegprímás

40 Magyar Törvénytár. 1940. évi törvénycikkek. Jegyz. Dr. Degré Miklós-Dr. Várady-Brenner Alajos. Bp. 1941. 207.; Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott Országgy és Képvisel házának Irományai. V. Bp. 1941. (Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott Országgy és Nyomatványai) 41.; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgy és Képvisel házának Naplója. VII. Bp. 1941. 75-76., 105.; Az 1939. évi június 10-ére hirdetett Országgy és Fels házának Naplója. 1. Bp. 1940. (Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgy és Nyomatványai) 418., 433.; MÓL K 510 A közoktatásügyi bizottság 1940. okt. 12-i ülés jkv.; MÓL K 636 34408/1940., 37 912/1941., 89326/1942., 89895/1942., 59209/1944.; MRJ 1941. május hó 6-8. 282-283.; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 24.724/1941. V. K. M. számú rendelete a jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendjének ideiglenes módosítása tárgyában. Hivatalos Közlöny 1941. 213-214.

figyelmét egyik-másik kar, illetve szakterület (els sorban a jogi fakultások, valamint a magyar irodalomtörténeti és nyelvészeti tanszékek) kedvez tlen felekezeti összetételére, a protestáns tanárok magas arányára, Csernoch nem kívánt ezzel kapcsolatban lépéseket tenni. Mindössze két esetr l tudunk, amikor az egyház befolyást gyakorolt a tanszékek betöltésére: a kar által még harmadik helyen sem jelölt Vargha Damjánt 1925-ben els sorban a klérus kívánságára nevezték ki a pécsi bölcsészeti kar magyar irodalomtörténeti tanszékére, 1928-ban pedig megakadályozták a budapesti jogi kar II. római jogi tanszékének betöltését, a református Marton Géza kinevezését.

Megnyugtató módon rendez dött a középiskolai tanárok képzésér l és képesítésér l szóló 1924. évi XXVII. törvény végrehajtása során a szerzetes tanítórendek tanárképzése. E törvény egyik leglényegesebb rendelkezése volt az, hogy az egyetemi tanulmányok folyamán a középiskolai tanárképz intézeti tagságot kötelez vé tette, de a törvény lehet séget adott arra, hogy a „másnem ” f iskolákon végzettek, valamint egyéb f iskolai intézményekben tanulmányokat folytatók esetében e kötelezettséget a miniszter külön szabályozza. Klebelsberg a törvényjavaslat vitája során közölte, hogy e tekintetben csak egyetlen kivételt kíván tenni, a pannonhalmi f apátság tanárképz intézete esetében, „amely kiváló eredménnyel m ködik”. A többi szerzetesrend teológiai végzettség tagjai - Trefort korábbi rendelkezéséhez hasonlóan - 4 féléves, a matematika-természettudományi szakokon 6 féléves egyetemi tanulmányok után szerezhettek tanári képesítést. E törvény továbbá kötelez vé tette az egyéves tanítási gyakorlatot is; a szerzetesrendek tagjai ezt a rendi középiskolákban teljesíthették.

Evekig tartó konfliktust okozott azonban a debreceni *Református Kollégium* tanárképz internátusának 1925-ben f iskolaként történt elismerése, emiatt az állami középiskolai tanárképz intézet igazgatótanácsának négy, köztük három katolikus tagja lemondott; és e kérdést csak 1928-ban, a VKM egyetemi ügyosztálya vezet jének debreceni személyes tárgyalásai során sikerült nyugvópontra juttatni. A református tanárképz nek egyébként f állású tanára 1942-ig nem volt, és a harmadik évek elejét l 1936/1937-ig csak korlátozott mérv m ködést fejtett ki.⁴¹

1927 végét l azonban változott a helyzet: újabb kezdeményezés

41 EPL Csernoch Cat. 41 3472/1923., 2742/1924., Serclii Cat. 41 4267/1928.; Baranya Megyei Levéltár VIII. 10/a 1924. nov. 25-i ülés jvk.; MÓL K 636 43651/1925., 57641/1925. alapszám. 59189/1925., 5710/1926. alapszám., 2813/1928. alapszám., 14295/1928.

történt a pécsi egyetem „katolicizálására”. Ennek első lépése a Maurinum („Katolikus tanárképző intézet és kollégium”) létesítése volt; alapításához a VKM 200 ezer P-vel járult hozzá. E kollégium szervezésével foglalkozó, Klebelsberg elnökletével tartott értekezleten a miniszter közölte: „A fő gondolat az, hogy Pécsen a három kar szerves egészében intézményszerűen megteremtve folytathassa minél intenzívebben szellemi munkáját és pedig legalább annyira katolikus többségben, mint ahogy az Debrecenben református.”

1928. március 4-én Zichy Gyula kalocsai érsek és a pécsi püspöki székben utóda, Virág Ferenc felterjesztéssel fordult a püspöki karhoz, amelyben utaltak arra, hogy „a Pécsre telepített állami egyetem felszívta magába az ősi pécsi katolikus jogakadémiát”, az egyetemen evangélikus hittudományi kart szerveztek, ugyanakkor a katolikus teológiai fakultás felállításáról nem történt gondoskodás, és ezért vált szükségessé a Maurinum létesítése. Ez azonban nem elégséges: „Égető szükségét érezzük ugyanis annak - hangsúlyozták -, hogy a pécsi Erzsébet Tudományegyetem fokról-fokra, de minél gyorsabb tempóban teljesen katolikká váljék.” Hivatkoztak a paritás elvére: „egy-egy protestáns alapoknak a debreceni egyetembe történt bekapcsolásával ezt eminenter reformátussá determinálta”. Felterjesztésükben kiemelték azt is, hogy Klebelsberg „hathatós támogatását el kellene biztosítani látszik az a megértő jóakarattal, amellyel a pécsi katolikus tanárképző intézet létesítését elő segítette”. Szükséges azonban, hogy a püspöki kar „teljes erkölcsi súlyával és tekintélyével” támogassa a pécsi egyetem katolicizálását. Végül kérték, hogy a püspöki kar a pécsi egyetem katolikus jellegének megállapítását, kidomborítását és biztosítását a miniszter útján kérelmezze. A püspöki kar 1928. március 20-i értekezletén foglalkozott ezzel a kérdéssel. A hercegprímás ismertette Zichy és Virág kérését, közölte: ezzel kapcsolatban Klebelsberg „bizalmasan oda nyilatkozott, hogy a tanári kinevezéseknél oly arányt fog szem előtt tartani a katolikusok javára, amennyi van a debreceni egyetemen a reformátusok javára. A Maurinum is hatékony előmozdítója lesz az egyetem katolicizálásának.” A püspöki kar határozata: „Tudomásul szolgál. A lehető legelőrebb megteszi a püspöki kar.” Ezzel kapcsolatban Klebelsberg a Maurinum április 22-i alapkövetésének ünnepségén a következőket mondotta:

„Én valahogyan úgy érzem, hogy a hazai katolicizmusnak ebben az egyetemen saját szerett leányát kell látnia, mert a Dunántúl katolikus miliójának meghatározottan katolikus jelleget adott neki. Nem akarnék félreértésre okot szolgáltatni, mert hiszen minden egyetem egyformán állami intézmény és nem is lehet más. Debrecen protestáns miliójának hozta létre azt az állapotot, hogy a hazai protestantizmus a debreceni egyetemen saját géniuszának

megtestesülését látja. Én úgy érzem, hogy a katolikus színezet Dunántúl viszont méltán látja - és kell is, hogy lássa - a pécsi egyetemen saját ideáljának a megtestesülését.”

Közel nyolc hónappal később Klebelsberg a liberális *Pesti Naplóban* megjelent cikkében a szélesebb nyilvánosság előtt is megismételte az egyetemek felekezeti színezetére vonatkozó véleményét: „A debreceni egyetem három fakultása - ha nem is jogilag, de történetileg - folytatása a debreceni régi ref. iskola hittudományi, jogi és bölcsészeti akadémiájának. [...] A magyar kálvinizmus, különösen a tiszántúli egyházkerület teljesen magáévá tette a debreceni egyetem ügyét. [...] A történelmi elzártságból és a környezet hatásából folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény; mégis erosen protestáns színezete van. Ez a katolikusok részéről természetesen azt a kívánságot váltotta ki, hogy egy másik egyetemünk viszont ugyanolyan mértékben katolikus színezetet nyerjen és minyárt Pécsre gondoltak, amelynek jogi kara felszívta magába a pécsi katolikus jogi líceumot.”

A pécsi egyetem de jure katolikussá tétele természetesen szóba sem jöhetett, a „katolikus színezet” első sorban a tanári karok felekezeti összetételét, a tanszéketöltések során a katolikusok ellenében részesítését jelentette. Ez pedig Pécsen de facto addig is megvalósult: a Klebelsberg minisztersége idején, 1922. június 16-ától 1929. január elejéig - az evangélikus hittudományi kart nem számítva - a pécsi egyetemre kinevezett 19 professzor közül 16 katolikus volt... Összehasonlításként megemlítendő, hogy a debreceni egyetem világi karaira ugyanezen idő alatt kinevezést nyert 11 tanár közül 6 katolikus volt, három református és két evangélikus.)⁴²

Klebelsberg áprilisi pécsi beszéde csak kevésbé vált ismertté, annak az egyetemek felekezeti színezetére vonatkozó részét az országos napilapok nem vagy csak néhány sorban közölték. Jóval nagyobb visszhangot váltott ki viszont a miniszter december 16-i cikke, összekapcsolódva a szegedi egyetemen létesítendő párhuzamos tanszékek ügyével, amelyről a nyilvánosságot Klebelsberg a *Nemzeti Újságban* megjelent vezércikkében tájékoztatta.

Ami ennek elzártságeit illeti: Klebelsberg a polgári iskolai tanárok képzettségi szintjének emelése érdekében a polgári iskolai tanárképzés

42 MÓL K 636 1736/1928.; EPL Serédi Cat. 41 685/1928,212/1929.; A magyar katolikus i. m. I. 220.; A pécsi Maurinum alapok letételi ünnepe. Néptanítók Lapja 1928. 17-18. sz. 35.; *Rajczy Péter*. A „Maurinum”. (A pécsi egyetemi Szent Mór kollégium történetéhez.) Baranya 2(1989) 122-131.; *gróf Klebelsberg Ktnó*: Jelszavak és valóságok tusája. Pesti Napló 1928. dec. 16. 1-2.

átszervezésével - a két budapesti állami polgári iskolai tanárképző iskolát egyesítve és Szegedre helyezve, a tanulmányi időt 4 évre emelve és az egyetemi „áthallgatást” elírva - egyidejűleg a nem f iskolai jellegű, igen alacsony színvonalú négy katolikus polgári iskolai tanárképzés megszüntetésére törekedett. A kasszói és a soproni intézet az 1926/1927. tanévben megszűnt, és elterítve került a másik két intézmény megszüntetésének kérdése. A polgári iskolai tanárképzés reformját előkészítő bizottság - amelynek elnöke a piarista Kornis Gyula professzor volt - 1927. február 14-i ülésén úgy határozott, hogy a képzés „egyöntetűsége szempontjából a felekezeti tanárképzés megszüntetését javasolja”.

Az érdekelt egyházi vezetők tiltakoztak a két intézmény szándékolt megszüntetése ellen. A kalocsai érsek 1927. február 16-i, Klebelsbergnek írt levelében feleslegesnek ítélte a képzési idő 4 évre emelését, helytelenítette az egyetemen folytatandó tanulmányokat, és szükségesnek tartotta a kalocsai tanárképzés fenntartását, Csernoch pedig március 7-i levelében jogfosztásnak minősítette az Angolkisasszonyok budapesti polgári iskolai tanárképzésének megszüntetését. A VKM a tiltakozásokra nem reagált, majd a polgári iskolai tanárképzés átszervezésének előrehaladtával, több mint egy év múlva, 1928. június 16-án felkérte a két érseket polgári iskolai tanárképzési intézeteik fokozatos megszüntetésére. Zichy július 14-i válaszában a kalocsai intézmény megszüntetését súlyos jogsérelemnek nevezte, és közölte, hogy csak „az érseknek engedve” szünteti azt meg. Serédi, az új hercegprímás viszont szeptember 30-i levelében kifejtette, hogy a püspöki kar „mélyen fájlná egy valláserkölcsei szempontból igen jelentős iskolatípusnak teljes elvesztését”, és ezért kérte legalább az Angolkisasszonyok tanárképzésének további fennmaradását. Ezt követően Kornis - aki időközben a VKM államtitkára lett - közvetítő jellegű tárgyalásokat folytatott, amelynek eredményeként Klebelsberg hajlandónak mutatkozott a színvonal emeléséhez szükséges feltételek teljesítése esetén az Angolkisasszonyok intézete további működésének lehetővé tételére, s ezt Kornis október 5-én közölte a prímással.⁴³

A polgári iskolai tanárképzés átszervezésének megvalósítása, a többi

43 MÓL K 502 45490/1928., 612-05-72/1929.; EL Csernoch Cat. 41. 2299/1923., Serédi Cat. 41 2312/1929.; A magyar katolikus i. m. I. 105., 114., 234-235.; *Klebelsberg Kunó gróf*. Erkölc és tudomány. Nemzeti Újság 1928. dec. 16. 1-2.; *Ladányi Andor*: „Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is.” Klebelsberg törekvései a felső oktatás intézményhálózatának átalakítására. Bp. 1994. (Kutatás közben 204.) 17-21.

apáca szerzetesrend tanárjelöltjeinek Szegeden történő kiképzésének lehet vé tétele érdekében Klebelsberg újabb engedményt tett. A pénzügyminiszterhez intézett - a polgári iskolai tanárképzés átszervezésével megszűnő tanári állások átcsoportosításához való hozzájárulást kérő - 1928. november 30-i átirata szerint: „leánypolgári iskoláink egy igen jelentékeny része apácák kezén van, akiket azonban [...] rendkívül gyenge intézményekben képeznek ki, ami általános tanügyi szempontból is elég sajnós állapot. Minthogy azonban a szegedi tudományegyetemen mind a három világnézeti tanszék, u. m. a filozófia, pedagógia és a magyar irodalomtörténet protestáns tanárokkal van betöltve, püspöki karunk azt a kikötést tette, hogy az apácák odaterelése esetén e három tanszékre katolikus férfiak neveztessenek ki”. Klebelsberg ezt elfogadta, és a *Nemzeti Újságom* megjelent említett vezércikkében a nyilvánossággal is közölte: „A szegedi egyetemen kész vagyok azok mellett a világnézeti tanszékek mellett, amelyeket nem katolikus férfiak töltenek be, parallel tanszékeket létesíteni s azokra katolikus tanárokat kinevezni, hogy a tartományi fiúknak vallási aggodalmaik ne legyenek.” A szegedi egyetem rektorának írt 1929. január 4-i magánlevelében Klebelsberg részletesebben is kifejtette, hogy a püspökök „a világnézeti tanszékekre azért óhajtanak katolikus férfiakat, mert az apácáknak nincs olyan theológiai kultúrájuk, mint a férfi szerzetesrendek tagjainak és egész beállításuk egy aszketikus kultúrára irányul, amit különösen a kialakulása idejében kápolongatikailag védeni nem is tudnának”.

A párhuzamos világnézeti tanszékek szervezésének bejelentése „bombaként csapott be az egyetemi és a felekezeti békecsészébe” - írta Huszti József Klebelsberg-monográfiájában. Tiltakoztak a szegedi egyetem protestáns professzorai (elsősorban Imre Sándor), 1929. januárjában a református egyetemes konvent elnöksége, majd április 9-i ülésén Ravasz László püspök és Balogh Jenő egyházkerületi fő gondnok felszólalása nyomán az egyetemes konvent is. A párhuzamos tanszékek létesítése és betöltése, valamint az egyetemek felekezeti színezetének kérdése még hosszú hónapokon át a támadások kereszttüzében állt, ismételten állást foglalt ez ellen a református sajtó, a református egyesületek (a legelősebben az *Országos Református Lelkészegyesület* 1929. augusztus 26-i miskolci közgyűlése), az evangélikus egyház 1929. november 15-én tartott egyetemes közgyűlése pedig úgy foglalt állást, hogy „nagy veszedelmet lát a nemzeti kultúra terén jelentkező ilyen partikularisztikus törekvésekben”. A három világnézeti tanszék közül egyet 1929-ben, a másik kettőt csak 1930-ban töltötték be. (A kinevezettek közül Sík Sándor és Várkonyi Hildebrand kétségtelenül érdemes volt az egyetemi tanárságra, a pályázati feltételeknek

meg nem felel , magántanári képesítéssel nem rendelkező és a kari bizottság által csak a harmadik helyen jelölt Mester János viszont a hercegprímás ajánlására nyerte el a II. filozófiai katedrát.)

Az egyetemek felekezeti színezete kérdésének felvetése, a párhuzamos tanszékek felállítása sértette a tanítás szabadságának elvét, és az egyházak közötti ellentétek kiegyensúlyozását idézte el (jóllehet Klebelsberg minisztersége során addig tudatosan törekedett a felekezeti béke fenntartására, az időnként jelentkező feszültségek feloldására). Huszti szerint a párhuzamos tanszékek szervezésének szükségességét „tárgyi alapon utólag is nehéz lenne megállapítani”. Ez az engedelmény szükségtelen volt, mert az apáca-tanárjelöltek jövőbeni képzésének biztosítása érdekében a püspöki kar nélkül is elbírhatóbb alkalmazkodott volna a polgári iskolai tanárképzés új rendszeréhez.

Úgy tűnik továbbá, hogy Klebelsberg a tanszékek létesítésével a szegedi egyetemen a katolikus pozíciók erősítését is el kívánta mozdítani. Református részről már 1928 végén-1929 elején felhívták a figyelmet arra, hogy a protestáns tanárok által betöltött tanszékek megüresedése esetén azokat meg fogják majd szüntetni, és a katolikus világnézeti tanszékek maradnak meg (ami néhány év múlva, a magyar irodalomtörténet professzorának elhunytával és a pedagógia tanárának a *József Nádor Művészeti és Gazdaságtudományi Egyetemre*, való kinevezésével nagyrészt be is következett). A szegedi egyetem „katolicizálása” felé irányuló lépést jelentett volna a katolikus teológiai fakultás szervezése, amelynek tervét Klebelsberg ugyancsak 1928 végén vetette fel (és amellyel a Csanádi püspöknek a hercegprímáshoz írt későbbi levele szerint a szegedi egyetemnek „még Erdélyben magával hozott eresszen protestáns tanári összetétele [...] lényegesen javulna katolikus irányban”). E fakultás létrehozására azonban - mint arra még visszatérünk - Serédi ellenzése miatt nem került sor.⁴⁴

44 MÓL K 636 51587/1928., 410-1-384/1929., 410-05-12/1929.; MREZSL 2/a. 355/1929.; Ráday Levéltár. A. 1/b. 124/1929.; MRJ 1929. évi április 9-11. 14-17.; *Kun Béla*: A kultuszminiszter két cikke. - Gondolatok az óév végén a magyar protestantizmus jövőjét érintő fontos kérdésekről - Debreceni Protestáns Lap 48(1928) 477-479.; A gróf Klebelsberg két cikke. Debreceni Protestáns Lap 49(1929) 4.; A miniszter egyetemei. Református Figyelő 1929. 5-6.; Reiner János kontra Klebelsberg Kunó. Református Figyelő 1929. 369.; *Kiss Ferenc*: Azonos feltételek. Miskolc körül. I-II. Református Figyelő 1929. 477-479., 487-490.; MEJ 1929. évi november hó 15. 27.; A református... Nemzeti Újság 1929. ápr. 10. 1-2.; Nemzeti szempontok szerint történt a tanszékek betöltése. Nemzeti Újság 1929. ápr. 10. 3.; Illetékes helyen adatokkal cáfolják meg az állítólagos protestáns sérelmeket.

A katolikus érdekek kifejezésének látszatát keltette továbbá az, hogy a szegedi Templom téren (ma Dóm tér) a kémiai épület f bejárata felett a magyar címer mellett a Csanádi püspökség és a város címerét is elhelyezték. Ez ellen a Matematikai és Természettudományi Kar, majd az Egyetemi Tanács is tiltakozott, hivatkozva arra, hogy e két címer alkalmazása „egyetemünk jogi helyzetével és jellegével nem egyeztethető össze”. E címerek elhelyezése azonban a tervező építész részéről azt kívánta kifejezni, hogy a téren a Csanádi püspökség épületei is helyet kaptak, és az építkezéshez a város jelentős mértékben hozzájárult; nincs nyoma annak, hogy Glattfelder kezdeményezte volna ezt.

Megítélésem szerint a szegedi egyetemen 1935-ben a keresztnek a tantermekben való kifüggesztésére irányuló mozgalom sem a katolikus törekvések érvényesítését célozta, az alapvetően antiszemita jellegű volt (mint ahogy a pécsi egyetemen és a m. egyetemen is a jobboldali radikális egyetemi ifjúsági szervezetek nyomására helyezték el a keresztet). A református egyetemes konvent elnöki tanácsa szerint azonban „a kereszt kitűzését követelő mozgalom olyan körökben és olyan szellemben indult ki, amely az állami és közintézmények katólikus jellegének csöndes elűzésén és biztosításán fáradozik”. Ezzel kapcsolatban a református egyház elvi álláspontja - az országos zsinat 1929. április 24-i ülésén Ravasz László püspök javaslata alapján hozott határozata szerint - az volt, hogy „a corpus nélküli kereszt a református vallás dogmatikai felfogásával nem áll ellentétben”, azt a református egyházak általában alkalmazzák. „A magyar református egyháznak a kereszttel, mint szimbólummal szemben való magatartását egészen különösen történeti okokra lehet visszavezetni. E jelvény alatt üldözték hitvalló seinket [...] Ezt a jelvényt akkor a római katolicizmus kizárólagos jelvényének foglalták le”.

A kereszt elhelyezését a püspöki kar nem kezdeményezte és nem is ösztönözte. Amikor az *Actio Catholica* igazgatója az 1936. március 18-i püspöki konferencia elé terjesztette Czapi Gyulának azt a javaslatát, hogy mozgalom indítandó az állami és községi iskolákban a kereszt kifüggesztése érdekében mindenütt, ahol a katolikusok aránya az országos átlagot meghaladja, a püspöki kar úgy határozott, hogy ilyen mozgalmat nem kíván indítani: „Formai sikerre ez a mozgalom vezethet, de nem kívánatos ellenakciókat is válthat ki.”¹

Válasz Kiss Ferenc egyetemi tanárnak - Mi a különbség a szegedi és debreceni egyetem között? Nemzeti Újság szept. 29. 6.; Huszli József: Gróf Klebelsberg Kunó életm. ve. Bp. 1942. 253-257.; EPL Serédi Cat. 41 3233/1929., 3443/1932.

A budapesti tudományegyetem jellegének kérdése az 1930-as években A püspöki kar 1931. október 14-i értekezletén Serédi hercegprímás szavára tette, hogy „több oldalról is sürgetik a Pázmány-egyetemnek katolikus tulajdonba és kezelésbe való visszakövetelését”. Szerinte azonban „egyelre arra kellene törekedni, hogy biztosíttassék a katolikus szellem és jelleg megfelelő új tanárok kinevezésével és m ködésüknek a püspöki kar részér l való ellen rzésével”. Az 1930-as évek elején folytatódott az a gyakorlat, hogy a költségvetési törvényjavaslat fels házi tárgyalása során a püspöki kar valamelyik tagja „óvást emelt” az ⁴⁵ egyetemi alap jövedelmének a költségvetés bevételei közé való felvétele ellen (amelyre a kormány képvisel je a szokásos választ adta: ez „nem prejudikál az alap jogi természetének”). 1933-ban azonban változás történt: a fels ház június 21 -i ülésén maga a hercegprímás szólalt fel ebben az ügyben, és Hóman válaszában megismételte ugyan a kormány álláspontját, hozzátette azonban, hogy a budapesti egyetem „az államtól különálló és külön vagyonnal bíró jogi személyiség”, és a maga részér l nem látta akadályát annak, hogy a jöv ben az egyetemi alap jövedelmét kivegyék a költségvetési bevételek sorából (ami azután 1934-t l meg is valósult).

Hóman állásfoglalása els sorban azzal függött össze, hogy a vegyes dönt bíróság 1933. február 3-i ítéletében - az egyetem érvelését elfogadva - Magyarország javára döntött, ez ellen azonban Csehszlovákia fellebbezett, s ezért is kívánta hangsúlyozni a miniszter az egyetem alapítványi jellegét. A hágai nemzetközi bíróság 1933. december 15-i ítéletében, a fellebbezést elutasítva, meger sítette a vegyes dönt bíróság ítéletét. Eszerint az egyetem „már alapításától kezdve jogi személyiséggel bírt [...] ezen tisztán a polgári jog terén bírt képessége értend , azaz a képessége, hogy ingók vagy ingatlanok tulajdonosa lehet, hogy [...] adományokat elfogadhat, hogy szerz déseket köthet stb. E jogképesség teljesen megáll az államnak az Egyetem tudományos és oktatási tevékenysége felett gyakorolt terjedelmes ellen rzése mellett. [...] az »egyetemi alap« elnevezés az Egyetem megjelölése a polgári jogi jogviszonyok terén.” Az ítéletben sem az egyetem, sem az egyetemi alap katolikus jellegér l nem történt említés. Az ítélet alapján az Egyetemi Tanács 1934 áprilisában kérte az egyetemi ingatlanok telekkönyvi rendezését (a telekkönyvben az egyetemi alap helyett az

19 MÓL K 636 410-40/1930. J9684/1936.; A magyarországi református egyház Budapesten, 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának naplója. II. Második ülészak. 1929. április 22-május 2. Bp. 1929. 348-351.; A magyar katolikus i. m. 11. 116.; *Ladányi Andor*: A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar fels oktatás az 1930-as években. Bp. 2002. 75-76.

egyetemnek tulajdonosként való feltüntetését), az állami kincstár tulajdonában lev ingatlanoknak az egyetem nevére való átírását, az egyetem megfelelő befolyásának biztosítását az egyetemi alap kezelésének ellen részében, valamint az egyetem gazdasági igazgatóságának az egyetem autonóm szervezetébe történ beillesztését.⁴⁶

A katolikus klérus a hágai ítéletet az egyetem katolikus alapítványi jellege elismeréseként értelmezte, és ezzel kapcsolatos elvárásait a költségvetési törvényjavaslat fels házi tárgyalása során ismételten felvetette. A hercegprímás az 1935. március 20-i püspökkari értekezleten kívánatosnak tartotta, hogy „az idén már 300 éves Pázmány-egyetem katolikus jellegét a püspöki kar valamelyik tagja annak nevében is hangsúlyozza, esetleg annak kiemelésével, hogy ezt a jelleget a tanári kar összetételének is mutatnia kellene”. Rótt Nándor veszprémi püspök ennek megfelelő en a fels ház június 21-i ülésén elhangzott felszólalásában az egyetem alapításának katolikus egyházi jellegét hangoztatva, szükségesnek ítélte, hogy „az egyetemnek, mint önálló jogalanynak fokozottan kell ezen katolikus jellegét is, ezt a katolikus irányú autonómiát, lehet leg az egyetem szervezetében és minden irányban kifejleszteni”. Elismerte, hogy „a protestánsoknak - csakis nekik - 11. József császár rendelete szerint joguk van arra, hogy k is professzorok legyenek az egyetemen, de [...] mégis csak nagy anomália volna, ha valaha a budapesti tudományegyetem bármelyik karán a katolikusok kisebbségbe juthatnának”. A következő évben Glattfelder Gyula Csanádi püspök a fels ház június 19-i ülésén a püspöki kar nevében szükségesnek látta hangsúlyozni, hogy „az egyetem alapítványi jellegéb l, ennek az alapítványi természetnek megfelelő konzekvenciák is folynak, amelyeknek az egyetem életében és összetételében is kifejezésre kell jutni [...] sérelemnek kellene min síteni, ha Pázmány Péter Tudományegyetemén az illetékes tudományos fórumok által kell képpen

46 A magyar katolikus i. m. I. 375.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgy és Fels házának Naplója. V. Bp. 1929. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgy és Nyomtatványai) 295., 320.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgy és Fels házának Naplója. VI. Bp. 1931. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgy és Nyomtatványai) 137.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy és Fels házának Naplója. I. Bp. 1932. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy és Nyomtatványai) 469., 473.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy és Fels házának Naplója. II. Bp. 1935. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgy és Nyomtatványai) 245., 395.; *Dr. Váll Ferenc: KL Állandó Nemzetközi Bíróság ítélete a Pázmány Péter Tudományegyetem perében. [II.] Jogtudományi Közlöny 1934. 98.; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. Ms 4285/22.*

kvalifikált katolikus tudósok hátrányban részesülnének”. Az 1937. március 17-i püspökkari értekezleten Glattfelder azt az óhaját fejezte ki, hogy a következő költségvetési tárgyalás során Virág pécsi püspök „erélyes felszólalással sürgesse a vallás- és közoktatásügyi miniszternél az egyetem katolikus eredetének tiszteletben tartását olyképpen, hogy az egyenl helyezések esetén a katolikus pályázó ne csak a protestáns vagy zsidó, hanem a katolikus világnézettel szembehelyezkedett, egyébként talán katolikusnak is anyakönyvezett (pl. szabadk m ves) pályázóval szemben is el nyben részesüljön”. A fels ház június 23-i ülésén ennek Virág püspök eleget is tett. Hóman még Glattfelder felszólalásával kapcsolatban a fels ház 1936. június 24-i ülésén azt válaszolta, hogy a tanszékek betöltésénél „természetesen az egyéni tudományos kvalitások vétetnek figyelembe. [...] Hogy a budapesti egyetem tanárai mind katolikusok legyenek, hogy minden katolikus tudós katedrához jusson, ezt nem tudom biztosítani, de azt, hogy a különb katolikus katedrához fog jutni, feltétlenül biztosítani tudom.”

E törekvések jegyében 1935-ben és 1936-ban kísérlet történt - immár másodszer - Marton Géának a római jogi tanszékre való kinevezése megakadályozására. A jogi kar nagy többséggel - 11:2 arányban - Marton Géza meghívását javasolta, Serédi azonban Marton szabadk m ves múltjára tekintettel arra akarta rábírní Hómant, hogy e tanszékét ne meghívás, hanem pályázat útján töltsék be, ezt azonban nem tudta elérni. A primást egyesek arra kérték, hogy tartson ki álláspontja mellett (és akkor az egyik jogászprofesszor szerint „a katolicizmus egy igen veszedelmes közellenségt l szabadul meg”), Serédi azonban ez ügyben további lépéseket már nem tett, feltehet leg azért, mert a kar tárgyilagos katolikus professzorai is Marton mellett foglaltak állást (aki sokkal jelent sebb tudományos munkássággal rendelkezett, mint a tanszékre számításba jöhet pécsi és szegedi professzorok), és így Marton 1937-ben kinevezést nyert. Rendkívül erélyesen lépett fel azonban a püspöki kar az egyetem elme- és ideggyógyászati tanszékének betöltése során. Az orvosi kar el ször 18:6 arányban a katolikus Miskolczy Dezs szegedi professzor meghívását javasolta, Hóman azonban pályázat kiírását tartotta indokoltnak. A beérkezett pályázatokat elbírálva a kar - többszöri szavazás után - els helyen aequo loco Miskolczyt és Benedek László debreceni professzort javasolta, az Egyetemi Tanács viszont Miskolczyt jelölte els helyen. Még az Egyetemi Tanács ülése el tt Serédi - Glattfelder kérésére - Miskolczy kinevezését ajánlotta Hómannak, végül is azonban a nagyobb tudományos munkássággal rendelkező - és politikai támogatást sem nélkülöz - református Benedek nyerte el a tanszékét.

A katolikus egyházi körök felháborodással fogadták e kinevezést, a

katolikus sajtó éles hangú cikkeket közölt ez ügyben, és Glattfelder püspök is a sajtóban tiltakozott a kinevezés ellen. Maga a püspöki kar három alkalommal is foglalkozott e kérdéssel, az 1936. október 2-i értekezlet határozata alapján Serédi „komoly hangú” átiratot intézett a miniszterhez, azonosítva magát a Csanádi püspök nyilatkozatával. Hóman erre csak 1937. április 21-én válaszolt, megismételte a tanszékek betöltésére vonatkozólag az el z évben a fels házban kifejtett álláspontját, és közölte, hogy a konkrét esetben az Egyetemi Tanács által „mellékszempontokból” második helyen jelölt, „de ma - szakszer tárgyi mérlegelésen alapuló legjobb meggy z désem szerint - e szakma legkiválóbb magyar képvisel jének tekinthet jeles szaktudós neveztetett ki”. E válasz nem elégítette ki a püspöki kart, és az 1937. október 21-i konferencián kérte a prímást, hogy ezt szóbelileg közölje a miniszterrel. A fentiekb l kit n en a klérusnak a tanszékek betöltése során a katolikus pozíciók er sítésére irányuló törekvései - els sorban Hóman határozott, az állami befolyás, az állami hatáskörök érvényesítését szándékozó, miniszteri m ködésére általában jellemz politikája következtében - nem vezettek eredményre.

A budapesti tudományegyetem katolikus jellegét - a professzori kinevezések mellett - a katolikus egyházi körök az egyetem 300 éves jubileuma során is igyekeztek hangsúlyozni. Ennek eredményeként - az anciennitás hagyományos elvét és gyakorlatát megsértve - a bölcsészkar nem kevesebb mint hét dékán-sá- got viselt protestáns tagjának mell zésével Kornis Gyula személyében katolikus rektort választottak a jubileumi évre. Említést érdemel az is, hogy Serédi és Glattfelder tiltakozott a jubileummal összefüggésben felépítend „neutrális” kollégium terve ellen, kívánatosnak tartva, hogy e kollégium vezetését a hittudományi karra bízzák. A kormányzat azonban politikai szempontból nem tartotta kívánatosnak az ünnepségek során az egyetem katolikus jellegének kiemelését. Az egyetem érdemeinek törvénybe iktatására vonatkozó törvényjavaslat képvisel házi tárgyalása során Petrovác Gyula kereszténypárti képvisel szükségesnek tartotta az egyetem katolikus jellegének a hangsúlyozását és aláhúzását. Kornis Gyula felszólalásában már óvatosabban fogalmazott, kiemelte ugyan az egyetem alapítványi jellegét, és csak magánvéleménynek min sítette Deák Ferenc nevezetes, az egyetem állami jellegére vonatkozó állásfoglalását. Petrováczhoz hasonlóan is rámutatott az egyetem katolikus eredetére, valamint arra, hogy az egyetemet részben a katolikus egyetemi alap tartja fenn, „de viszont óriási az államnak a hozzájárulása is”. „Ha az egyetem meg rzi a maga jogi személyiségét - mondta -, benne, mint jogi személyiségben, kétségkívül részben a katolikus jelleg domborodik ki, a katolikus egyetemi alapon keresztül. Hála Istennek minden felekezeti él

nélkül az egész nemzet javára.” Hóman - kétségtelennek tartva ugyan az egyetem katolikus alapítását és alapítványának katolikus jellegét - azt hangsúlyozta, hogy „az egyetem 300 év múltán az egész nemzet egyetemévé lett”, és tagadta, hogy „akár a budapesti egyetemet csak katolikus, akár a debreceni egyetemet csak református egyetemnek lenne szabad tekinteni, mindkettő az egész nemzeté”.

A következő években a katolikus egyházi köröknek a tanszékek betöltésével kapcsolatos tevékenysége csak néhány katolikus szakembernek a „támogatására” korlátozódott (elsősorban a szegedi egyetem esetében), ami az egyetemi tanári kinevezések során az igen gyakori protekciót figyelembe véve, nem volt különösebben feltűnő. A budapesti egyetem katolikus jellegét már alig hangoztatták, és amikor ez az Országgyűlésben 1940-ben ismét felmerült, Hóman az eddigieknél egyértelműbben foglalt állást ezzel kapcsolatban. A képviselőház közoktatásügyi bizottságának október 12-i ülésén kifejtette, hogy az egyetem „katolikus alapítású, katolikus alapítvány az egyetemi alap, de a katolikus jelleg a tanárok kiválasztásában, a diákok felvételénél és semminem más szempontból nem érvényesül. [...] Az egyetem teljesen állami kezelésbe vétetett 1848 óta.” A felsőház október 16-i ülésén pedig azt mondta, hogy az egyetem „alapításában, bizonyos külső ségeiben és bizonyos szertartásaiban ma is katolikus egyetem [...], de lényegében mégis állami egyetem, mert az 1848-as törvénycikkkel az állam, illetve leginkább a kultuszminiszter fennhatósága alá rendeltetett”.⁴⁷

47 ELTE L 1656/1934-35. B K; A magyar katolikus i. m. II. 18-19., 68., 101., 126., 133-134., 138-139., 147.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója I. Bp. 1935. (Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 51-56., 61-63.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. I. Bp. 1936. (Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 124-125., 538-539., 609.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. II. Bp. 1937. (Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 18-19., 251., 320.; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. I. Bp. 1940. (Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 433.; EPL Serédi Cat. 41 3557/1933., 4092/1935., 1368/1936., 2458/1936., 1426/1937.; MÓL K 510 A közoktatásügyi bizottság 1940. okt. 12-i ülése jkv.; MÓL K 636 20278/1936.; Mi történt a Pázmány-egyetem kinevezések körül? Glattfelder Gyula Csanádi megyéspüspök nyilatkozata. Nemzeti Újság 1936. aug. 4. 7.; Melléklet és sérelem. Nemzeti Újság 1936. aug. 5. 1-2.; Nagy radikális és szociáldemokrata helyeslés kíséri a kultuszminiszter nyilatkozatát. Nemzeti Újság 1936. aug. 6. 2.; A magyar katolicizmus újabb sérelme. - Ismét egy protestánst neveztek ki katolikus helyett a Pázmány-egyetem tanárának. - Mit ígért a

Hittudományi karok, teológiai oktatás

A budapesti tudományegyetem katolikus hittudományi karán a f kérdés e korszakban a tanulmányi id alakulása és ezzel összefüggésben a curriculum módosítása volt. A püspöki kar 1925. március 18-i értekezletének határozata szerint „a tanulmányi rendet úgy kell beosztani, hogy a teológia f tárgyai már a negyedik évig bezárólag el adassanak” (ami gyakorlatilag a képzési id 4 évre való leszállítását jelentette volna). A kar tagjainak többsége ezzel kapcsolatban május 4-i ülésén „a mai ötéves tanfolyam legfontosabb tárgyainak négy évre való összevonását teljesen lehetetlennek, célszer tlennek és a Codex 1365. kánonjába ütköz nek” tartotta. (A *Codex Iuris Canonici* e kánonja ugyanis hatéves tanulmányi id t - kétéves filozófiai és négyéves teológiai képzést - írt el .) A kar ennek megfelelő en szükségesnek látta a hatéves képzés bevezetését, s a dékán a kari állásfoglalást a hercegprímással közl felterjesztésében kérte a püspöki kar elvi hozzájárulását a tanulmányi id 6 évre való kiterjesztésének el készítéséhez. A püspöki kar azonban október 14-i ülésén úgy foglalt állást, hogy „a tanulmányoknak 6 évre való beosztását nem helyesli, és el bbi utasításához ragaszkodik”.

A kar ennek ellenére az 1926/1927. tanévben megkezdte a 6 éves képzés el készítését. Csernoch halála és a Szentszék direktíváit jól ismer Serédi kinevezése után azonban módosult a püspöki kar véleménye. A fakultás újabb, a tanulmányi id 6 évre emelésére és két új tanszék felállítására vonatkozó felterjesztésével kapcsolatban a püspöki kar 1928. október 10-i ülésén már úgy határozott, hogy „a fontos kérdés megtárgyalására” a Csanádi püspök vezetésével háromtagú bizottságot küld ki. A következ évben, az október 25-én tartott püspökkari értekezleten Glattfelder javasolta, hogy a püspöki kar tegye magáévá a fakultás március 4-i, a 6 éves képzés életbeléptetésére irányuló határozatát, és ehhez a konferencia hozzájárult azzal, hogy a túlterhelés kerülésére és a tanítás gyakorlati kívánalmaira a hercegprímás a püspöki kar nevében a fakultást figyelmeztetni fogja.

Magasabb követelményeket támasztott a teológiai képzéssel szemben XI. Pius 1931. május 24-i, a katolikus egyetemek és a teológiai fakultások

kultuszminiszter és hogyan tartották be ezt az ígéretet? - A Csanádi püspök érélyes tiltakozása. - A Szív 1936. aug. 15. 1-2.; *Ladányi A.*: A gazdasági válságtól a háborúig i. m. 100-105.

tudományos m ködését szabályozó Deus scientiarum Dominus kezdet konstitúciója és az ahhoz csatolt Ordinationes. Ez a tanulmányi id t hét évre emelve a tudományos képzést helyezte el térbe, a lelkipásztori tevékenységre való felkészítést meglehetősen háttérbe szorítva. Baranyay Jusztin professzor a szentszéki el írásokat ismertetve megállapította, hogy azok alapján „az egyházi tudományok egyetemei és karai a jövőben a gyakorlati szempontoktól nem zavart, tiszta tudománynak lesznek a fellegvárai”, a püspöki szemináriumok pedig „legyenek lelkipásztori szakiskolák”. Az 1931. október 14-i püspökkari értekezleten a hercegprímás közölte, hogy az Ordinationes teivezetében római látogatása során sikerült néhány, „magyar szempontból kívánatos” változtatást eszközölnie, és a püspöki kar felhívta a fakultást a konstitúció és a rendelet végrehajtására vonatkozó javaslat tételére.

A hittudományi kar válaszul közölte, hogy a meghatározott szigorlati rendet meg fogja valósítani, a tantárgyaknak a három ciklus szerinti beosztása, különösen az első két évnek a filozófiai stúdiumokra való fordítása azonban nehézségekbe ütközik, és a még Klebelsberg által megígért két új tanszék szervezésére a gazdasági válság körülményei között nem került sor, s így tovább tárgyalja e kérdést. A püspöki kar 1932. március 16-i határozata szerint a fakultást figyelmeztetni kell, hogy „a tanulmányi rend megállapításánál úgy a tudományos, mint a pasztorációs érdek szem el tt tartandó”.

A karon az 1932/1933. tanévben megindult a 6 éves képzés, és a fakultás elkészítette az új tanulmányi szabályzatot, amelyet a prímás továbbított Rómába a *Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus-nak*. A kongregáció azonban azt nem fogadta el, szorosabb alkalmazkodást kívánva a pápai konstitúcióhoz és az Ordinationes-hez, a hétéves képzés keretében kétéves filozófiai és ötéves teológiai oktatást tartva szükségesnek. Serédi ez ügyben ismételten tárgyalásokat folytatott Rómában, ismertette a speciális magyar viszonyokat, és végül a kongregáció elnöke kijelentette, hogy amíg a kívánt hétéves tanulmányi id nem valósítható meg, inkább megengedhet a kétéves filozófiai és négyéves teológiai képzés, mint azok együttes oktatása, a doktori értekezés elkészítésére szolgáló hetedik év pedig az egyetemen kívül is elölthet (és a doktori fokozat megszerzését nem szándékozók 6 év alatt fejezhetik be tanulmányaikat). A kar 1935 októberében - a hercegprímás útján - hatéves diszpenzációt kért a Deus scientiarum Dominus el írásainak érvényesítésére. Angelo Rotta nuncius azonban 1936. április 1-jén közölte a dékánal a kongregáció elutasító válaszát. A legnehezebb kérdés a hétéves képzés bevezetése volt (a nuncius azt javasolta, hogy Serédi közeli római útja során err l folytasson tárgyalást a

kongregációval). A kongregáció egyúttal sürgette a fakultás részletes statútumának kidolgozását. Többéves munka után ez végül is 1938 novemberében készült el, és azt a hercegprímás még abban az évben felterjesztette Rómába - a kongregáció részéről arra azonban nem érkezett válasz. Ezért az oktatás az 1933-ban elkészített tanulmányi és vizsgaszabályzat szerint folyt, 6 éves képzés keretében.

A püspöki kar ismételten hangsúlyozta a tudományos képzés mellett a pasztorációs érdekek tekintetbe vételét (hivatkozva arra, hogy az egyházmegyéknek els sorban lelkipásztorokra van szükségük). Említést érdemel az is, hogy az 1932. október 19-i püspökkari konferencián felmerült a hittudományi karon folyó oktatás intenzív egyházi ellen részének kívánalma, amelyre a hercegprímás azt válaszolta, hogy „módot fog keresni az alkalmas ellen részre”.

A tanulmányi idő 6 évre való kiterjesztése és a fakultás néhány kiemelked professzorának - Aistleitner Józsefnek, Schütz Antalnak, majd az 1942-ben kinevezett Horváth Sándornak - a meködése a képzés színvonalának emelkedését eredményezte. A kar tudományos fejlődését tükrözte az 1934-ben megindított *Theologia* cím folyóirata is.⁴⁸

Az előzőekben már említés történt a pécsi tudományegyetemen katolikus hittudományi kar szervezésének tervéről és annak megvalósulásáról. Az 1920-as évek végén ismét felvetődött egy második teológiai fakultás létesítésének kérdése: Klebelsberg 1928 végén közölte a Csanádi püspökkel, hogy a szegedi egyetemen katolikus teológiai kar szervezését tervezi, amelyen az oktatást a jezsuita rend látná el. Glattfelder erre rövidesen élő szóban tájékoztatta a prímást, aki azonban aggodalmát fejezte ki a tekintetben, hogy a tervezett fakultás a budapesti egyetem hittudományi karának hallgatóit elvonná, sőt talán létét is kockáztatná. Glattfelder igyekezett meggyőzni a prímást aggodalmának alaptalanságáról, Serédiének azonban továbbra is aggályai voltak a kar szervezésével kapcsolatban, és 1930 elején közölte a jezsuita rend tartományi főnökével, hogy nem pártolja a fakultás létesítését. Glattfelder 1930. február 11-i levelében ismét megkísérelte Serédi aggodalmainak eloszlatását, írásban is kérve, hogy „mél- tóztassék a terv megvalósítása számára magas befolyását biztosítani”.

48 A magyar katolikus i. ni. I. 150., 160., 232., 278., 375., 415-417., 443., 500-501., II. 27-28., 150-151.; Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Levéltára, l.a. 1925. máj.

4-i, 1929. márc. 4-i, 1935. okt. 11-i és 1938. nov. 21-i ülés jkv.; *fiaranyay Jusztin*: Az egyház egyetemi törvénye. *Theologia* 1(1934) 42-43.; *Hennann Egyed-Artner Edgár*: A Hittudományi Kar története. 1635-1935. Bp. 1938. 537-542.

A primás február 23-i válaszában leszögezte, hogy továbbra is ellenzi a fakultás létesítését, az nemcsak elvonná - legalábbis részben - a budapesti kar növendékeit, de hamarosan olyan mozgalom indulna meg a parlamentben, amely költségkímélés címén a katolikus teológiai fakultások számát ismét egyre kívánná redukálni, és az Szegeden m ködne, a budapesti egyetem pedig „neutrális” lenne, „katolikus jellegének úgyszólván egyetlen emléke: a kát. teológiai fakultás is elt nnek”. Bíró Ferenc rendf nök, valamint Glattfelder további er feszítéseket tett a primás véleményének megváltoztatására, de sikertelenül. Foglalkozott e kérdéssel az 1930. március 4-i püspökkari értekezlet is; többen - különösen az egri érsek - támogatták a kar szervezését, a jegyz könyv eredeti szövege szerint a püspöki kar „a szegedi fakultás felállítása mellett foglal állást”. A módosított szöveg azonban azt tartalmazta, hogy: „A püspöki kar jelenlev tagjainak többsége nem emel kifogást a szegedi theol. kar létesítése ellen.”

E fakultás szervezésének kérdése ezután lekerült a napirendr l, Glattfelder ugyan ez ügyben kánonjogilag a Szentszékhez fordulhatott volna, de - mint Bíró rendf nöknek írta - „tisztában kell lennünk Oeminentiája személyes súlyával akár idehaza, akár Rómában”. Serédi érvei egyébként valóban nem voltak meggy z ek, elutasító álláspontja valószínűleg a Szentszéknek a teológiai fakultásokra vonatkozó véleményével is összefüggött.

1940 szén ismét felvet dött, hogy a szegedi egyetemen katolikus hittudományi kart állítsanak fel. Ezt - a püspöki hittudományi f iskola egyetemi fakultássá alakításával - a Szeged-Alsóvárosi Egyházközség javasolta szeptember 24-i kiáltványában és szeptember 29-i memorandumában, amelyet a város törvényhatósági bizottsága is támogatott. Reibel Mihály ennek érdekében szólalt fel a képvisel ház október 11-i, valamint a közoktatásügyi bizottság október 12-i ülésén is. Hóman azonban ezt határozottan ellenezte, hivatkozva a hercegprímással már régebbi id óta arról folytatott tárgyalásaira, „hogy a ma túlságosan szétszórt teológiai oktatás terén valami centralizáció következék be”. (Megjegyzend , hogy Klebelsberg már 1929 januárjában felhívta a figyelmet a hittudományi f iskolák túlzott számára; akkor 13 érseki, püspöki és szerzetesrendi f iskola m ködött. Számuk 1937/1938-ig egy püspöki és nyolc szerzetesrendi f iskola létrejöttével 22-re n tt.) A közoktatásügyi bizottság ezért elvetette a kar szervezésére vonatkozó javaslatot, amelynek egyébként sem volt sok realitása.⁴⁹

A református teológiai tanárok már az 1920-as évek elején elkészítették az új tanulmányi és vizsgálati rendet, amelyet az egyetemes konvent 1924. május 20-i ülésén hagyott jóvá. Az új tanterv a *Biblia* alapos megismerését állította el térbe, és kötelező tárggyá tette az apologetikát, a filozófiai enciklopédiát, valamint a valláslelektant. A tanulmányi idő 5 évre történő felemelését azonban a konvent, az egyházkerületek véleménye alapján „a jelen viszonyok közt” nem tartotta szükségesnek. A teológiai akadémiák tanárai az 1930-as években ismételten állást foglaltak az 5 éves képzés mellett, figyelembe véve azt a körülményt is, hogy a katolikus hittudományi karon a 6 éves képzés bevezetésével a református teológiák inferiális helyzetbe kerültek. A teológiai akadémiák tanárai 1933. február 3–4-i és 1934. február 1-2-i konferenciájukon is javasolták az 5 éves képzésre való áttérést, azt „elengedhetetlenül szükségesnek” tekintve. Az egyetemes konvent azonban 1934. április 17-i ülésén úgy határozott, hogy „bármennyire óhajthatónak, szükségesnek és üdvösnek tartaná a teológiai tanfolyam öt évre emelését”, ez idő szerint kénytelen annak megvalósításától eltekinteni, minthogy ugyanazon ülésen a végzett teológusok számára kötelező jelleggel elírta a tanítói oklevél megszerzését. A konvent csak 1939. április 21-i ülésén járult hozzá a tanulmányi idő felemeléséhez, majd 1940. április 18-i ülésén elfogadta az új tanulmányi rendet. Ez célul tűzte ki részben a felvételek során, részben az I. év végén minősítő vizsga bevezetésével - a jobb kiválasztást, kiterjesztette a szemináriumi oktatást, a kétéves segédlelkészi gyakorlat pedig a zsinati határozata alapján egy évre csökkent.

Az 1930-as évek közepén a református folyóiratok hasábjain élénk vita folyt a teológiai oktatásról, amelynek fő kérdése az elméleti-tudományos képzés és a gyakorlati lelkészképzés viszonya volt. A cikkírók többsége a gyakorlati lelkészi munkára való megfelelő előkészítést hiányolta. Mint Muraközy Gyula írta: „Lelki fegyverzetének hiányát majd minden lelkipásztor kesergi. Szemrehányást tesz az iskolájának, amely dárdával

Püspökség Levéltára 60/1930.; A magyar katolikus i. m. 1. 310-311.; *Szögi S. Úszh' r.* Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. A Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottság Magyar Nemzeti Bizottsága és az Egyháztörténeti M hely által 1990. február 23-án tartott tudományos konferencia előadásai. Szcrk. Ujváry Gábor. Bp. 1991. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 13.) 29-31., 39.; MÓL K 636 36750/1941.; MÓL K 510 A közoktatásügyi bizottság 1940. okt. 12-i ülés jkv.; *Mester János?* Állítsuk fel a II. katolikus hittudományi kart! Szegedi Új Nemzedék 1940. nov. 10. mell.

bocsátotta el gépfegyveres korunkban.” Ravasz László püspök a budapesti teológiai akadémia 1935. június 14-i évváró ünnepélyén azt emelte ki, hogy „a teológiai képzés sohasem ismeretközlés, hanem a lelkipásztori lelk iét kialakítása”, de arra is rámutatott, hogy „lelkipásztor csak az lehet, akinek speciális és elegend teológiai tudása is van”, Révész Imre pedig a 4 éves oktatás keretei között a kett s feladat megvalósításának nehézségeire tekintettel „kétféle lelkészi kategória” képzésének lehet ségét vetette fel.

A harmincas években ismétl d en felmerült a „lelkészültermelés” problémája; e kérdéssel az egyetemes konvent több alkalommal is foglalkozott, és 1935. május 1-jei ülésén a négy intézményben az I. évre felvehet hallgatók számát 66 f ben maximálta. Ezzel összefüggésben felvet dött az is, hogy a csökken hallgatólétszám képzéséhez szükséges-e három teológiai akadémia fenntartása, több javaslat is született azok összevonására, az egyház vezet testületéi azonban e kérdéssel nem foglalkoztak. (Az 1940-es évek elején azután, a változó viszonyok között már lelkészhiány keletkezett.)

A református teológiai akadémiákon, illetve a debreceni egyetem hittudományi karán különböz teológiai irányzatok voltak képviselve. A budapesti teológiai akadémián a Sebestyén Jen nevével fémjelzett „történelmi kálvinizmus”, a lényegében Kuyper tanítását követ , szigorú református egyházi irány dominált, de Victor János személyében a belmissziós, az „általános keresztyén” teológiának is jelent s képvisel je volt az akadémián. A debreceni hittudományi fakultás professzorainak többsége a „hitvallásos” teológiai ortodoxia alapján állt, de a belmissziós, általános keresztyén irányzatnak, az 1940-es évek elejét l pedig a barthianizmusnak is voltak hívei. E kar tanárai közül sokoldalú tudományos munkásságával Révész Imre és Makkai Sándor, pedagógiai tevékenységével pedig Csikesz Sándor emelkedett ki. A pápai és a sárospataki teológiai akadémián a barthi dialektikai teológia hatása érz dött. A pataki kollégium közigazgatójának az 1933/1934. tanévr l szóló jelentése szerint: „Teol. akadémiánk hazánkban mindig azok közé tartozott, amelyik kész volt kitárni kapuit az egészséges és friss szellemi áramlatok el tt. Újabban mindig hangsúlyozzák, hogy a teológia legyen az élet teológiája.” A liberális teológiának - Zoványi Jen nek lelkészi jellegét l megfosztása és nyugdíjaztatása után - e korszakban már nem volt talaja a református teológiákon; a teológiai tanárok 1934. februári konferenciája „örömmel állapította meg, hogy a lelkipásztori nevelésben a múlt század liberalizmusával szemben a teológiai f iskolákon ma már

mindenütt a tiszta református hitvallásos irányzat jut kifejezésre”.⁵⁰

Az evangélikus hittudományi kar e korszakban a lassú fejlődés képét mutatta, jóllehet a 4 éves tanulmányi idő itt is korlátozta a képzés eredményességét. Az evangélikus egyház 1936. október 29-i közgyűlése „sürgősen szükségesnek” tartotta a lelkészképzés átfogó, organikus reformját, és felhívta a teológiai fakultást a részletes tanulmányi és vizsgálati szabályzat kidolgozására. Ez csak az 1940-es évek elején készült el, és azt az egyetemes teológiai bizottság 1941. február 25-26-i ülésén tárgyalta meg. A reformtervezet a tanulmányi idő 5 évre való kiterjesztését javasolta, a képzés curriculumában a filozófiai stúdiumok oktatásának kibővítését, a bibliai nyelvek alaposabb elsajátítását, a teljes Szentírásra vonatkozó collegium biblicum kötelező tételét, a jelenkor szellemi, társadalmi, politikai és gazdasági életének kérdéseinek megismertetését, a szemináriumi oktatás továbbfejlesztését, valamint a *Teológus Otthonnak* gyakorlati lelkészképző intézetté való átszervezését irányozta elő. Az 1943. december 3-án tartott egyetemes közgyűlés elvileg elhatározta a tanulmányi idő 5 évre emelését, és felhívta a karta, tegye meg az előkészületeket ennek „kellő időben való gyakorlati megvalósítására”. Az 5 éves képzés bevezetésére azonban csak a háború után, 1947-ben került sor.

50 MRJ 1924. évi május 20-21. 97-98., 141-157.; MRJ 1934. április hó 17-18. 151-152.; MRJ 1935. május hó 1-2. 119-130.; MRJ 1940. évi április hó 17-19. 266-268., 532-553.; MRJ 1941. évi május hó 6-8. 248., 264-266.; *bpi*: Teológiai tanárok konferenciája. Református Élet 1934. 60.; Figyelő. Református Élet 1934. 289.; *Muraközy Gyula*: Nincs itt baj a lelkészképzés körül? Református Élet 1934. 352.; *Dr. Révész Imre*: Gépfegyver és dárda. Református Élet 1935. 51. *Muraközy Gyula*: Milyen lelképásztorokat várunk? Református Élet 1935. 174-175.; *Publius*: Tanszék és hitvallás. Magyar Kálvinizmus 1(1934) 177-178.; *Dr. Ravasz László*: Néhány szó a lelkészképzésről I. Magyar Kálvinizmus 2(1935) 57-61.; *Vasady Béla*: A lelkészképzés reformja. Debrecen, 1940.; A Budapesti Református Theológiai Akadémia története. 1855-1955. Szerk. Pap László-Bucsay Mihály. Bp. 1955. 106-131.; *Török István*: A mai magyarországi református theologia helyzetképe. Theológiai Szemle 18(1942) 28-37.; *Czeplédy Sándor*: Teológiai áramlatok a Debreceni Kollégium történetében. Theológiai Szemle 31(1988) 321-327; *Bolyki János-I. adányi Sándor*: A református egyház 1918-1948 között. In: A magyarországi református egyház története. 1918-1990. Tanulmányok. Szerk. Barcza József-Dienes Dénes. Sárospatak, 1999. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai 4.) 33-34.; *Dr. Mátyás Ernő*: III. Közigazgatási jelentés az 1933/34. iskolai évről I. In: A Sárospataki Ref. F. iskola teol. akadémiai és gimnáziumi értesítője az 1933—34-ik iskolai évről. Összeáll. Dr. Mátyás Ernő-Novák Sándor. Sárospatak, 1934. 18.

A hittudományi kar tanárai a konzervatív, hitvallásos teológiai irányzatot követték. Mint Kiss Jen professzor 1943-ban a fakultás két évtizedes történetére visszatekintve megállapította: „A hittudományi kar megalakulásától fogva a bibliai, hitvallási irány h séges képvisel je [...] Ez a szilárd alap tette lehet vé, hogy a különböz külföldi teológiai irányzatok az evangélium próbakövéhez mérve kerülhettek a hallgatósághoz. Érdekl déssel vette számba a húszas évek nagy teológiai fordulatát, Barth Károly dialektika teológiáját, de nem hódolt meg rendszerének. Figyelte az antiszemitizmus nemzetközi terjedését és ennek teológiai téren való lecsapódását, de nem ejtette el az ószövetséget. Nyomon kísérte a népi és faji kereszténységre vonatkozó felfogás fejl dését, de nem volt hajlandó a keresztyénség univerzalizmusáról lemondani s mondjuk a pogány magyar el dök vallási világába elmerülni [...] Ezt az irányt igyekszik meg rizni a jöv számára is”.⁵¹

Hittudományi el adások, diákpasztoráció

Végezetül röviden foglalkoznunk kell az egyházaknak az egyetemi-f iskolai hallgatók számára hittudományi el adások rendszeresítésére, valamint lelkigondozásuk megszervezésére irányuló törekvéseivel.

A katolikus világi hallgatók számára hittudományi el adások tartásának kérdése már az 1920-as években felmerült. Az *Országos Magyar Katolikus F iskolai Diákszövetség* - a hittudományi kar tanárait is bevonva - 1926 szén másfél hónapos hittudományi kurzust rendezett. A püspöki kar 1930. március 3-i értekezletén a kalocsai érsek javasolta a középiskolai tanárjelöltek hittudományi képzésének bevezetését. A püspöki kar ennek megvizsgálásával a váci püspököt bízta meg, aki az 1930. november 6-i konferencián azt jelentette, hogy információja szerint a középiskolai tanárképz intézetben ez megvalósítható volna, és remélhet ehhez a szükséges miniszteri engedély is. A püspöki kar e kérdés további tanulmányozására a Csanádi püspököt kérte fel azzal, hogy „a kötelez

51 MEJ 1936. október hó 29. 24.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1943. évi december hó 3. napján Budapesten tartott évi rendes közgy lésének jegyz könyve. Bp. 1943. 8.; *Dr. Kiss Jen* : Visszapillantás a magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának húsz éves történetére. (1923-1943). Pécs, 1943. (A magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem 1942-43. tanévi irataiból) 18-20.; *Fabiny Tibor*: Evangélikus Teológiai Fakultás Sopronban, 1923-1950. In: Hittudományi fakultások i. m. 84-91.

vallásoktatás volna kívánatos”. Glattfelder 1931. március 2-i jelentésében közölte a primással, hogy a budapesti középiskolai tanárképző intézet ügyvezető igazgatójának véleménye szerint nem lehetséges a hittudományi előadásoknak a tantervbe való beillesztése, minthogy az intézet csak a gyakorlati tanárképzés igényeinek megfelelő előadásokat tarthat, világnézeti jellegűeket nem. Ezért a püspök azt javasolta, hogy a budapesti egyetemen a hittudományi kar tanárai tartsanak ilyen előadásokat valamennyi kar hallgatói számára, és ezeknek látogatását kellene a tanárjelöltek számára „minden morális befolyással” szorgalmazni. A püspöki kar 1931. március 18-i ülésén ezt tudomásul vette. A budapesti tudományegyetemen egyébként az 1930/1931. tanévben már tartottak ilyen előadásokat, Pécsen pedig az egyetem katolikus hallgatói számára Vargha Damján heti egyórás hittudományi kurzust indított a Maurinumban. A budapesti tudományegyetemen a későbbiekben is, az 1930-as évek végéig többnyire Schütz Antal professzor tartott hittudományi tárgyú előadásokat, majd néhány éves szünet után, az 1942/1943-i tanév II. félévétől a bölcsészeti karon katolikus, református és evangélikus „közérdek” vallási tárgyú előadásokat egyaránt hirdettek.

A katolikus hallgatók körében a pasztoráció feladatát az egyetemi hitszónok látta elő. Három intézményben - a budapesti és a pécsi tudományegyetemen, valamint az egri jogakadémián - volt a vasárnapi ifjúsági istentiszteleteken a szentmisét tartó hitszónok. Közülük Tóth Tihamér, a hittudományi kar professzora emelkedett ki, akinek - Szántó Konrád egyháztörténeti munkáját idézve - „eredeti, korszerű, lebilincselően érdekes és a rádión keresztül is közvetített beszédei minden vasárnap szenzációt jelentettek”. Ezért a budapesti egyetemi templomban tartott szentmiséken mind több egyetemen kívüli hívő vett részt (miközben az 1930-as évek elejétől azokon már egyre kevesebb egyetemista jelent meg).

A református hallgatók lelkipozícióját 1934-ig ténylegesen a *Soli Deo Glória Szövetség* (= SDG) végezte. Az egyetemes konvent 1931. április 17-i ülésén úgy határozott, hogy „az egyetemi és más felsőiskolai ifjúság vallásos és egyhá-

zias szellemben való vezetését közoktatásügyi és nevelési feladatnak tekinti”, és utasította a missziói bizottságot, hogy „e nagy fontosságú feladat rendszeres teljesítésére - egyetemi (felsőiskolai) istentiszteletek tartásával, bibliaórák szervezésével és az ifjúságnak egyháztársadalmi munkában foglalkoztatásával [...] tervzetet készítsen”. Két év múlva, 1933. április 30-án az SDG azt javasolta, hogy a Szövetség főtitkári munkakörét betöltő missziós lelkészét - Kiss Sándort - az egyetemes konvent saját missziós lelkészének nyilvánítsa. Ez rövidesen meg is valósult: a konvent 1934. április

17-i ülésén a középiskolai és a f iskolai ifjúság lelkipozását a missziói bizottság hatáskörébe utalta. A VKM a konvinti f iskolai missziós lelkész részére fizetésekiegészít államsegélyt biztosított, és a kit n képesség Kiss Sándor 1934 második felében meg is kezdte a m ködését. 1935-t l azonban két évig külföldi tanulmányúton volt, ami a f iskolai missziós munkában nagyfokú visszaesést jelentett. Visszaérkezése után az SDG-vel - amelynek 1937/1938-ban az elnöke volt - szorosán együttm ködve és jórészt annak szervezeti keretei között széles kör és eredményes tevékenységet fejtett ki: egyetemi istentiszteleteket tartott, bibliaköröket szervezett és vezetett, virágvasárnapi és nyári konferenciákat szervezett, továbbá a budapesti SDG-ben és a kollégiumokban folytatott munka mellett a vidéki egyetemeket és f iskolákat is meglátogatta. (1940-ben pl. 79 alkalommal végzett vidéki látogatást.)

A budapesti evangélikus hallgatók számára - az egyetemes felügyel kezdeményezésére - 1933-tól tartottak istentiszteleteket, ugyan az 1933. október 26-i egyetemes közgy lésen elhangzott jelentésében e hallgatók lelkipozására külön lelkész beállítását tartotta kívánatosnak, majd 1935-ben e feladat ellátására Szuchovszky Lajos vallástanárnak, a *Budapesti Egyetemi Luther Szövetség* elnökének adott megbízást. Szuchovszky e munkakörében az 1930-as évek végéig m ködött, egyetemi istentiszteleteket tartott, és a Luther Szövetség keretében bibliaköröket szervezett.

1935-ben a volt Szent Imre-kollégistákat tömörít *Szent Imre Szenátus* - a *Pázmány Péter Tudományegyetem* 300 éves évfordulójával is összefüggésben - a hallgatók lelkipozásának, valláserkölcsei nevelésének el mozdítása és az egyetem katolikus jellegének a kidomborítása érdekében két egyetemi kápláni állás szervezését javasolta. Ezt a hercegprímás és az Egyetemi Tanács is támogatta, s a következ évben egy, utóbb egyetemi lelkésznek nevezett egyetemi káplán meg is kezdte a m ködését.⁵²

52 A magyar katolikus i. m. I. 301., 328., 363., II. 101-102.; Szeged-Csanádi Püspökség Levéltára. 620/1930.; *Strecke Ern* : Világi f iskolásaink hittudományos képzettsége. Magyar Kultúra 11(1924) 405-415.; *Dr. Tiefenthaler József*: Egyetemi hittudományi kurzus világiak számára. Magyar Kultúra 13(1926) 533-534.; *Péterffy Gedeon*: Tóth Tihamér. Élet- és jellemrajz. Bp. 1940. 83-101.; *Szántó Konrád O. /< M.*: A katolikus egyház története. II. Bp. 1985. 602-603.; *Mózessy Gergely*: Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század els felében. A katolikus egyetemi lelkészségek története. Bp. 1997. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéb l 17.) 20-33., 78-80., 93-94., 125-130.; MRJ 1931. április 15-17. 263.; MRJ 1933. május 2-5. 336-337.; MRJ 1934. április 17-18. 36-37., 49.; MRJ 1935. április 17-18. 46-47.; MRJ 1936. május

1937. december végén a dunántúli evangélikus egyházkerület a VKM-t l egyetemi-f iskolai lelkészi állások szervezését kérte, ezt azzal indokolva, hogy „ma minden ki nem próbált új eszmeáramlat els sorban az ifjúságot iparkodik a maga befolyása alá vonni”, és más erkölcsi veszélyek is leselkednek az egyetemi és f iskolai ifjúságra. (Ez id tájt valóban növekedett a széls jobboldali politikai er k befolyása, a széls séges politikai nézetek hatása az egyetemi ifjúság soraiban.) E beadványt a VKM valamennyi egyetemnek megküldte véleményezésre. Az egyetemek véleménye megoszlott e kérdésben: egyesek nem tartották célszer nek az egyetem szervezeti keretei között lelkészi állások létesítését, mások elvileg helyeselték a javaslatot, anyagi-pénzügyi okokra hivatkozva azonban egyel re nem láttak lehet séget a megvalósítására.

Az egyetemi-f iskolai lelkészségek csak az 1940-es évek elején jöttek létre, túlnyomórészt a f városban, és el ször a protestáns egyházak szervezésében. A református egyetemes konvent elnöksége már 1939 novemberében foglalkozott egy második, a budapesti hallgatók lelkigondozásával megbízandó f iskolai lelkész alkalmazásának kérdésével, majd ismételt tárgyalások után olyan megoldás született, hogy e lelkészi állást a budapesti református egyházmegye szervezze meg. E lelkészi állásra Kiss Sándort választották meg (akit a VKM államsegélyben részesített). O továbbra is az SDG-vel szoros kooperációban - 1942-1943-ban egyébként e szövetség folyóiratának a szerkeszt je volt - sokoldalú, intenzív tevékenységet folytatott. Vasárnaponként egyetemi istentiszteletet tartott, eleinte 80-120 hallgató részére, számuk fokozatosan emelkedett, és az 1943/1944. tanév második félévében - amikor az istentiszteletekre már a Kálvin téri templomban került sor - azokon a budapesti református hallgatóknak mintegy a fele rendszeresen részt vett. Valamennyi egyetemen és f iskolán csendesnapokat rendezett, és igyekezett kiterjeszteni az SDG-ben és a *Pro Christo-ban* folyó bibliaköri munkát (de eziránt csökken érdekl dés mutatkozott). Egyéni lelkigondozás céljából gyakran felkereste a kollégiumokat. Különösen jelent s munkát végzett a konferenciákon: az SDG *Kabay Márton Köre* 1941. február 15-22-i, a népi írók részvételével tartott, irodalmi és társadalmi kérdéseket megvitató konferenciájának egyik szervez je volt (bevezet jében hangsúlyozta a paraszt, munkás és értelmiségi

6-7. 33.; MRJ 1937. május 3-4. 75-76.; MRJ 1938. április 27-28. 37-38.; MRJ 1939. április 19-20. 33.; MRJ 1940. április 17-19. 66.; MRJ 1941. május 6-8. 48-49.; MEJ 1933. november hó 10. 17.; MEJ 1934. október hó 26. 15.; MEJ 1935. november hó 15. 19.; MEJ 1936. október hó 29. 15-16.; MEJ 1938. november hó 12. 13.

ifjúság találkozájának fontosságát), majd az SDG június 29—július 6-i konferenciájának lelkészi feladatait végezte. 1943. június végén a balatonszárszói SDG f iskolás konferencia elnöke volt, ezt követően a balatonszárszói valláspedagógiai konferencia titkári teendőit látta el. Augusztus második hetében az ugyanott tartott bibliai konferencián vett részt, majd az SDG sajtótáborát vezette, végül augusztus 22-29. között a nevezetes Balatonszárszói *Magyar Élet-tábor* „spirituális irányítását” végezte. Kiss Sándor egyébként a református egyház ifjúsági munkájának, a diákmisszióknak kérdéseivel több könyvében is foglalkozott; a f feladatnak az új magyar református értelmiség kinevelését, a presbiteri utánpótlás biztosítását tekintette. Ő tartotta az említett bölcsészkar előadásokat is.

Kiss Sándor helyett a konvent elnöksége 1942. március 1-jei hatállyal Vatai Lászlót nevezte ki konventi f iskolás lelkésznek (aki 1940-től már megbízott f iskolai lelkészként dolgozott). Tevékenysége elsősorban a vidéki felsőoktatási intézmények református hallgatóinak lelkigondozására irányult, de aktívan részt vett a balatonszárszói konferenciákon is. Munkája során bibliaköröket vezetett, istentiszteleteket tartott, csendesnapokat szervezett. Az egyetemi-f iskolai ifjúság világnézeti-politikai helyzetét jól ismerte, és jelentéseiben rámutatott a vidéki egyetemi hallgatók közömbösségére, visszahúzódására, ami megnehezítette a körükben végzett munkát. Igen fontosnak tekintette az egyetemistákkal való egyéni foglalkozást, és javasolta, hogy minden egyetemi városban egy-egy egyetemi lelkész működjön. (Ez azonban csak Debrecenben valósult meg.)

1942 elején az evangélikus egyetemi lelkészi állás megszervezésére is sor került, amelyet Dezséry Lászlóval töltöttek be, aki 1940-től már megbízott egyetemi lelkészként működött. Tevékenysége kiterjedt az egyetemi istentiszteletek tartására, bibliakörök szervezésére, konferenciák, előadások rendezésére. A budapesti református egyetemi lelkészhez hasonlóan tartotta a bölcsészkar vallási tárgyú előadásokat is. Az *Egyetemi Luther Szövetség* munkájában aktívan részt vett, annak keretében végezte vidéki látogatásait, és szervezte a Szövetség országos kongresszusait. 1941-ben kérte az éves felmérést végzett a bibliakörök részleteiben, 1942-ben pedig cikksorozatban foglalkozott az egyetemisták helyzetével, problémáival.

A *Pázmány Péter Tudományegyetemen* 1939 elejétől a hitszónoki és az egyetemi lelkészi funkciót egyesítették. Az egyetemi lelkészek közül az 1942. december végén kinevezett Tihanyi Tibor tevékenysége emelhető ki. Tihanyi szervezettebbé tette a lelkészség munkáját, rendszeres fogadóórákat tartott (ezekre a hallgatók névre szóló meghívót kaptak), és előadásokat tartott a kollégiumokban, valamint a katolikus egyetemi ifjúsági

egyesületekben. Tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy emelkedett az egyetemi istentiszteleteken résztvevők száma.

Katolikus egyetemi lelkész m ködött 1942 szét l a M egyetemen, valamint az újjászervezett kolozsvári egyetemen, 1943-tól a Képz m vészeti F iskolán, 1944 márciusától pedig a Zenem vészeti F iskolán is. Más források alapján nem ellenrizhet adat szerint további három budapesti intézményben is volt 1944 szén katolikus f iskolai lelkész, érdemi m ködést azonban az akkori viszonyok között aligha végezhettek.

Az egyetemi lelkészek m ködését a VKM is fontosnak tartotta. 1943. szeptember 10-én a minisztériumban a lelkészek részvételével értekezletet tartottak, amelyen megtárgyalták az 1942/1943. tanévi munka tapasztalatait és a következő tanév feladatait, továbbá a lelkészi intézmény kiterjesztésének lehetőségeit; az értekezletről azonban jegyzőkönyv vagy emlékeztető nem maradt fenn.⁵³

53 Mózessy G.: i. m. 33^{14.}, 51-59., 70-74., 97-106., 118., 121-124., 131-142.; MRJ 1942. május 6-7. 93-94., 367-368., 412.; MRJ 1943. évi május hó 19-20. 404-405.; MRJ 1944. május 4-5. 84-85.; MREZSL 2.e.f. 4. doboz; A Budapesti Református Egyházmegye 1941. évi szeptember hó 30-án tartott rendes közgyűlésének és rendes bírósági ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1941. 32-33.; A Budapesti Református Egyházmegye 1942. február hó 10-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1942. 17-21.; A Budapesti Református Egyházmegye 1942. október 2-án tartott rendes közgyűlésének és bírósági ülésének jegyzőkönyvei. Bp. 1943. 28-29., 65-66.; A Budapesti Református Egyházmegye 1943. október 8-án tartott rendes közgyűlésének és bírósági ülésének jegyzőkönyvei. Bp. 1943. 127-128.; A Budapesti Református Egyházmegye 1944. évi március hó 27-én tartott egyházmegyei tanácsülésének, 1944. évi június hó 16-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1944. 38-39.; Ráday Levéltár, A Budapesti Református Egyházmegye 1944. okt. 5-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. 9. MEJ 1940. évi november hó 8. 18-19.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1941. évi november hó 7. napján, Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1942. 47-48.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1942. évi november hó 20. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1942. 40-41.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1943. évi december hó 3. napján i. m. 35-36.; *Dékány Kálmán*: Parasztság, munkásság, értelmiség. Magyar Út 1942. febr. 26. 5.; *dr. Kiss Sándor*. F iskolásaink a templom küszöbén. Református Élet 1943. márc. 13. 1.; *Dezséry László*: Mit tudnak egyetemistáink a vallástanból? Keresztyén Igazság 8(1941) 283-288.; *U* : Egyetemistáink gyakorlati kericsztyénsége. Keresztyén Igazság 8(1941) 313-319.; *U* : Egyetemistáink „világnézete”. Keresztyén Igazság 9(1942) 33-37.; MÓL K 636 63830/1943., 64005/1943., 74185/1943.

Történeti áttekintésünk ezzel véget ért, de csak e korszakot illet en; az egyházak és a fels oktatás kérdéskörének további alakulását - a koalíciós évekre, az államszocialista korszakra, majd a rendszerváltozás utáni id szakra egyaránt kiterjed en – két külön tanulmányban fogjuk bemutatni.

Az egyházak és a felsőoktatás a koalíciós években

E 54 tanulmány folytatása a téma dualizmus kori és Horthy-korszakbeli történetét ismerteti, a Századok 2004. 1., ill. a Történelmi Szemle 2002. 3-4. számában megjelent tanulmányaimnak, ezért az elemzések ismertetése felesleges. A világháború utáni első években lényegében az 1938 előtti állapotnak megfelelő egyházi felsőoktatási intézmények működtek Magyarországon: három jogakadémia, egy polgári iskolai tanárképző iskola, 27 hittudományi - 23 katolikus, három református és egy izraelita - iskola, valamint az állami egyetemeken egy-egy katolikus, református és evangélikus teológiai fakultás. A debreceni Református Kollégiumban működött tanárképző intézetben - amelyben csak 1942-ben létesítették az első tanszéket - 1947-ben négy új tanszéket szerveztek, és az ezekre kinevezett tanárok illetményét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) biztosította. Folytatták működését a bécsi Pázmáneum és - átmeneti nehézségek után - Rómában a Pápai Magyar Egyházi Intézet is.

A hittudományi karokon és főiskolákon folyó oktatásban néhány változás történt ezekben az években. A budapesti egyetem katolikus hittudományi kara a Deus scientiarum Dominus kezdetű, a teológiai felsőoktatást egységesen szabályozó pápai konstitúciónak megfelelő státútumát 1938-ban terjesztette fel Rómába, arra azonban nem érkezett válasz, és ennek következtében a még 1933-ban kidolgozott tanulmányi és vizsgálati szabályzat véglegesítésére nem kerülhetett sor. A túlterhelés mérséklése, de az alapvető és ágazati dogmatika, és főleg az erkölcs- és teológia oktatása súlyának növelése érdekében (ugyanakkor a héber nyelv oktatása óraszámának csökkentésével) a kar 1946-ban kisebb tantervi változtatásokat javasolt, amelyeket a hercegszék hercege jóváhagyásával követően a VKM 1947

54 Köszönetemet fejezem ki a Magyar Országos Levéltár, az Egri Fehérvári Levéltár, az Esztergomi Prímási Levéltár, az Evangélikus Országos Levéltár, a Magyar Református Egyház Zsinatának Levéltára, a Rádai Levéltár és a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, valamint a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Rektori Hivatala, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rektori Hivatala, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara Dékáni Hivatala és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkársága munkatársainak a nagy terjedelmű levéltári, ill. irattári forrásanyag feldolgozásához nyújtott segítségért továbbá Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érseknek, Fabiny Tibor, Fekete Károly, Ladányi Sándor és Török József professzoroknak értékes információikért tanácsaikért

januárjában jóváhagyott. A katolikus hittudományi f iskolák tanárainak 1946. október 16-19-i tanácskozása az 5 éves tanulmányi idő fenntartása mellett foglalt állást, s javasolta az első évfolyamon a latin tanítását, valamint a teológiai képzés fő tárgyainak - így a filozófiának, a dogmatikának és az erkölcszociológiának - folyamatos (nem kétévenkénti) oktatását, továbbá a tananyag minimumának a megállapítását. A püspöki kar azonban 1947. február 6-i ülésén csak a latin nyelv tanítására vonatkozó javaslatot fogadta el, az említett tárgyak folyamatos oktatásáról további megbeszéléseket tartott szükségesnek. A református teológiákon a tanulmányi időt még 1941-ben 5 évre emelték, és 1947-től 5 évre növekedett a tanulmányi idő a pécsi tudományegyetem Sopronban működő evangélikus hittudományi karán is, s egyúttal a Teológus Otthont Lelkészképző Intézetét szervezték.⁵⁵ Az egyházak törekvéseiben négy kérdés állt előtérben ebben az időszakban: a jogakadémiák jövője, katolikus egyetem létrehozása, katolikus nevelési képzési iskolák szervezése, valamint az egyetemi lelkészségek működésének kiterjesztése.

A jogakadémiák problémája

A jogakadémiák helyzetét első sorban a megszüntetésükre irányuló kormányzati törekvések befolyásolták, ugyanakkor a jogakadémiák, azok fő hatóságai, valamint a helyi tényezők - új karok létesítésével - egyetemmel szervezésükre dolgoztak ki terveket.

A VKM-ben már 1945 nyarán javaslat született megszüntetésükre. Eszerint a jogakadémiák „a jogi élettel, nemkülönben a jogi életet mindinkább átszövő közgazdasági, kereskedelmi és társadalmi fejlődéssel alig tudnak már lépést tartani”, legalább 12-15 tanszékre lenne szükségük és megfelelő könyvtárra, továbbá anyagi problémákkal is küszködnek. A

⁵⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MÓL) XIX-I-1-h 74575/1945., 62615/1946., 76275/1946., 129289/1946., 143611/1946., 55072/1947.; A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között. Argumentum, Köln-Budapest, 1996. (A továbbiakban: A magyar katolikus...) 168-170., 187. o.; *Csorba László*: A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig. In: Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában. 1895-1995. HG & Társa Kiadó, Budapest é. n. 75-77. o.; A bécsi Pázmáneum. Szerk.: *Zombori István*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2002. 263-264. o.

küszöbönálló jogi oktatási reform a jogakadémiák további fenntartásával nem egyeztethető össze. A javaslat értelmében a következő tanévben kellene azokat - az illetékes felekezetekkel egyetértésben - egyszerre megszüntetni. E javaslatot a VKM véleményezésre elküldte az Országos Köznevelési Tanácsnak (a továbbiakban: OKTj, amelynek Felsőoktatási Szakosztálya augusztus 7-én tárgyalta meg. Moór Gyula elnök indítványozta, hogy a szakosztály elvileg foglaljon állást e kérdésben. A szakosztály határozatában kimondta, hogy elvben a jogakadémiák mielőbbi megszüntetését tartja kívánatosnak, a megszüntetés módjának megtárgyalására értekezlet összehívását javasolva.

Teleki Géza miniszter október 9-én úgy döntött, hogy a jogakadémiák a folyó tanévben még fennmaradnak, az 1946-47-es tanévben szűnnek meg, és államsegélyt nem kapnak. 1946. március 21-én a VKM-ben megtárgyalták a jogakadémiák helyzetét. Az elnök Bassola államtitkár feltette a kérdést: szükséges-e és lehetséges-e a jogakadémiák további fenntartása? Ha igen, melyek volnának a megoldás módjai, ha nem, a likvidáció mikéntjére kért választ. A résztvevők közül Moór Gyula és Mártonffy Károly professzorok a megszüntetés mellett érveltek, míg az egyházak és a jogakadémiák képviselői egységesen fenntartásuk szükségességét hangsúlyozták. Az OKT elnöksége 1946 tavaszán ismét a jogakadémiák megszüntetése mellett foglalt állást a felsőoktatás kérdéseinek általános rendezéséig azonban módosításukat nem kívánta korlátozni. A jogi oktatás tanulmányi és vizsgarendjének módosításáról szóló - a jogakadémiákkal szemben az addigiaknál jóval magasabb követelményeket támasztó - szabályzat megjelenése után, 1946. június 28-án Keresztury Dezső miniszter udvariasságú, de határozott tartalmú leiratot intézett a jogakadémiák felhatalosítottaihoz:

„A magam részéről igyekszem összeegyeztetni a jogi oktatás és szabályzatokban lefektetett magasabb színvonalú szempontjait a hazai egyházaknak a törvényeinkben is kifejezésre jutott azzal a jogával, hogy felsőoktatási intézményeket tarthatnak fenn, nemkülönben tudatában vagyok mindazoknak az érdemeknek, amelyek a jogakadémiákat a hazai jogi oktatás terén a múltban megillették. Mindazonáltal úgy érzem, hogy a jövőben a jogakadémiák csak abban az esetben tudnának megfelelni a jogi oktatás immár korszerűbb alapokra helyezett követelményeinek, ha maradéktalanul képesek volnának eleget tenni azoknak az egyébként rájuk is kötelező rendelkezéseknek, amelyeket a tanulmányi és vizsgarend módosításáról szóló szabályzat előír. A jogakadémiákat fenntartó hatóságokkal való többszöri eszmecsere és az ezzel összefüggő kérdések gondos mérlegelése után nem látom kellőképpen biztosítva azt, hogy a jogakadémiák ez idők szerinti állapotukban ezeknek a követelményeknek saját erejükkel képesek volnának

hiánytalanul megfelelni.” A miniszter ezért kérte az illetékes egyházi f hatóságokat: gondoskodjanak olyan biztosítékokról, amelyek vitán felül állóvá tennék, hogy jogakadémiájuk a Jöv ben képes lesz eleget tenni a jogi oktatási reform magasabb követelményeinek. Felhívta a figyelmet arra, hogy a f kollégiumok szakszer oktatására mintegy 14 rendes tanár szükséges. Végül közölte azt is, hogy „az államháztartás súlyos helyzete következtében a jogakadémiák támogatást nem remélhetnek”.

A jogakadémiák f hatóságai válaszukban közölték, hogy jogakadémiájuk a magasabb követelményeknek eleget fog tenni, jelentésükben azonban kiderült, hogy ehhez személyi feltételeik elégtelenek: az egri és a miskolci jogakadémiának 1946 nyarán csak három nyilvános rendes tanára volt, a kecskemétinek pedig mindössze egy. 1946 szén az egri jogakadémiára hat új, nagyjából megfelel színvonalú tanárt neveztek ki, a másik két jogakadémia tanári karának kiegészítése csak korlátozott mérv volt. (Ezért a VKM a kecskeméti jogakadémia 1946/47. tanévi m kódését csak „próbaévként” engedélyezte.) A VKM továbbra is a jogakadémiák megszüntetését tartotta szükségesnek. Keresztury a Nemzetgy lés 1947. március 13-i ülésén kijelentette: a jogakadémiák „fennállása - legalábbis mai terjedelmükben - véleményem szerint kétségessé vált (...) Nincs szükség a rosszul képzett jogászoknak arra a mérhetetlen tömegére, amely elöntötte ezt az országot.”² MÓL XIX-I-1-h 30155/1945., 74836/1945., 54844/1946., 85382/1946., 103570/1946.; Egeri F egyházmegyei Levéltár. Archivum Nóvum. Lyceae faculta

A jogakadémiák megszüntetésére irányuló kormányzati törekvésekkel egyidej leg tervek születtek egyetemmel szervezésükre. A tiszai evangélikus egyházkerület 1945. július 23-án felteljesztette a VKM-be a miskolci jogakadémia tanári karának az intézmény - új fakultásokkal való kiegészítésével - egyetemmel fejlesztésére vonatkozó javaslatát, majd a jogakadémia 1946. januári emlékiratában négykarú - jog- és államtudományi, evangélikus hittudományi, bánya-, kohó- és erd mérnöki, valamint közgazdasági és szociálpolitikai - egyetem létrehozására tett javaslatot. Állást foglalt e kérdésben az evangélikus egyház 1947. április 25-én tartott közgy lése is: „A jogakadémia továbbfejlesztésére alkalmas idő t [...] ma még elérkezettnek nem látja, viszont változatlanul fenntartja igényét arra, hogy [...] evangélikus jelleg tudományegyetem létesíttessék s ennél fogva az ügyet állandóan nyilvántartani határozza.” A kés bbiekben a tervek úgy módosultak, hogy Miskolcon állami egyetem alakuljon, Kossuth Lajos Tudományegyetem elnevezéssel, jogi, kereskedelmi, szövetkezetpolitikai és szociálpolitikai fakultásokkal. A VKM ezzel szemben el bb kereskedelmi f iskola felállítását, majd 1948-ban az Állami M szak F iskola egyik

tagozatának vagy a bányá- és kohómérnöki karnak a városba helyezését helyezte kilátásba. Végül is - mint ismeretes - 1949-ben Miskolcon Nehézipari M szaki Egyetemet szerveztek.

Kecskeméten a református egyházközség 1947. február 28-i presbitériumi ülésén református egyetem létesítését javasolta, amelyhez a helyi jogakadémia és a továbbra is Budapesten működő teológiai akadémia tartozna; a tanítóképzésnek nevelőképző iskolává alakításával a bölcsészeti kar is megoldást nyerne, s a későbbiek során a f városban a Bethesda és a Lórántffy Zsuzsanna kórházak bázisán orvosi fakultás is létesülne. E javaslat meglehetősen komolytalan volt; érdemben sem a VKM, sem a református egyetemes konvent nem foglalkozott vele. Egerben a Nemzeti Bizottság már 1945 első hónapjaiban felvetette a jogakadémia háromkarú egyetemmé fejlesztésének gondolatát, majd 1946-tól - mint arról a későbbiekben lesz szó - a jogakadémiának katolikus egyetemmé szervezése került előtérbe.

E tervek nem valósultak meg, a *jogakadémiák* az 1947-48-as tanév végéig az addigi keretek között működtek (és némi államsegélyben is részesültek). Az OKT 1948. május 8-i bizottsági ülésén foglalkozott

Juridica (a továbbiakban: EFL) 2541/1946., 2731/1946.; Magyar Református Egyház Zsinatának Levéltára (a továbbiakban: MREZSL) 2/d 2604/1946.; Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Naplója. VI. k. 620-621., 743. o. jövőjükkel, s profiljuknak más szakirányú képzéssel való kibővítésére születtek javaslatok. Ezeknek gyakorlati jelentősége nem volt, mert az 1948. évi XXXIII. törvény alapján a jogakadémiákat rövidesen államosították (majd a következő évben megszüntették).⁵⁶

A katolikus egyetem létesítésének terve

56 MOLXIX-I-1-h 29856/1945., 42691/1945., 25916/1946., 85837/1946., 70302/1947., 192518/1948., 196491/1948., 196818/1948.; MREZSL2/d 1634/1947.; A magyarországi református egyház egyetemes konventje Budapesten 1946. május hó 9-én és 1948. április hó 28-29-én tartott ülésének jegyzőkönyve; *Bruckner György*: A miskolci jogakadémia múltja és kulturmunkája. 1919-1949. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és Miskolci Egyetem, Miskolc, 1996. 42-44., 262-264. o.; A magyar evangélikus egyházegyetem 1947. évi április hó 25. napján Budapesten tartott 1944-1946. évi egyesített közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest 1947. 101. o.; *Szecska Károly*: Przegri Nemzeti Bizottság Kulturpolitikai Bizottságának tevékenysége 1945-1946-ban. Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. V. Eger, 1975. 96-99. o.; 50 éve Miskolcon. Fejezetek a Miskolci Egyetem történetéből I. Miskolci Egyetem, Miskolc, 1999. 24-51. o.

A korábbiaktól eltérően a budapesti tudományegyetem katolikus jellegéről ezekben az években már alig-alig esett szó. Az egyház részéről ezzel kapcsolatban csekély számú megnyilatkozás történt. Így 1945. októberében a hercegprímás Telekihez intézett levelében - utalva arra, hogy értesülése szerint az egyetemen „a tanári állások nagyobb mérvű szaporításáról van szó, és pedig bizonyos, az új helyzet érvényesítése szándékával” - felhívta a miniszter figyelmét Pázmány alapítólevelére, amellyel „századokra és mindenkorra kijelölte az Egyetemnek útját és szellemi világát”, s kérte, hogy a kinevezéseknél az alapítólevelet vegye tekintetbe. Az 1947. február 26-i püspökkari konferencián Mindszenty bejelentette, hogy - a félévszázados hagyományt felújítani kívánva - a VKM költségvetésében az egyetemnek az állami intézmények közé való egyszeri besorolása elleni „tiltakozásszerű deklarációra” a püspöki kar nevében Gróf József esztergomi képviselőt kéri fel. Gróf ennek megfelelően a Nemzetgyűlés 1947. április 15-i ülésén rámutatva arra, hogy az egyetemet Pázmány „katolikus forrásokból alapította és katolikus forrásokból dotálták”, hangsúlyozta: „Ennek az egyetemnek lényegében katolikus egyetemnek kellene lennie, de hol többé, hol kevésbé, hol majdnem száz százalékig eltér a katolikus vonaltól. Ha ma megvolna az az egyházi vagyon, amelyet elvettek, semmi akadálya sem volna, hogy ezt az egyetemet az állam adja át a magyar katolikusoknak”.⁵⁷

Ugyanakkor törekvések voltak katolikus egyetem létesítésére, és erre vonatkozólag konkrét tervek születtek.⁵⁸ 1945. október 15-i cikkében Gyomlay László tanár-író felvetette olyan - hittudományi, jogi és bölcsészeti karból álló - „tisztán és kizárólagosan katolikus egyetem” felállítását, amelyen, „a tudomány minden kérdését katolikus szempontból bírálják, vizsgálják”, s erre „a legkitünőbb helynek kétségtelenül Eger városa látszik”. A katolikus egyetem létrehozása érdekében kezdeményező szerepet játszott Majsai Mór, a Magyar Szentföld ferences rendház főnöke is. E tervről tájékoztatták a prímást és az egri érseket, kérve támogatásukat. Beszámoltak a kezdeményezésről decemberben a katolikus hetilapok, Majsai és Gyomlay

⁵⁷ MOLXIX-I-1-h 73533/1945.; A magyar katolikus... 199. o.; Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Naplója. VII. k. 575. o.

⁵⁸ A katolikus egyetem tervére lásd: *Szögi László*: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 13. Budapest, 1991. 31-36. o.; *Szecska Károly*: Egri egyetemi tervek az 1945 és az 1948 közötti években. Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. 14. Eger, 1996. 193-218. o.

pedig megalakították a Katolikus Egyetem Barátai Egyesületet (a továbbiakban: KEBE).

A püspöki kar el ször 1946. március 14-i konferenciáján foglalkozott e kérdéssel. Czapik Gyula egri érsek megemlítette, hogy törekvések mutatkoznak az egri katolikus jogakadémia megszüntetésére. Hangsúlyozta, hogy elvi szempontból ragaszkodni kell a jogakadémia fenntartásához, és indítványozta: amikor a megszüntetés ügye sz nyegre kerül, „a püspöki kar követelje katolikus egyetem felállítását”, amit csak „petárdának” szán, de ha „véletlenül sikerül, az se lesz baj. Eger (jog), Pannonhalma (bölcészlet), Szeged (teológia) pl. azonnal készek egy-egy kar befogadására.” A püspöki kar ezzel egyetértve, Czapik indítványát elfogadta.

A püspöki kar következ , 1946. július 20-i konferenciáján Czapik rámutatott, hogy a jogakadémia helyzete válságos, a jogi oktatás reformjára vonatkozó szabályzat „oly magas követelményeket állít fel, hogy azt teljesíteni nem tudjuk”. Ezért javasolta, hogy a jogakadémiát a püspöki kar Magyar Katolikus Jogakadémiává szervezze át és intézményesen biztosítsa anyagi létalapját A püspöki kar e prepozíciót elfogadva kimondta a Magyar Katolikus Jogakadémia megalapítását és kifejezte azt a reményét hogy az akadémiát katolikus egyetemmé fejlesztheti. A püspöki kar szeptember 6-i konferenciáján Czapik beszámolt a VKM-mel folytatott tárgyalásokról. Keresztury azt kérte, hogy most ne a „katolikus egyetem”, hanem a „katolikus fő- iskola” elnevezést használják. A konferencián az érsek felvetette közgazdasági és kereskedelmi akadémia szervezésének gondolatát, valamint filozófiai fakultás kapcsolásának lehet ségét a f iskolához, hittudományi karról viszont nem tett említést. A püspöki kar jóváhagyta a jogakadémia szervezeti szabályzatát, tudomásul vette az egri érsek által javasoltakat, és a jogakadémia céljára országos gy jtést engedélyezett. A szervezeti szabályzatot - egyes kiegészítésekkel - a VKM is tudomásul vette, és 1946 szén a jogakadémiára több új tanárt neveztek ki. 1946 novemberében a KEBE és a jogakadémia képvisel ib l Katolikus Egyetemi Bizottság alakult, de a nyilvánosság el tt még nem kívántak beszélni a katolikus egyetemr l.

December 13-án - minden bizonnyal Majsai önálló akciójaként - az egyik napilap hírt adott arról, hogy katolikus egyetemet akar létrehozni Egerben a püspöki kar. Majsai közölte is Mindszentyvel, hogy ezután már nyíltan fellépnek a katolikus egyetem gondolatával, „mert ez átüt bb erej ”. Czapik ezzel kapcsolatban kérte a prímás intézkedését, hogy a KEBE hatásköre „kizáróan a létesítend katolikus egyetem létalapjának megszerzésére korlátoztassék”. A KEBE azonban továbbra is ezen túlmen tevékenységet folytatott, december 29-i közgy lésén Gyomlay már öt -

teológiai, jogi, közgazdasági, bölcsészeti és orvosi - karral rendelkező egyetem felállítását javasolta. A teológiai fakultás Szegeden lenne, Esztergomban külön bölcsészeti (tanárképző) iskola, és lehetségesnek tekintette Pannonhalma bekapcsolását is. Czapik 1947. január 28-i feltételezésében ismét felhívta a prímás figyelmét arra, hogy Majsainak a katolikus egyetem létalapjának megteremtésén túlmenő ködését aggályosnak tartja, „mert az e tekintetben megkívánt sajátos tudományos szakértelem hiánya miatt a katolikus egyetem ügyét képviselni sikerének veszélyeztetése nélkül alkalmasnak nem bizonyulna”. A következő nap Majsai nyilatkozatát közölve újabb cikk jelent meg a katolikus egyetem létesítéséről.⁵⁹

Ilyen körülmények között az egyháznak is taktikát kellett változtatnia. Czapik hozzájárult a „katolikus egyetem” elnevezés használatához, és a püspöki kar február 25-26-i ülésén konkrétabb formában foglalkozott az ügygel. Czapik javasolta: a püspöki kar határozza el a már meglévő jog- és államtudományi karnak egyelőre közgazdaságtudományi, valamint bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karral való kiegészítésével Szent István Tudományegyetem néven magyar katolikus egyetem létesítését Egerben, azzal, hogy a jogi kar mind a négy évfolyamával, a közgazdasági kar pedig az első évfolyamával már az 1947-48-as tanévben megnyíljon. Javasolta továbbá, hogy a püspöki kar hívja fel az érseket az egyetem nyilvánossági jogának elismertetése céljából szükséges közjogi intézkedés elvetés biztosítása érdekében az állami szervekkel való előkészítő tárgyalások felvételére, a szentszéki jóváhagyást pedig a hercegprímás intézze el. Mindezt elvben kérte kimondani: „Csak akkor jövünk vele a nyilvánosság elé, amikor szükség lesz rá.” A püspöki kar ezt a javaslatot elfogadta. Czapik végül arra kérte még a prímást: figyelmeztesse Majsait, hogy megnyilatkozásai és magatartása diszkreditálja a katolikus egyetem ügyét (Mindszenty közölte, hogy ezt a figyelmeztetést a közelmúltban már megtörtént). Czapiknak a KEBE meglévő ködésével kapcsolatban ismételtén kifejezett aggályai megalapozottak voltak, Majsaiék feleltelen akciói, a katolikus egyetem létesítése tudományos és anyagi feltételeinek, nem utolsósorban a politikai nehézségeknek a figyelmen kívül hagyása valóban kárt okozott.

Ami a politikai problémákat illeti: a koalíciós pártok képviselőinek

⁵⁹ Köznevelés, 1945. október 15. 12. o., 1946. március 15. 12. o.; EFL 3387/1945., 279/1946., 1547/1946., 30/1947., 426/1947., 823/1947.; Új Ember, 1945. december 2. 4. o.; A Szív, 1945. december 22. 2. o.; A magyar katolikus... 77-78., 110-112. o.; Heves Megyei Levéltár VIII-1/379.; MOLXIX-I-1-h 96535/1946.; Hírlap, 1946. december 13. 2. o.; Kis Újság, 1947. január 29. 4. o.

(Darvas József, Justus Pál, Losonczy Géza és Ortutay Gyula) 1947. március 5-én tartott albizottsági ülése javasolta a pártközi értekezletnek, mondja ki: „Az egyetemi oktatás demokratikus egységének érdekében megengedhetetlennek tartja további vallási, illet leg világnézeti egyetemek és f iskolák létesítését.” A katolikus egyházi körök err l aligha szereztek tudomást, és a következ hónapokban folytatódott az egyetem létesítésének el készítése. Czapik március 26-án közölte a prímással, hogy a közgazdasági kar els évfolyamán már az 1947-48-as tanévben megkezd dhet az oktatás, a bölcsészeti kar els évfolyamán az oktatás megindítását a pedagógusképzés reformja teszi szükségessé. Ellenezte viszont az orvostudományi kar Esztergomban történ felállításának akkortájt felmerül tervét, els sorban az anyagi feltételek hiánya miatt.

A katolikus egyetem létesítésér l a szélesebb nyilvánosság az Egerben május 11-18. között rendezett katolikus egyetemi napok alkalmával értesült. Ezt követ en Czapik - figyelembe véve a jogakadémia megszüntetésére irányuló törekvéseket is - szükségesnek tartotta a hivatalos tárgyalások megkezdését, és június 10-i felteljesztésében kérte a VKM-t l a Szent István Tudományegyetem létesítésének tudomásul vételét. Ortutay július 5-i válaszában közölte az érsekkel: az egyháznak az 1868. évi XLIV. törvény alapján lehet sége van egyetemek felállítására, de a kormányzatot ezek esetében is megilleti a f felügyeleti jog, annak ellen rzésével, hogy szervezetük és tanulmányi rendjük megfelel-e a hasonló állami intézményekének. Ezek megléte esetén igényt tarthatnak államérvényes képesítés adására - de ez nem jelent kötelezettséget az állami szervek számára. Mindezek alapján arra kérte az érseket, hogy „miel tt az egeri katolikus egyetem felállítása ügyében érdemi lépéseket tenne, méltóztassék az illetékes kormányzati tényez kkel azt a kérdést tisztázni, hogy az egeri katolikus egyetemen elnyerend képesítés állami részr l elismertetik-e, illet leg [...] számíthat-e ez id szerint a létesítend katolikus egyetem arra, hogy az államérvényű képesítés jogának megadását a kormányhatóságoknál, illet leg a törvényhozás el tt biztosítani tudja”. E válasz utolsó része a VKM kedvez tlen álláspontját és id húzó taktikáját tükrözte. Czapik július 18-án, e leiratra hivatkozva kérte Ortutayt, hogy az ügy részletes megtárgyalására, a tárgyi és személyi feltételek megállapítására Egerben helyszíni tárgyalást folytassanak. Felterjesztését utóbb ad acta tették, azzal, hogy ez ügyben a VKM f osztályvezet je és az érsek közötti tárgyalás értelmében „az egeri katolikus egyetem ügye egyel re levétetett a napirendr l”. Czapik július 15-én azt írta a prímásnak: „mindinkább nehezebbnek látjuk a siker elérését [...] Helyzetünket az oldalunkon történ túlzások és Majsai- féle komolytalanságok igen rontják.”

Mindezt figyelembe véve az egri érsek ekkor a közgazdasági kar szervezését állította el térbe, és augusztus 18-án felterjesztette a VKM-be a létesítendő kar szervezeti, tanulmányi és pénzügyi tervezetét. Ortutay e kar létrehozásával egyetértve augusztus 28-án minisztertanácsi elterjesztést tett, a Minisztertanács (a továbbiakban: MT) elvi hozzájárulását kérve e kar felállításához. Az MT szeptember 12-i ülésén tárgyalta meg e kérdést. Előjáróban Ortutay közölte, hogy az országgyűlési választások előtt nem látta indokoltnak ebben a döntést, és hozzátette: „a kérdés elsősorban politikai, ezért hajlandó le is venni a napirendről”. Ries István igazságügy-miniszter a jogakadémiák megszüntetésének szükségességéről szólott, és rámutatott a közgazdaság-tudományi tanszékek megfelelő szakemberekkel való betöltésének nehézségeire. Ezért veszedelmesnek tartotta az e kar létesítéséhez való hozzájárulást, és kérte, vegyék le a napirendről, és tartsák „szívesebben vennék az elutasítást, mint a levételt”. Az elnökl. Rákosi arra utalt, hogy az egész jogi oktatás ügye átszervezés alatt áll, „tehát el kell utasítani azzal, hogy majd az átszervezés kapcsán rendeződnek a kérdések”. Az MT ennek megfelelően elutasította az elterjesztést. A VKM e döntésről szeptember 16-án értesítette Czapikot, aki október 1-jei felterjesztésében, arra hivatkozott, hogy e kar létesítése az 1868. évi XLIV. törvény értelmében nem igényel sem törvényhozási, sem kormányzati engedélyt és hozzájárulást, kizárólag tudomásulvétel végett közölte ezt a miniszterrel, és bízta abban, hogy az új kormány nem fog akadályt gördíteni e kar felállítására. Felterjesztésére a VKM nem reflektált, és utóbb a vonatkozó iratot ad acta tették...⁶⁰

E baljós jelek ellenére 1947. szén folytatódtak a katolikus egyetem létrehozására irányuló munkálatok. Ennek során konkrét - szakmailag és pénzügyileg teljesen megalapozatlan - tervek készültek az esztergomi orvosi kar felállítására, míg Czapik a filozófiai fakultás létesítését kívánta elterbélyezni. Az 1947. október elején tartott Nemzeti Mária Kongresszus Mindszenty javaslatára határozatban követelte a katolikus egyetem megvalósítását, annak nem egyszerűen tudomásulvételét, hanem elismerését is. A KEBE működése, Majsai ténykedése továbbra is nehézségeket okozott. Czapik már június 10-én kérte a prímást, hogy mentse fel Majsait a gyűlésre vonatkozó megbízatása alól, a gyűlés eredményéről részletes és sürgős

⁶⁰ A magyar katolikus... 204. o.; Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról. 1945-1948. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 576-577. o.; EFL 1528/1947., 2825/1947., 3448/1947.; Új Ember, 1947. május 25. 5. o.; MOLXIX-I-1-h 99121/1947, 108526/1947, 121854/1947; MÓL XIX-A-83-0-201/1947.

elszámolási kötelezettség mellett majd október 18-án a KEBE m kötésének szüneteltetését kérte, és ezt megismételte a december 10-i püspökkari konferencián is, az egyesület helyett az Actio Catholica keretében egyetemi szakosztály alakítását javasolva. (A KEBE pénzügyi elszámolása során egyébként kiderült hogy a mintegy 85 ezer Ft bevétel mellett a kiadás meghaladta a 112 ezer Ft-ot; a kiadási többlet több mint 60%-át Gyomlay „Elindultak Eger felé” c., a katolikus egyetem ügyével semmilyen összefüggésben nem lévő történelmi tárgyú ifjúsági regényének kiadása tette ki.) Az 1948. március 18-i püspökkari konferencián részben már Mindszenty is elismerte a KEBE m kötésével kapcsolatos problémákat.

1948 tavaszán a katolikus egyetem létesítéséről már nem volt szó, a püspöki kar sem foglalkozott érdemben e kérdéssel. Az utolsó mozzanat: Czapik kérvényt terjesztett a június 7-i püspökkari konferencia elé. Ebben - a jogakadémiának a kiszivárgott hírek szerint még abban a hónapban bekövetkező megszüntetésére való tekintettel, e kormányzati szándék súlyos következményeinek „még id ben tett megel z intézkedéssel” való elhárítása érdekében - a következő javaslatot terjesztette el : „Mondja ki a Püspöki Kar, hogy az 1947. február havában a Szent István Tudományegyetem létesítése tárgyában hozott határozatát 1948. évi június hó 26. napjával életbe lépteti és ezzel az Egerben m köd Magyar Katolikus Jogakadémiát a Szent István Tudományegyetem jog- és államtudományi karává szervezi át [...] A püspöki kar bízza meg az egeri érseket [...], hogy a Szent István Tudományegyetemnek 1948. évi június hó 26. napjával leendő megnyitását az illetékes alkotmányos tényezőző tudomásulvétel végett kell id ben jelentse be.” A püspöki kar úgy határozott hogy azt ami jónak látszik, a primás a püspöki kar nevében tegye meg, de Mind- szenty Czapik kérvényét - nyilván látva az abban foglaltak irreális voltát - egyel re ad acta tette.⁶¹

A katolikus egyetem létrehozása így több mint négy évtizedre lekerült a napirendről. A kudarc részben a kialakított tervek lényeges hiányosságaival, részben a KEBE m kötésével, felel tlen akcióival függött össze, els sorban azonban a politikai helyzet alakulásának a következménye volt.

⁶¹ Esztergomi Prímás! Levéltár (a továbbiakban: EPL) 1167/1948., 3404/1948., 4361/1948.; EFL 2824/1947., 5435/1947.; A magyar katolikus...296-297., 304-305., 348-349. o.; *Mészáros István*: Boldogasszony Éve. 1947/1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Ecclesia, Budapest, 1994. 85-86. o.

A nevelőképző iskolák ügye

1945 után el térbe került a pedagógusképzés reformja, rendszerének átalakítása, els sorban annak következtében, hogy a nyolcosztályos általános iskola kiépítése mind min ségi, mind mennyiségi tekintetben új követelményeket vetett fel e képzéssel szemben. A pedagógusképzés reformjáról hosszas vita folyt, számos javaslat, tervezet készült, végül is 1947 tavaszán az a döntés született, hogy az általános iskola alsó és fels tagozatában való tanításra egyaránt felkészítést nyújtó nevelőképző iskolákat kell létrehozni. Ezek a kormányzat szándéka szerint állami intézmények lennének, már a koalíciós pártok képviselőinek említett 1947. március 5-i albizottsági ülése is elengedhetetlenül szükségesnek tekintette „az egységes, demokratikus és állami” nevelőképzést.

Mindszenty 1947. április 10-én ez ügyben levelet írt Ortutaynak: „Tudomást szereztem arról, hogy a kormányzat a nevelőképzés rendszerének megváltoztatását vette tervbe. [...] az egyház a nevelőképzés reformjával kapcsolatban is hallatni kívánja szavát”. Hangsúlyozta, hogy „az egyház a tanítóképzésnek-nevelőképzésnek jogát a maga számára továbbra is kívánja, ahhoz ragaszkodik”. (Megjegyzend , hogy az 1946-47-es tanévben a tanító-, illetve tanítón képző intézetek több mint háromnegyed része egyházi intézmény volt, 55%-a katolikus.) A miniszter azzal válaszolt, hogy az abban foglaltakat „megfontolás tárgyává fogja tétetni”.

Id közben a VKM megkezdte a nevelőképző iskolák létesítésének jogi előkészítését, erre vonatkozó törvényjavaslatát Ortutay június 19-én tejj esztette az MT elé. A törvényjavaslat értelmében e f iskolák „felállítása és fenntartása az állam feladata”, a polgári iskolai tanárképző iskolák, a tanító(n)képző intézetek és líceumok fokozatosan megszűnnek, illetve nevelőképző iskolává vagy más iskolává alakulnak át. A törvényjavaslat véleményezése során a VKM általános iskolai ügyosztálya, valamint az Igazságügyminisztérium és a Földmvelésügyi Minisztérium felhívta a figyelmet arra, hogy e törvényjavaslat egyes paragrafusai az egyházak iskolafenntartási jogának korlátozását jelentik, a tanítók magasabb képzésének megkívánása „nem szolgálhat alapot arra, hogy az azok kiképzésére szolgáló tanintézetek fenntartásának jogától a hitfelekezetek megfosztassanak”, „az egyháznak a nevelőképzésre vonatkozó törvényadta jogát elvenni nem lehet és nem is volna célszer”. Az MT els sorban erre való tekintettel június 26-i ülésén a törvényjavaslatot levette a napirendről.

A VKM ettől függetlenül folytatta a nevelőképző iskolák

létesítésének el készítését Mindszenty - err l bizalmas értesülést szerevezve - javasolta a püspöki kar augusztus 14-i ülésén, hogy tudassák Ortutayval: az egyház igényt tart ilyen f iskolákra. A püspöki kar határozata alapján a primás két nap múlva közölte a miniszterrel az egyháznak Egerben, Esztergomban és Budapesten egy-egy katolikus nevel képz f iskola felállítására vonatkozó igényét. Ortutay szeptember 5-i válasza: „egyel re a nevel képz f iskolák általános megvalósítása késik, csupán két esetleg három nevel képz f iskola felállítására gondolunk. A további nevel képz f iskolák felállítása és e kérdés általános érvény letárgyalása már az új kormány feladata lesz.” A püspöki kar október 8-i konferenciáján foglalkozott ismét e kérdéssel. A primás bejelentette, hogy a nevel képz f iskolák „megvalósításának ügye állítólag küszöbön áll, és meglepetésszer en fog jönni”, majd ismertette a katolikus nevel képz f iskolák létesítésére vonatkozó tervét. Mindszenty október 16-án a miniszternek írt le- veleiben a püspöki kar nevében tiltakozott „a rólunk Is, nélkülünk is folyó terv ellen. A terv leállítását kérem, vagy fenntartjuk magunknak a jogot az említett három f iskolához.”

A VKM még e hónapban magasabb szint jogszabály nélkül, miniszteri utasítással létrehozta - pedagógiai f iskola elnevezéssel - Budapesten és Szegeden az els két f iskolát. Ortutay csak ezt követ en, november 6-án válaszolt a primásnak, megismételve a szeptember 5-i levelében foglaltakat: a nevel képz f iskolákat a költségvetés megszavazása el tt nem lehet felállítani, ehhez törvény vagy legalábbis kormányrendelet szükséges. Ezért egyel re - a szegedi polgári iskolai tanárképz f iskola költségvetési keretének terhére - kísérletijelleggel csak két f iskola els évfolyamának megnyitására volt lehet ség. Három katolikus f iskola felállításáról - írta - addig nincs módja nyilatkozni, amíg a nevel képzés új rendjét illet en a törvényhozás nem intézkedik, e f iskolák jogi helyzetének szabályozására pedig nem tartja magát illetékesnek. Végül közölte, hogy a két f iskola létesítése semmiben sem sérti a katolikus egyház törvényes jogait, az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképz f iskolája zavartalanul folytathatja m ködését „az állam által felállított két f iskolai évfolyam pedig nem zárja ki azt hogy a kérdés végleges rendezésekor a katolikus egyház szempontjai is tárgyalás alá kerüljenek”. E választ a püspöki kar a december 10-i konferencián tudomásul vette.

Utoljára 1948. március 11-i konferenciáján foglalkozott a püspöki kar a nevel képz f iskolák ügyével. A hercegprimás beszámolt arról, hogy a katolikus f iskolák létesítésére vonatkozó igénybejelentésre a minisztert l kertel válaszok jöttek. Ezért felkérte a Katolikus Tanügyi F hatóságot hogy a három érseki székhelyen nevel képz f iskola felállításának és az

Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző f iskolája átszervezésének tájékoztató költségvetését és tanszékszükségletét készítse el. Ez meg is történt. Az utóbbi f iskola átszervezéséhez február 18-án kérte a VKM beleegyezését de választ nem kapott. Ismertette továbbá, hogy a Szent Benedek rend f apáthelyettese is kérvényt nyújtott be a Pannonhalmán működő f iskola tanárképző intézetének nevelő képző f iskolává való átszervezésének engedélyezésére („van rá remény, hogy megkapják”). Végül közölte, hogy elkészültek a számítások „arra az esetre, ha a nevelő képző f iskolákat a magunk erejéből kellene megcsinálni”.

A püspöki kar fenti tervei a „fordulat évében” történt politikai hatalmi változások következtében nem valósulhattak meg, a katolikus nevelő képző f iskolák létrehozására nem kerülhetett sor. 1948 júniusában az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző f iskoláját is államosították (majd 1949 nyarán megszüntették).⁶²

Az egyetemi lelkészségek tevékenysége

1945 után a katolikus egyház vezetése nagy súlyt helyezett az egyetemi-f iskolai lelkészségek hálózatának kiszélesítésére, tevékenységük intenzívebbé tételére. A már működő, csekély számú lelkészen kívül egyetemi, illetve f iskolai lelkészt neveztek ki a M egyetem Közgazdaság-tudományi Karára, soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karára, a debreceni, a pécsi és a szegedi tudományegyetemre, az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karának budapesti, keszthelyi és mosonmagyaróvári osztályaira, a Testnevelési F iskolára, a Színművészeti Akadémiára és az Iparművészeti F iskolára; összesen 11 egyetemi-f iskolai lelkész működött ezekben az években.

A katolikus egyetemi, f iskolai lelkészek - az 1945 előtti évekhez képest - szélesebb körben, sokoldalú tevékenységet fejtettek ki. A vasárnapi egyetemi istentiszteleteken tartott szentbeszédeken és a húsvéti lelkigyakorlatokon kívül világnézeti és hittudományi előadásokat tartottak. Figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban, hogy a szegedi egyetemi lelkész az 1946-47-es tanév I. félévében 16 szociológiai tárgyú előadást tartott.

⁶²

MÓL XIX-I-1-s 4504/1947., 5085/1947.; Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról. 1945-1948. 688-690., 704-705. o.; A magyar katolikus ...244., 263., 295-296., 330. o.; EPL 3081/1948.

Keresztény szociológiai előadássorozat rendezését Tihanyi Tibor, a budapesti tudományegyetemi lelkész is kívánatosnak tekintette.

Az egyetemi lelkészek Mária-kongregációkat szerveztek, szoros kapcsolatokat építettek ki a Katolikus F iskolai Diákszövetséggel (amelynek egyházi elnöke 1946 szeptemberétől Tihanyi Tibor volt). Munkájukat az Actio Catholica F iskolai Bizottsága igyekezett összehangolni. A munka hatékonyabbá, szervezettebbé tétele érdekében a budapesti tudományegyetemi lelkész a már az előző években kialakított - kissé bürokratikus jellegű - ügycsoportrendszer mellett mozgalmi alapon működő sejtjellegű „apostoltestületeket” szervezett, a M egyetem budapesti mérnöki karain pedig 1947-ben külön egyházközség létesült.

Az egyetemi lelkészek tevékenységének fontos részét alkotta a szociális munka (menzák szervezése, segélyek szétosztása stb.). A Katolikus Egyetemi Szociális Iroda (KESZI) működése mellett több intézményben a szociális munka az egyetemi lelkész, ill. a kongregáció irányítása alatt állt. Egyes lelkészek kulturális rendezvényeket, kirándulásokat nyári táborozást is szerveztek. Munkájuk a társan értelmezett pasztorális munkán túlmenően - különösen a fővárosi intézményekben - a politikai tevékenységre is kiterjedt, ami 1946 júliusa, a Foederatio Americana megszüntetése után kapott nagyobb hangsúlyt (Mint Tihanyi Tibor írta 1947. november 15-i jelentésében: „A lelkészség közvetlen sohasem avatkozott a diákpolitikába, mert nem veszélyeztethette a reá bízott evangéliumi érdekeket. A háttérben azonban hatékonyan segítette a választásokon a katolikusok szervezkedését”) E tevékenység leginkább a M egyetemi lelkészségre volt jellemző; egyes akciói - így a rendszeres hitoktatás bevezetésére irányuló háromszori aláírásgyűjtés is - jórészt politikai tendenciájúak voltak.

Az egyetemi lelkészségek sokrétű munkássága azonban korlátozott eredményekkel járt. A vasárnapi szentmiséken és még inkább a lelkigyakorlatokon viszonylag kevés hallgató vett részt. A katolikus hallgatóknak csak töredékét lehetett bevonni a kongregációk munkájába. (A budapesti tudományegyetem mintegy 4700-ra becsült katolikus hallgatója közül 1947-ben mindössze 139 volt kongregánista, néhány vidéki intézményben pedig nem is alakult kongregáció.) A rendszeres egyetemi-f iskolai hitoktatást nem sikerült megvalósítani. Az Actio Catholica F iskolai Bizottságának 1947. február 4-5-i konferenciája, valamint az Actio Catholica 1947. májusi helyzetjelentése a hiányosságok, problémák, a lelkészek nem kielégítő munkájának okait a hallgatók érdektelenségében, a munka tervszerűtlenségében, a lelkészek nagyobb részének a hallgatók életkori sajátosságait figyelmen kívül hagyó, „atyáskodó” középiskolási stílusában, valamint a lelkészek intézmények

közötti aránytalan megosztásában jelölte meg. Mindebben természetesen nem kis szerepe volt a politikai helyzet alakulásának, az egyetemeken a baloldali MEFESZ növekvő befolyásának is. 1947. október 8-i konferenciáján a püspöki kar is foglalkozott az egyetemi lelkészek működésével. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök az egységes, tervszerű irányítás szükségességét hangsúlyozta, a konferencia Mindszenty javaslatára úgy határozott, hogy az egyetemi lelkészek rendszeresen tartsanak értekezletet. A püspöki kar - az Actio Catholica említett jelentésében foglaltak alapján, az aránytalanságok megszüntetésére - több személyi változtatást is végrehajtott; mindez azonban a következő hónapok munkájában, az egyház számára mindinkább kedvezőtlené váló politikai viszonyok között nem eredményezett fejlődést.⁶³

A budapesti református egyházmegyei lelkész tevékenysége sokkal szűkebb kör volt; lényegében az egyetemi istentiszteletek és bibliaórák tartására korlátozódott. Ezekon kívül néhány esetben egyetemi evangelizációt, a Soli Deo Glória Szövetségben előadásokat szervezett, és részt vett a szövetség püskösdi, valamint nyári balatonszárszói konferenciáinak munkájában is. Az 1945 előttről kiemelkedő tevékenységet kifejtő Kiss Sándor konventi, majd egyházmegyei főiskolai lelkész 1946-tól a VKM-ben dolgozott, és csak a munka irányítását vállalhatta; megfelelő színvonalú pótlását nem tudták biztosítani. A fő nehézséget az jelentette, hogy az egyetlen budapesti egyetemi lelkész a három budapesti egyetem 15 fakultása és az 5 főiskola református hallgatóinak lelkipályozását egymagán nyilvánvalóan nem tudta ellátni. Ezért az egyházmegye Ifjúsági Albizottsága 1947-ben azt javasolta, hogy a hallgatók az egyházközösségek életébe kapcsolódjanak be, és ennek érdekében a három legjobban érdekelt egyházközösség (Kálvin téri, kelenföldi, fásori) életéhez kapcsolódva legalább egy-egy egyetemi és főiskolai missziós lelkészi állás szervezését tartotta szükségesnek. Ez meg is valósult: 1948-ban a második, majd 1949 februárjában a harmadik lelkészi állást is megszervezték; a lelkészek munkája továbbra is a bibliaórák és az istentiszteletek tartására terjedt ki. Konventi főiskolai lelkész 1945 után - minthogy Vatai László a VKM-be nyert kinevezést - már nem működött.⁶⁴

⁶³ A magyar katolikus... 229., 257-278., 270. o.; *Mózessy Gergely*: Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század első felében. A katolikus egyetemi lelkészségek története. In: Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből I. 17. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest 1997.44-49., 60-69, 74-77., 80-103., 107-116., 121-124., 143-159. o.

⁶⁴ Ráday Levéltár. A Budapesti Református Egyházmegye 1945.

Az evangélikus egyetemi lelkész - ezekben az években is Dezséry László - m ködése a református lelkész(ek)éhez képest némileg szélesebb kör volt. Rendszeresen tartott egyetemi istentiszteleteket („a múlthoz képest ugyan - mint írta - kis látogatottság mellett”). Az Evangélikus Keresztyén Ifjúsági Egyesülettel szorosán együttm ködve, részben annak keretei között bibliaköröket szervezett, adventben és böjtbén évenként csendeshetet rendezett és részt vett az egye- sülét nyári táborainak munkájában is. Tevékenysége kiterjedt a szociális feladatokra: helyreállította a Protestáns Diákmenzát és létrehozta az Evangélikus Egyetemi Leányotthont. Dezséry bekapcsolódott az ökumenikus munkába, 1947 szén a Magyarországi Ökumenikus Bizottság ifjúsági albizottságának elnökévé választották, és kapcsolatot épített ki a nemzetközi keresztyén ifjúsági egyesületekkel. Az evangélikus egyetemi hallgatók körében - bár nem intézményes formában - lelkigondozó munka folyt egyes vidéki egyetemi városokban (így Pécsen és Sopronban) is.⁶⁵

október 19-i, 1946. október 10-i, 1947. június 27-i és október 10-i, 1948. október 8-i, 1949. február 9-i és június 30-i közgy lésének jegyz könyve, A dunamelléki református egyházkerület 1947 november 20-i közgy lésének jegyz könyve.

⁶⁵ *Dezséry László: Az egyetemi lelkigondozás helyzete. Lelkipásztor, 1947. január. 21-23. o.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1947. évi április hó 25. napján Budapesten tartott 1944-1946. évi egyesített közgy lésének jegyz könyve. Budapest 1947. 57-58. o.; Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL) A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1949. évi április hó 7. napján tartott rendes közgy lésének jegyz könyve.*

AZ EGYHÁZAK ÉS A FELSŐOKTATÁS AZ ÁLLAMSZOCIALISTA KORSZAKBAN

Az államszocialista korszak első másfél évtizede

A sztálinista típusú politikai rendszer fokozatos kiépítésével, az államszocialista periódus kezdetén az egyházi felső oktatási intézmények helyzetében még viszonylag kevés változás történt. A nem állami iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvény rendelkezései csak az egyházak világi oktatást folytató intézményeire - a jogakadémiákra és az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző iskolájára - terjedtek ki, „a kizárólag egyházi célokat szolgáló” tanintézetekre, így a hittudományi iskolákra a törvény rendelkezései nem vonatkoztak. Nem államosították a törvény végrehajtási rendeleté értelmében „az államérvényes diplomát ki nem adó” egyházi tanárképző iskolákat és lelkészképző intézeteket sem (így a debreceni Református Kollégium, valamint a Szent Benedek rend pannonhalmi tanárképző intézete egy ideig még folytathatta működését). Nem változott a három egyetemi hittudományi kar státusa sem (a kormány és a református, majd az evangélikus egyház közötti egyezmény szerint a debreceni, illetve a soproni teológiai fakultás és a VKM között „az eddigi jogviszony változatlan marad”).

A hittudományi karok oktatási színvonalát ezekben az években néhány személyi változás hátrányosan érintette. Horváth Sándort, a budapesti katolikus teológiai fakultás egyik legkiemelkedőbb tanárát 1949-ben, nyilvánvalóan politikai okokból rendelkezési állományba helyezték (és a kar tanszékeinek számát ideiglenesen 9-re csökkentették). A soproni evangélikus teológiai fakultáson id. Pröhle Károly - aki nyugdíjba vonulása után is ellátta tanszéki munkáját - véglegesen kivált az oktatásból, Podmaniczky Pál pedig elhunyt. A debreceni református hittudományi kar működését az nehezítette meg, hogy 1949 végén a központi épületből a Református Kollégiumba kellett átköltöznie, minthogy addigi helyiségeire szükség volt az akkor szervezett Természettudományi Kar elhelyezése érdekében. A teológiai oktatás kevésbé módosult ezekben az években. Az evangélikus egyház 1949. április 5-i közgyűlése megbízta az egyetemes lelkészképző bizottságot az ötéves tanulmányi és vizsgálati rend revíziójának mérlegelésével, valamint a szükségesnek ítélt reformok elkészítésével. E bizottság a szabályzat megváltoztatását nem tartotta szükségesnek, az ötéves tanulmányi idő fenntartása mellett foglalt állást, viszont javasolta a segédlelkész szolgálatban eltöltendő idő egy évre csökkentését (figyelembe véve, hogy a

gyülekezeti lelkesítő szolgálatra való előkészítés az ötéves képzés keretei között a korábbiakhoz képest sokkal alaposabban történik). A politikai változások hatására egy-két új tantárgy oktatását kezdték meg a hittudományi karokon. Így az evangélikus teológiai fakultáson erősítették a már 1946-ban bevezetett társadalomtudományi oktatást, és azt 1949-ben a szigorlati tárgyak közé is felvették; az 1949-50-es tanév I. félévének tanrendjében a Bevezetés a szociológiába és a Közgazdaságtani alapismeretek c. előadások is szerepeltek, és a szociográfiai szeminárium elnevezése világnézeti szemináriumra módosult. A katolikus hittudományi kar 1949-50-es II. félévi tanrendje a Vallásszociológia és A szociális eszmény az öszövétségben c. előadásokat is tartalmazta.

1948 óta a hittudományi karokon is meghatározták a felvehető hallgatók létszámát, kiválasztásukra felvételi bizottságot alakítottak (amelynek határozatát a VKM erősítette meg). A bizottság egyik tagját a vonatkozó rendelet értelmében a VKM jelölte ki (az evangélikus hittudományi karra a VKM nem küldött képviselőt, közölve, hogy „vétőjogát a felvételek jóváhagyása alkalmával fogja érvényesíteni”). A rendelet szerint az érettségi eredményének figyelembevétele mellett „a szükséghez képest” szóbeli vagy írásbeli vizsga is tartható, amelyen „a felvételre jelentkező általános műveltségi fokáról, demokratikus magatartásáról és a választott tanulmányokra való alkalmasságáról” kell meggyőződni. A felvételek vizsgán a teológiai fakultásokon öt szakmai és öt ideológiai kérdésre kellett válaszolni. (A debreceni hittudományi karon például a következő kérdések: „Mit tehetünk az egyetemes béke érdekében?” „Miben fejlesztette tovább Lenin és Sztálin a marxizmust?” „A hazafiság helyes és helytelen értelmezése”.)

A külföldi magyar egyházi intézetek helyzete bizonytalan volt ezekben az években. A Pápai Magyar Egyházi Intézet állami dotációját 1948 decemberében megszüntették, és működését a Római Magyar Akadémia épületében adminisztratív intézkedésekkel korlátozták, a Pázmáneum magyar egyházi irányítása pedig Mindszenty letartóztatása és elítélése után megszűnt. 1949-től a hazai egyházmegegyéből sem Rómába, sem Bécsbe nem küldhették új ösztöndíjasokat.⁶⁶

⁶⁶ Magyar Törvénytar. 1948. évi törvénycikkek. Budapest 1949. 203. o.; Magyar Közlöny. Rendeletek Tara. 1948. 1458., 1655-1656. o.; Magyar Közlöny. Hivatalos Lap.

1948. október 9. 3. o.; Evangélikus Élet 1948. 3. sz. 3. o., 1949. 4. sz. 3. o.; EOL A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1949. évi rendes közgyűlésének és 1950. március 3-i rendkívüli közgyűlésének Jegyzőkönyve; MÓL XIX-I-1-h

1950 nyarától, az MDP Központi Vezetőségének a klerikális reakció elleni harcról szóló 1950. május 31-i határozata után az egyházi felső oktatási intézményekben, a teológiai oktatás terén is fokozottan tapasztalható volt a diktatórikus rendszer elnyomó egyházpolitikájának hatása. A Központi Vezetőség ülésén Révai József elnöki beszédében a hittudományi karokkal is foglalkozott: „Az egyetemeken sem lehet helye többé a teológiai, hittudományi fakultásoknak. Egyrészt azért, mert a marxizmus-leninizmus világnézete alapján történő tudományos oktatás nem történhetik a teológiai oktatással azonos szervezeti keretben, másrészt azért, mert az egyetemek és főiskolák állami tanintézetek, az egyház és az állam szétválasztásából pedig logikusan következik, hogy a teológiai oktatás, a papképzés kizárólag egyházi ügy és nem állami feladat. A teológiai karokat tehát át kell adni az egyházaknak.” Ezt tartalmazta - az állam és az egyház szétválasztásának elvére hivatkozva - a párhuzamos is, és ennek megfelelően született meg az 1951. évi 23. törvényerejű rendelet „az egyetemi hittudományi karoknak az egyházak részére való átadása” tárgyában.

A teológiai fakultások kiválása az állami egyetemek szervezetéből - az állam és az egyház szétválasztása követelményének következetes érvényesítése szempontjából - elvileg racionális lépésnek tekinthető. Ez hazánkban már a dualizmus korában is felmerült, ez idő tájt pedig jó néhány nyugat- és dél-európai országban az egyetemek nem rendelkeztek teológiai fakultásokkal. Megjegyzendő még, hogy más megfontolások alapján a Szentszéknek is már a 20-as évek elejétől fenntartásai voltak az állami egyetemeken működő hittudományi karokkal szemben (minthogy ezek esetében az egyházi irányítás közvetlen formában nem volt érvényesíthető). A hittudományi karok leválasztása azonban ekkor - akárcsak más államszocialista országokban - a diktatórikus rendszer ideológiai-politikai érdekeinek megfelelően történt.

A katolikus püspöki kar 1950. augusztus 29-i konferenciáján rendelkezett a Római Katolikus Hittudományi Akadémia felállításáról. Egyúttal kialakította az akadémia tanári karát: Aistleitner Józsefet és Marczell Mihályt - valószínűleg politikai nyomásra - nyugdíjazta (Aistleitner azonban elnöki feladatokra is részt vett az oktatásban, Marczell pedig a Központi Szeminárium rektora lett), többi professzorát megerősítette, továbbá két új professzort és két intézeti tanárt nevezett ki, illetve választott meg. Az akadémia felállításáról kötött egyezmény értelmében a kormány

tudomásul vette, hogy a római katolikus egyház „a magasabb papképzés biztosítása érdekében” teológiai akadémiát létesít, amely államsegélyben részesül. A kormány hozzájárult a megszűnő kar könyvtárából az általános vallástudományi, valamint a teológiai tudományok műveléséhez szükséges egyéb könyvek és folyóiratok átadásához („kivéve a középkori kódexeket és nyomtatványokat és azokat a könyveket, amelyek különös könyvészeti értékkel bírnak, vagy amelyekre általános tudományos érdeklődés közkönyvtáraink igényt tartanak”), az akadémia tantermei és egyéb helyiségei számára szükséges berendezési és felszerelési tárgyakat pedig bérbe adja. Az egyezmény értelmében az akadémia addigi helyiségeit csak augusztus 31-éig használhatta, s át kellett költöznie a Központi Szemináriumba, ahol szűkebb körülmények között működött.

A debreceni református hittudományi kar teológiai akadémiává alakítása személyi változások nélkül történt. Az akadémia létesítésére vonatkozólag a kormány és a tiszántúli református egyházkerület közötti egyezmény a katolikus hittudományi akadémia felállításáról kötött egyezményhez hasonló tartalmú volt de lehetővé tette a berendezési-felszerelési tárgyak bérbe adása mellett azok megvásárlását (az akadémia egyházi befolyása az utóbbi megoldást választotta). Az Evangélikus Teológiai Akadémia megalakításáról az egyetemes közgyűlés 1950. szeptember 29-i ülésén határozott. Egyúttal megválasztotta a tanárokat (köztük két új tanárt). A megválasztott tanárok között Kiss Jenő és Jánossy Lajost - az intézményben jelentős szerepet játszó hallgatóság követelésére rövidesen nyugdíjaztak. A kormány a fakultás addigi épületét az akadémiának bérbe adta, 1951 áprilisában azonban a püspöki értekezlet - az új püspökök követelésére - úgy döntött hogy a következő tanévtől az akadémia Sopron helyett a fővárosban folytassa működését az evangélikus gimnázium fásori épületében. Ez meg is történt, a következő évtizedekben az intézmény többször is arra kényszerült, hogy más épületbe költözzön.⁶⁷

⁶⁷ Szabad Nép, 1950. június 6. 3-4. o.; Pártmunkás, 1950. 11. sz. 6. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztériumi rendeletek. 1950. Budapest 1951. 101. o.; Magyar Kurír, 1950. szeptember 6. 1. o., szeptember 28. 1-2. o.; *Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (dokumentumok)*. Vigília Kiadó, Budapest 1990. 347-350. o.; *Borsodi Csaba: A hittudományi fakultások leválasztása a tudományegyetemekről 1950 nyarán*. In: *Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 13. Budapest 1991. 105-123. o.; *A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház*

A kormány és a katolikus egyház között 1950. augusztus 30-án aláírt egyezményben a hittudományi f iskolákról nem történt említés. (A püspöki kar ugyan az egyezményhez Függelékét kívánt csatolni, amelyben „A papnevelés szabadsága minden fokon” pont is szerepelt volna, Rákosi határozott ellenzése miatt azonban e Függelékét nem csatolták az egyezményhez.) Az érseki és püspöki hittudományi f iskolák tovább m ködtek, s t 1950-ben Nyíregyházán görög katolikus, Hejcsén pedig a csonka kassa-rozsnói egyházmegyék számára hittudományi f iskola létesült (ez utóbbi csak másfél évig állt fenn). A szerzetesrendek számának drasztikus csökkentése - mindössze az 1950-es egyezmény értelmében az egyháznak visszaadott középiskolákban az oktatás ellátásához szükséges tanítórendek m ködésének engedélyezése - következtében viszont a 12 szerzetesrendi hittudományi f iskola közül csupán három (egy-egy bencés, ferences és piarista) maradhatott meg.

1951 tavaszától-nyaratól, adminisztratív eszközök alkalmazásával az elnyomó - els sorban a katolikus egyház ellen irányuló - egyházpolitika újabb szakasza kezd dött. Az MDP Titkársága 1951. május 5-i ülésén - a nemzetközi helyzet és a bels osztályharc kiélez désére hivatkozva - az egyházpolitika módosítását, vezet egyházi személyiségek letartóztatását és az egyházak tevékenységének fokozott ellen rzésére, korlátozására Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: ÁEH) felállítását tartotta szükségesnek. E határozatot végrehajtva az 1951. évi I. törvény alapján az ÁEH megkezdte a m ködését. Az 1951. évi 20. tvr. az Elnöki Tanács el zetes hozzájárulásához kötötte a vezet egyházi tisztségek betöltését. Júniusban Grösz József kalocsai érseket, a püspöki kar elnökét letartóztatták és több társával együtt súlyos börtönbüntetésre ítélték.⁶⁸

1951 nyarán megkezd dött a hittudományi f iskolák számának csökkentése. El ször a református teológiai akadémiák összevonására került sor: július 17-én az ÁEH elnöke, Kossá István ezt feladatként jelölte meg az egyház vezet i számára. Ez ügyben július 25-én újabb megbeszélés volt, majd a konvent elnöksége még aznap levélben tájékoztatta err l a dunántúli

Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1988.307-310., 333-334. o.; Evangélikus Élet 1950. 34. sz. 1. o., 41. sz. 1. o., 44. sz. 1. o., 1951. 16. sz. 2. o.; EOL A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1950. évi szeptember 21-i és 1951. évi november 9-i rendes közgy lésének jegyz könyve.

⁶⁸ Proletárdiktatúra és egyház, 1951. Közli: *Ólmosi Zoltán*. História, 1991. 5-6. sz. 23-27. o.; Törvények és Rendeleték Hivatalos Gy jteménye. I. Törvények, törvényerej rendeletek és miniszteri rendeletek. 1951. Budapest, 1952. 3., 86. o.

és a tiszáninnyi egyházkerület püspökét, egyúttal felhíva ket, hogy akadémiájukra a következ tanévre már ne hirdessenek felvételt A dunántúli egyházkerület belenyugodott a pápai akadémia megszüntetésébe. Gy ry Elemér püspök október 11-i jelentése szerint már a 30-as évek elejét l ismételen felmerült, hogy nincs szükség négy teológiai akadémiára, az egyház annyit nem is tud fenntartani, s ezért „az adott viszonyok között nincsen más járható út”. A tiszáninnyi egyházkerület október 15-i közgy lése viszont a sárospataki akadémia megszüntetése ellen foglalt állást. A zsinat végül is november 29-i ülésén elfogadta a református egyház teológiai akadémiáiról szóló 1951. évi egyházi törvényt, amely szerint a teológiai akadémiák számát és helyét a zsinat állapítja meg. A zsinat a négy egyházkerületi akadémia összevonásával két országos teológiai akadémiát létesített, m ködési helyüket Budapesten és Debrecenben jelölve ki.⁶⁹

A 10 katolikus érseki, Hl. püspöki hittudományi f iskola (és a mellettük m köd , a papnevelés feladatait ellátó szeminárium) redukálásának kérdése már 1951 augusztusában felmerült, a kalocsai szeminaristákat e hó végén Szegedre költöztették, és a veszprémi f iskola Esztergomba helyezését is tervbe vették. Egyúttal megkezd dött az állam részér l a szemináriumok épületeinek igénybevétele, más egyházi épületekbe kényszerítésük. E folyamatot meggyorsította az a körülmény, hogy 1952. február elején a veszprémi szeminárium önképz körének hirdet táblájára kitétek Mindszenty fényképét, „Imádkozzunk f pásztorunkért, aki harmadik éve szenved büntetését!” szöveggel (amit az Államvédelmi Hatóság vizsgálata és több szeminarista letartóztatása követett). Az ÁEH úgy döntött, hogy a 10 érseki és püspöki hittudományi f iskola közül 6 megsz nik, és - a Római Katolikus Hittudományi Akadémián kívül - csak az egri, az esztergomi, a gy ri és a szegedi hittudományi f iskola, valamint a nyíregyházi görög katolikus f iskola folytathatja tovább m ködését⁷⁰

⁶⁹ *Ladányi Sándor.* Vázlatos történelmi áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjának alakulásáról. In: A magyarországi református egyház története. 1918-1990. Tanulmányok. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999. 129-132. o.; *Mqjsai Tamás:* Egyházi iskolák csökkentése a •útltermelés* miatt Ellenzéki Unió, 1989. 5-6. sz. 94-97. o.; Református Egyház, 1951. 20. sz. 8-12. o.; 22. sz. 1-3. o., 23-24. sz. 29. o.; *Pap László:* Tíz év és ami utána következett 1945-1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern-Budapest 1992. 316-319. o.

⁷⁰ *Gergely Jen :* A katolikus egyház Magyarországon. 1944-1971. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 136-137. o.; *Salacz Gábor.* A magyar

Az ÁEH hatásköre a hittudományi f iskolák felügyeletére, ellen rzésére is kiterjedt. Ennek alapján informális eszközökkel elérte egyes tanárok és szemináriumi előjárók leváltását hallgatók kizárását befolyásolta az új tanárok kinevezését, meghatározta a felvehető hallgatók számát és olykor tantervi változtatásokat is kezdeményezett. A megyei, illetve f városi tanácsoknál m köd egyházügyi f el adók rendszeresen felkeresték a hittudományi f iskolákat, megbeszéléseket folytattak a tanárokkal és a hallgatókkal.

A Rákosi-rendszer egyházpolitikájában a katolikus egyház elnyomása, m ködésének korlátozása állt el térben. Ez részben a történelmi el zményekkel, a katolikus egyház korábbi közjogi szerepével, nagyobb befolyásával függött össze, továbbá azzal, hogy ellenállását a hatalom 1948-1951 között csak durva, er szakos eszközök alkalmazásával tudta megtörni. A protestáns egyházakra a vezetésükben történt személyi változások, a rendszerrel együttm ködésre kész lojális püspökök és világi vezet k kinevezése után az egyházpolitika jóval kisebb figyelmet fordított. Az új református és evangélikus püspökök tevékenységének értékelése nem e tanulmány feladata. Annyi talán mégis megállapítható, hogy magatartásuk motívumai személyenként is eltér ek voltak, „pragmatikus” politikájuk pedig az egyház akkori körülmények között való m ködésének biztosítása érdekében nyilvánvalóan célszerű bb volt, mint a nyílt opposíció vagy a passzív rezisztencia. Kétségtelen azonban, hogy a hatalommal való együttm ködésük olykor túlmént a szükséges mértéken.

Mindez a teológiai f iskolák helyzetét is jellemezte. A katolikus f iskolákról ezekre az évekre vonatkozólag - az ÁEH 1956 el tti iratanyaga jelent s részének megsemmisülése következtében - kevés tényrt ismerünk. A budapesti református teológiai akadémián 1956- ig, Pap László dékánúsága idején - a kés bbi visszaemlékezések szerint - „a teológiai tudományok m velése és a lelkészképzés szinte zavartalanul folyhatott, a Rákosi-rendszer nyomása alig volt érezhető”, Pap „a budapesti Theológián a lelki-szellemi szabadságnak egy, a Rákosi-korszakban egyedülálló szigetét teremtette meg”. Nem került sor politikai jelleg intézkedésekre - legalábbis tudomásunk szerint - 1952 és 1956 között az ÁEH részér l a Debreceni Református Teológiai Akadémia és az Evangélikus Teológiai Akadémia

katolikus egyház tizenhét esztendeje. (1948-1964). *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*. IX. Görres Gesellschaft, München, 1988. 113-115. o.; *Koncz Lajos: A papnevelés és papképzés*. In: Magyar Katolikus Almanach. II. k. A magyar katolikus egyház élete. (1945-1985). Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1988. 126-129. o.

esetében sem.

Ami a képzés tartalmát illeti: a Római Katolikus Hittudományi Akadémián „az újabb kívánalmaknak megfelel en” (vagyis az ÁEH utasítására) bevezették az alkotmánytan és a politikai gazdaságtan oktatását. A katolikus hittudományi f iskolákon a f nehézséget ezekben az években továbbra is a latin nyelven folyó oktatás jelentette, minthogy a hallgatók zömének gyenge volt a latin tudása. A református teológiai akadémiák tanulmányi, nevelési, fegyelmi és vizsgaszabályzatát a zsinat 1953. október 14-i ülésén fogadta el. Az új tanterv meglehetősen maximalista volt; az 1940. évihez képest több mint 30%-kal megnövelte a kötelező órák számát. Mintegy 50%-kal nőtt a héber és a görög nyelvet is beleértve - a bibliai tudományok órakerete. Több új tárgy szerepelt a tantervben, így Az ökömené története és problémái, az Alkotmánytan és A Magyar Református Egyház mai élete. (Ez utóbbi tárgy oktatása - Bereczky Albert püspök zsinati megnyitó beszéde szerint - „lehetővé teszi, hogy teológusainknak a valóságos egyházi élettel s annak népünk és az emberiség életében végzett szolgálataival módjuk legyen életteljes kapcsolatban lenni”.). Csökkent viszont a filozófiai enciklopédia óraszám, és kimaradt a tantervből a belmisszió, a közgazdaságtan és a szociológia. A két teológiai akadémia tanárainak 1954. november 15-17-i, az új tanulmányi rend tapasztalatait megtárgyaló közös konferenciáján a problémák egész sora vetődött fel. Az evangélikus egyházegyetem 1951. november 9-i közgyűlése szótöbbséggel jóváhagyta a teológiai akadémia új tanulmányi és vizsgaszabályzatát, amely a képzési időt 4 évben állapította meg, el készítésvizsgáját csak a felvételi vizsgán meg nem feleltek számára téve kötelezővé. Ez - mint rövidesen nyilvánvaló lett - a gyakorlatban nem vált be, és a tanulmányi szabályzat ismételt toldozása-foldozása után az Egyházi Tanács 1954. március 11-12-i ülésén jóváhagyta az 5 éves képzésre való visszatérést kimondó módosított tanulmányi és vizsgálati szabályzatot. Mind a református, mind az evangélikus egyház új vezetői érvényesíteni kívánták a teológiai akadémiákon egyházpolitikai irányvonalukat és az azzal összhangban levő teológiai felfogásukat, a szolgáló egyház teológiáját, illetve a diakóniai teológiát (A református egyetemes konvent pl. határozatban fejezte ki azt az óhaját, hogy „a tanári karok munkája tudatosítsa a teológiai akadémiákon is egyházunk hitbéli döntését”). Ezekben az években a teológiai akadémiák több kiváló professzora is elhunyt, így a római katolikus hittudományi f iskolán Takách Ernő, a budapesti református teológiai akadémián Victor János, a debreceni pedig Makkal Sándor. Az új tanárok közül megemlítendő

Takács József, Radó Polikárp, Czeglédy István és Nagy Barna neve.⁷¹

Az 1953. júniusi párthatározatot és az új kormány megalakulását követően az egyházpolitikában némi enyhülés volt tapasztalható. Mint Nagy Imre a kormányprogramot ismertető 1953. július 4-i országgyűlési beszédében mondta: „Nagyobb türelmességet kell tanúsítani vallási kérdésekben. Megengedhetetlen e téren adminisztratív eszközök alkalmazása. [...] Adminisztratív vagy más kényszerítő eszköz alkalmazását a kormány elítéli és nem fogja támogatni.” Az újabb politikai fordulat, az 1955. márciusi KV-határozat viszont a régi gyakorlathoz való visszatérést jelentette. Az MDP Titkárságának az ÁEH munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására vonatkozó 1955. július 11-i határozata szerint az elmúlt két évben az egyházra vonatkozó elvi engedmények következtében az egyház tevékenysége megélné vált. „Az egyházpolitikában fellépett jobboldali elhajlást és következményeit fel kell számolni. [...] az egyház részéről megmutatkozó reakciós megnyilvánulást megfelelő adminisztratív eszközök alkalmazásával le kell törni. Az ellenséges tevékenységet kifejtő egyházi személyekkel szemben az ÁEH az eddiginél keményebben lépjen fel.” E határozat szellemében távolították el Takács Józsefet, a Római Katolikus Hittudományi Akadémia professzorát: 1956. február 22-én közölte az ÁEH az akadémia dékánjával, hogy Takács munkáját a kormányzat „a papnevelés szempontjából nem tartja megfelelőnek”. (Még 1955-ben leváltották Ferdinánd Istvánt, az Evangélikus Teológiai Akadémia tanárát is, ez azonban egyértelműen nem az ÁEH, hanem Dezséry László püspök kezdeményezésére történt)

1956 tavaszán-nyarán a politikai változások hatására némileg ismét mérséklődött az egyházpolitika elnyomó-korlátozó jellege. Ebben a légkörben a katolikus püspöki kar lehetőséget látott az egyház sérelmeinek felvetésére. Tárgyalásokat folytatott Hegedűs András miniszterelnökkel, amelyeken szóba került a szemináriumok kérdése is: a püspökök elmondták, hogy a tanárokat és az előljárókat zaklatják, a kispapokat kiüldözik. A miniszterelnök válasza állítólag a következő volt: „Nézzék meg jól, kiket vesznek fel, a tanárookra pedig hassanak, hogy demokratikus szellemben

⁷¹ Pap László: i. m. 21., 85-86. o.; Török József-Legeza László: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Mikes Kiadó, Budapest, 1999. 38-39. o.; MREZSL A magyarországi református egyház 1951. október 24. napján megnyílt zsinatának irományai. 22. és 24. sz.; Református Egyház, 1953. 20. sz. 5-6. o., 22. sz. 6-13. o.; Evangélikus Élet, 1953. 1. sz. 1. o., 3. sz. 2. o.; Pap László-Bucsay Mihály: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története. 1855-1955. A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1955. 162-165. o.

tanítsanak.” A protestáns egyházakban erősödött a rendszerrel együttműködő püspökök és világi vezetők elleni bírálata. Az októberi forradalom idején a korábbi református és evangélikus püspökök átvették egyházuk vezetését. Az 1948 után megválasztott püspökök lemondásra kényszerültek, és több, az elmúlt években kinevezett egyházi tisztségviselő leváltottak. Az Evangélikus Teológiai Akadémián lemondatták a dékánt állásáról pedig egy intézeti tanárt és a Lelkészszevel Intézet vezetőjét.

A forradalom leverése után a restaurációt csak lassan tudták megvalósítani. A Kádár-kormány 1957. január 6-án nyilvánosságra hozta a legfontosabb feladatokról szóló nyilatkozata az állam és az egyház viszonyával kapcsolatban a következőket tartalmazta: a kormány tiszteletben tartja az egyházakkal létesített egyezményeket, ugyanakkor elvárja, hogy az egyházak a konszolidáció érdekében az állam és a törvények teljes tiszteletben tartásával töltsék be hivatásukat; a kormány nem tagadja, hogy bármely egyháznak „bármely szervét vagy funkcionáriusát bárki is a Magyar Népköztársaság törvényes rendje ellen irányuló politikai reakció céljai szolgálatába állítsa. Megengedhetetlennek tartja a kormány azt is, hogy az egyházak tagjai közül valakit is az egyházi funkciók vagy szolgáltatások tekintetében haladó politikai nézetei miatt az ország törvényeit sértő módon hátrányos megkülönböztetésben részesítsenek.” Két hónap múlva az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága határozatot hozott az egyházi vezetésben szükséges személyi változtatásokról és ennek érdekében „az állam legfontosabb felügyeleti jogának” gyakorlására vonatkozó törvényerejű rendelet kiadásáról. Az 1957. évi 22. tvr. rendelkezései a teológiai felsőiskolákra is kiterjedtek: a hittudományi akadémiák, felsőiskolák rektori, dékáni és tanári állásaira történő kinevezéshez, valamint az áthelyezéshez és elmozdításhoz állami szervezeti hozzájárulásra volt szükség. Az ÁEH egyébként 1956. december 31-ével mint önálló intézmény megszűnt, és a Munkaügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalaként, mint minisztériumi felsőosztály működött tovább.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. június 10-i ülésén átfogóan foglalkozott az állam és az egyházak viszonyával, az egyházpolitika kérdéseivel. Az egyházpolitika „kemény” irányvonalát tükröző határozat szerint az egyházi reakció „az ellenforradalom alatt nagyon gyorsan talpra ugrott és megragadta az egyházi kulcspozíciókat. Fokozódott [...] az egyházi reakció támadása állami és társadalmi rendünk ellen az ellenforradalom fegyveres leverése után.” A pártvezetés feladatként jelölte meg az egyházi reakció elleni harc fokozását („kíméletlen politikai harcot kell folytatni, szükség esetén adminisztratív eszközök igénybevételevel is a klerikalizmus [...] törekvéseinek megsemmisítésére”), a kulcspozíciók visszaszerzését: a

megüresed püspöki és más vezet állásokba „kizárólag lojális egyházi emberek kerülhetnek”. A PB ülésén többen is foglalkoztak a teológiák helyzetével. Az Egyházügyi Hivatal elnöke, Horváth János az intézmények demokratizálására átfogó terv kidolgozását tartotta szükségesnek. Ezen a téren - mint mondta - „kevés eredményt tudtunk elérni. A katolikusoknál úgyszólván semmiféle formában nem tudtunk el rejutni”. Felvetődött az ülésen a hittudományi f iskolák hallgatói létszámának csökkentése, a felvételek során a politikai szempontok érvényesítése, a politikailag nem megfelelő hallgatók felszntelésének megakadályozása.

E határozat szellemében, a diktatórikus egyházpolitika jegyében a hittudományi f iskolákon az adminisztratív intézkedések széles kör alkalmazására, a tanárok és a hallgatók egész sorának eltávolítására került sor. Már ezt megelőzően 1957-ben - 1956. októberi tevékenységük miatt - a Római Katolikus Hittudományi Akadémia több hallgatóját letartóztatták. Pap Lászlót, a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánját lemondásra kényszerítették, majd 1958-ban az akadémiáról is eltávolították. (Egyidejűleg Nagy Barnát is elmozdították tanári állásából.) Ugyancsak 1958-ban az Evangélikus Teológiai Akadémiáról a régi professzorok többségét - Wiczian Dezsőt, Karner Károlyt és Sólyom Jent - távolították el. (Az Egyházügyi Hivatal illetékes munkatársa még két tanár leváltását is javasolta, erre azonban nem került sor.)

Az adminisztratív intézkedések foganatosítása lényegesen nagyobb mérvű volt a katolikus hittudományi f iskolákon. Ennek során a legsúlyosabb intézkedések 1959-ben a budapesti akadémián történtek, amikor is a hallgatók túlnyomó részét kizárták, több tanárát és szemináriumi előljáróját eltávolították. A történeteket röviden ismertetve: a kispapok már 1958-ban sem vettek részt a békegyűléseken, 1959. január végén pedig mindössze négyen mentek el rá. Ezért a „felbujtónak” tekintett 14 hallgatót kizárták az akadémiáról. Szörényi Andor prodekan az Új Ember március 1-jei számában közölt nyilatkozatában elítélte a hallgatók magatartását. Március 10-én az akadémia hallgatói levelet intéztek a püspöki kar tagjaihoz és az Egyházügyi Hivatalhoz, amelyben szolidaritást vállaltak a kizártakkal, s azok visszavételét, a Szörényi-nyilatkozat visszavonását kérték. A püspöki kar március 18-i konferenciáján foglalkozott az ügygyei, és ezt követően minden püspök „engedelmességi nyilatkozat” aláírását kívánta meg saját kispapjaitól (az ügy kapcsán is). A kispapok túlnyomó többsége a nyilatkozat aláírását megtagadta, mire elbocsátották őket az akadémiáról. Közülük sokan később más hittudományi f iskolán, néhányan pedig a budapesti akadémián folytathatták tanulmányaikat, míg másokat 1960-ban titokban pappá szenteltek (ezek azonban hosszú éveken át nem kaphattak missziós

engedélyt). 1959-ben az ÁEH „szorgalmazására” nyugdíjazták az akadémia két tanárát - Artner Edgárt és Gállá Ferencet -, továbbá eltávolították a Központi Szeminárium három előjáróját. Az adminisztratív intézkedések kiterjedtek a katolikus hittudományi f iskolákra is, 1958 és 1960 között 15 tanárt és szemináriumi előjárót váltottak le. Számos hallgatót kizártak, egyes esetekben pedig letartóztatások is történtek, így 1961-ben a budapesti akadémia négy, 1959-ben elbocsátott hallgatóját tartóztatták le, és ítélték 3-12 évi börtönbüntetésre. A szerzetesrendi f iskolákon hasonló intézkedésekre nem került sor; ezekre a hatóság igen kevés figyelmet fordított.

Az Egyházi Hivatal 1959. április 3-án tervezetet készített „a papnevelés demokratizálására”, majd e tervezet alapján május 9-én kidolgozta „A papnevel intézetek helyzete és az azzal kapcsolatos feladatok” c. javaslatot. Ez utóbbi azt hangoztatva, hogy ezek az intézmények „nemcsak az egyházi, hanem a politikai reakciónak is fellegvárai voltak”, és „a teológiákon még jelenleg is uralkodó a reakciós irányzat”, a f célkit zésnek azt tekintette, hogy „szétverjük az ott még egységben fellép reakciós er ket és a teológiákat fokozatosan a haladó er k bázisává fejlesszük”. Ennek érdekében feladatként jelölte meg a politikailag kifogás alá es tanárok leváltását, az utánpótlásra alkalmas „haladó papok” névsorának összeállítását, a hallgatók politikai nevelése céljából a társadalomtudományi oktatás bevezetését, a hivatal vétőjogával élve „a kifejezetten ellenséges családok” gyermekei felvételének megakadályozását (arra is törekedve, hogy „a papi utánpótlás a tényleges minimális szükségletre csökkenjen”), a már felvett hallgatók felülvizsgálását és a politikailag kifogásolható elemek kizárását, ill. felszentelésük engedélyezésének megtagadását a budapesti református teológiai akadémia debrecenibe beolvasztásának el készítését.

E feladatok végrehajtásáról az ÁEH - amely 1959 júniusától ismét önállóvá vált - 1960. szeptember 6-án számolt be. Eszerint 20 tanárt leváltottak (megjegyezve, hogy még mindig 30 reakciós tanár van a teológiákon); az utánpótlásra vonatkozó javaslat nem készült el; a társadalomtudományi tanszék felállítására csak a budapesti katolikus hittudományi akadémia és a két református teológiai akadémia került sor (de e tárgyat el adják az evangélikus teológián is); az 1959-60-as tanévre csak 84 I. éves hallgatót vettek fel, 33 f t elutasítottak. A két református teológiai akadémia összevonása érdekében érdemleges el készít munka nem folyt, és e kérdés rövidesen lekerült a napirendr l.

Lényegében az egyházpolitika kemény irányvonalát er sítette meg az MSZMP Politikai Bizottságának 1960. március 1-jei határozata is: „Azok

ellen az aktív reakciós papok ellen, akik nyílt vagy burkolt tevékenységet fejtenek ki államunkkal szemben, mind a politikai leleplezés eszközeivel, mind pedig adminisztratív rendszabályok alkalmazásával fel kell lépni.”

A fenti intézkedések következtében a hittudományi akadémiák és f iskolák hallgatóinak létszáma lényegesen - a katolikus teológiákon 1958-59. és 1963-64. között mintegy 38%-kal - csökkent. (A Belügyminisztérium 1964. december 3-i összefoglaló jelentése szerint: „A növendékek száma egészséges csökkenést mutat.”) A felvételre jelentkezők színvonala évről évre romlott sokan csak elégséges érettségivel jelentkeztek. A tanári karok minőségi összetétele a katolikus hittudományi f iskolákon és az evangélikus teológián szintén kedvezőtlenül alakult. A katolikus f iskolák esetében - több jeles tanár eltávolítása mellett - ehhez hozzájárult a megfelelő utánpótlás hiánya. Egyes tehetséges fiatal teológusok még 1948-ban - részben Mindszenty felszólítására - elhagyták az országot, mások politikai okokból nem kerülhettek a f iskolák tanári karába, és 1964-ig nem volt lehetőség a római Pápai Magyar Egyházi Intézetben posztgraduális tanulmányok folytatására. Kétségtelen továbbá, hogy az igen alacsony fizetések miatt a teológiai tanári pálya nem volt éppenséggel vonzó. A két református teológiai akadémia tanári karának tudományos-szakmai színvonala megfelelő volt, a katolikus hittudományi akadémián pedig a tanszékek száma 12-re csökkent, és az akadémián ezekben az években is több kiváló professzor működött.

A tanulmányi rendszer csak a református teológiai akadémiákon változott. A módosított tanulmányi rendet a két teológiai akadémia tanárainak 1958. március 17-19-i konferenciáján dolgozták ki. (E konferencián megjelent az Egyházügyi Hivatal elnöke is, aki - a konvent 1958. május 14-i határozatát idézve - „felszólalásában észrevételeit és tanácsait világosan és ösztönzőleg kifejezésre juttatta.”) A konvent által elfogadott tantervi módosítások az 1953. évi tanterv maximalizmusának mérséklése érdekében csökkentették a heti óraszámokat: az I. évben 28, a II-V. évben 27-27 órára.⁷²

⁷²

Országgyűlési Napló 1953-1958. I. k. 22. o.; A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948-1956. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 363-364. o.; *Böröcz Enik* : A „Ferdinand-ügy” az Állami Egyházügyi Hivatalban és az Evangélikus Országos Levéltárban található adatok tükrében. Lelkipásztor, 2001. 11. sz. 415-418. o.; *Salacz Gábor*, i. m. 128-129., 173-174. o.; Takács József Emlékkönyv. Örökmécs Kiadó, Budapest 2002. 18. o.; *Ottlyk Ernő* : Az evangélikus egyház útja a szocializmusban. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1976. 111. o.; Népszabadság, 1957. január 6. 3-4. o.; MÖL M-KS 288. f. 5/17. . e., 5/26. . e., 5/82. . e., 5/172. . e.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1956. Budapest 1957. 68. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye.

Az egyházpolitika alakulása a Kádár-rendszer konszolidált szakaszában

Az 1963 utáni politikai változások - a Kádár-rendszer „liberalizálása”, a posztsztálini struktúra kereteinek lazítása - az egyházpolitikában is éreztették hatásukat. Az egyházpolitika módosulásához hozzájárult a II. Vatikáni Zsinat (1962-1965) is, amely az egyház megújítását, a világgal folytatandó dialógust, a „nyitás” politikáját tette ki célul. Ilyen körülmények között született meg 1964 közepén a magyar kormány és a Vatikán közötti részleges megállapodás, amelynek egyik pontja rendezte a Pápai Magyar Egyházi Intézet helyzetét. Eszerint a jövőben az intézetben magyar állampolgárságú, az egyházmegyékből küldött papok folytathatnak tanulmányokat (az elzsid szakban ugyanis az intézetnek csak emigráns tagjai voltak), és rektorának kinevezéséhez a magyar állam elzetes hozzájárulása szükséges. A megállapodást kiegészít 1965. februári „Pro memoria” értelmében a magyar kormány biztosítja az intézet fenntartási költségeit, és hozzájárul a rektor illetményéhez, valamint a hallgatók ellátmányához. A Pápai Magyar Egyházi Intézetbe évente eleinte 6, majd 8-9 teológus nyert kiküldetést (ezek személyét az ÁEH politikai megbízhatóságuk szempontjából ellen rizte). A megállapodás mellett külön jegyz könyv tartalmazta azokat a kérdéseket, amelyekben az eltér vélemények miatt további konzultációk szükségesek; ezek között szerepelt a papképzés ügye is.

AII. Vatikáni Zsinat és a részleges megállapodás pozitív hatást gyakorolt az egyházpolitika alakulására, ám f szerepük ebben a magyar belpolitikai változásoknak volt. Az egyházpolitikában bekövetkezett változásokat nem volna helyes túlértékelni - a korlátozások nagy része továbbra is megmaradt -, de tagadni vagy lebecsülni sem. E tanulmányban csak a hittudományi f iskolákat érint kérdéseket ismertetem.

Az ÁEH 1965. május 5-i, a katolikus teológiákkal foglalkozó jelentése szerint a munkában „f módszerként nem a tanárok eltávolítását kell követni (egy-két esetben ezzel is élni lehet), hanem a befolyásolást és

1957. Budapest 1958. 170. o., 347. o.; *Pap László*: i. m. 316-319. o.; MÓL XK-A-21-d 008-2/1959., 008-3/1959., 008-3/1960., 008-6/1960., 008-7/1961., 008-6/1962., 008-5/1964.; *Koncz Lajos*: i. m. 140-141. o.; Új Ember, 1959. március 1. 1. o.; Vigília, 1992. 5. sz. 383-388. o., 6. sz. 466-471. o.; Reformátusok Lapja, 1958. május 25. 3. o.; Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TiREL) I. 1. c 1010/1958.

meggy zést kell alkalmazni”. 1965 után - tudomásom szerint - az ÁEH kezdeményezésére teológiai tanárok és szemináriumi előjárók politikai jelleg eltávolítására nem került sor. Török Istvánnak, a Debreceni Református Teológiai Akadémia kiváló tanárának 1967 végén történt nyugdíjaztatása egyértelműen Bartha Tibor püspök döntése alapján történt. A hittudományi f iskolák személyi kérdése-

ivei kapcsolatban figyelmet érdemel az egyik megyei egyházügyi feladójelentése, amelyben azt írta, hogy korábban „jobban beleszólhattunk a tanárok kiválasztásába”. Egy jellemző példa az egyházpolitika változására: Nagy Gyula evangélikus teológiai professzor - akinek az akadémiairól való-eltávolítását a 60-as évek elején mind az ÁEH, mind Káldy Zoltán püspök javasolta - 1982-ben az északi egyházkerület püspöke lett.

A hittudományi f iskolák hallgatóival szemben adminisztratív intézkedéseket - a rendelkezésre álló adatok szerint - csak egy-két esetben alkalmaztak, így a győri hittudományi f iskolán, ahol az 1975-ben lefolytatott vizsgálat során több hallgatót eltávolítottak a Mindszenty temetésén elhangzott beszéd 10 példányban való terjesztése miatt (erről a Wiener Kirchenzeitung is beszámolt). A 80-as évek elején az ÁEH nagy figyelmet fordított a Bulányi-féle Bokor báziskö-zösség-mozgalomra, amely hatást gyakorolt a katolikus teológiák hallgatóira is, különösen Budapesten. Retorzióra nem került sor, de néhány f városi kispapot a vidéki hittudományi f iskolákra helyeztek át.

Az egyházpolitika változását jelezte, hogy míg korábban az ÁEH a felvételi keretszámok alacsony szinten való megállapításával és nagyszámú hallgató kizárásával a kispapok számának csökkentésére törekedett (és azt meg is valósította), most már a párthatározatok is problematikusnak tekintették a hallgatók számának csökkenését (és mindegyik összetételét), valamint ennek következtében a paphiány növekedését. A Politikai Bizottság 1968. március 4-i, az egyházpolitikai helyzetről és a további feladatokról szóló határozata rámutatott arra, hogy az egyházakban „állandósult a paphiány”. Az 1973. december 4-i PB-határozat szerint: „A papi szolgálat szerepe, súlya csökken. A fiatalok körében nincs jelentős érdeklődés a papi pálya iránt. Jelenleg 520 fiatal tanul a teológiákon, ami kb. 100 fivel kevesebb a felvehető létszámnál. Jelenleg minimális elhivatottságú és közepesen alacsonyabb képességű fiatalokat is felvesznek [...] az utánpótlás kevesebb a kiesésknél”. E párthatározatok a helyzet megváltoztatása érdekében teendő intézkedésekkel nem foglalkoztak (csak azt jelölték meg a feladatok között, hogy ösztönözzék a püspöki kart: „a fiatal papok lojális magatartásának kialakításáért a papnevelőkben folyó nevelőmunkáért tegyen nagyobb erőfeszítéseket”). Megjegyzendő azonban az is, hogy mind a

katolikus teológiák hallgatóinak, mind a m köd papoknak a száma ebben az id szakban csaknem valamennyi európai országban jelent sen csökkent

A katolikus teológiákon évente végz k száma a tényleges szükségletnek még a felét sem fedeztetés a helyzet a papság kedvez tlen korösszetétele következtében fokozatosan rosszabbodott. Hasonló problémák jelentkeztek a református egyházban is; az 1977. november 30-i zsinati ülésen elhangzott lelkészelnöki jelentés szerint mintegy 150 gyülekezetnek nem volt lelkésze. A hiány csökkentése érdekében bevezették mindkét református teológiai akadémián az ún. exmittálást, a fels bb éves hallgatók lelkészi szolgálatra küldését E hallgatók természetesen nem végezhettek teljes érték lelkészi munkát ugyanakkor ez tanulmányaikat jelent s mértékben akadályozta. Az exmittált hallgatók nehézségeinek mérséklése érdekében tett intézkedések - a tanév elején jegyzetekkel való ellátásuk, melljük az akadémiai tanároknak tutorokként való kijelölése, az akadémiákon havonta 2-3 napos konzultációk tartása - csak részleges eredménnyel jártak.

Miután korábban sok jól képzett tanárt eltávolítottak a hittudományi f iskolákról, az ÁEH jelentései már azt állapították meg, hogy a katolikus teológiák színvonala - a budapesti akadémia kivételével - elég alacsony, a tanárok zöme „nem rendelkezik magas színvonalú felkészültséggel”, többségük nem ismeri a legújabb teológiai szakirodalmat, az utánpótlás pedig megoldatlan. E helyzet javítására vonatkozó javaslatok azonban a jelentésekben nem olvashatók.

A gyakorlatban viszont fokozatos javulást eredményezett a Pápai Magyar Egyházi Intézet m ködése. A 60-as évek második felét l számos tehetséges fiatal teológus - köztük Bolberitz Pál, Csanád Béla, Erd Péter, Rózsa Huba, Tajányi Béla, Tomka Ferenc és Vanyó László - folytatott tanulmányokat, illetve végzett kutatásokat Rómában. Többségük kés bb a budapesti hittudományi akadémia professzora lett ami hozzájárult ahhoz, hogy az Akadémia eredményesebben folytathassa a hittudományi f iskolák számára tanárok képzését (ennek fontosságát a II. Vatikáni Zsinaton elfogadott Gravissimum educationis momentum c. dekrétum is hangsúlyozta). Ez természetesen csak hosszabb távon éreztethette hatását a vidéki teológiák tanári karainak összetételében. Jellemz egyébként, hogy az egyházpolitika a Pápai Magyar Egyházi Intézet e funkciójának jelent ségét kevésbé méltányolta; az említett 1968. március 4-i PB-határozat els sorban azt emelte ki, hogy az intézet m ködése „kezdeti lépéseket jelent a katolikus egyház progresszív nemzetközi kapcsolatainak b vítésére”, és feladatként jelölte meg azt, hogy az intézetet fokozottabban használják fel a katolikus emigráció további megosztására.

1971-ben módosították az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásra vonatkozó kormányrendeletet. Ezentúl az állások betöltését az egyházakkal kötött megállapodások tartalmazzák - ez azonban nem jelentette az állami hozzájárulás megszüntetését .

Az egyházpolitika változását tükrözte a teológiai akadémiák és f iskolák nemzetközi kapcsolatainak kib vülése, ill. a katolikus intézmények esetében azok lehet vé tétele és növekv mértéke. El segítette ezt az 1973. december 4-i PB-határozatnak az a rendelkezése is, hogy az ÁEH költségvetésében külön alapot kell biztosítani az egyházak külföldi tevékenységének fedezésére. A változások jeleként 1967- ben újra megindult a Római Katolikus Hittudományi Akadémia Teológia c. színvonalas folyóirata.

A protestáns teológiákon az egyházpolitika változása csak kisebb mértékben volt érzékelhet , minthogy azokat a 60-as évek elejét l az elnyomó-korlátozó egyházpolitikai intézkedések már alig érintették. Az Országos Rabbiképz Intézetre az ÁEH kevés figyelmet fordított, politikai szempontból csak - a közel-keleti helyzet alakulásától függ en - a cionista hatást vizsgálta (és emiatt nem engedélyezte a modern héber nyelv oktatását). A nagy tudású Scheiber Sándor vezette, csekély számú tanárral m köd intézmény az államszocialista országok egyedüli rabbiképz je volt, amelyben a szomszédos országok állampolgárai is tanultak, és amely jelent s tudományos munkásságot is kifejtett.⁷³

A 60-as évek végét l a katolikus egyházban el térbe került a teológiai oktatás, a papképzés reformja. A II. Vatikáni Zsinat Optatum totius kezdet határozata is hangsúlyozta ezt Megjelölte a tanulmányi rendszer szabályozásának irányelveit különös tekintettel a filozófia, a dogmatika és az

⁷³

L' Osservatore Romano, 17. Settembre 1964. 1. o., 19. Settembre 1964. 1. o.; *Agostino Casaroli* A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok. (1963-1989.) Szent István Társulat, Budapest, 2001. 138-139. o.; AII. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. Szent István Társulat, Budapest, 1975.: *Csorba László*: i. m. 87-90. o.; MÓL XIX-A-21-d 008-1/1965., 008-2/1965., 008-6/1965., 008-4/1969., 008-1/1975., 0026-1/1976., 008-1/1977., 008-2/1980., 008- 1/1982., MOLXK-A-21-b 23-3/1966., 23-5/1966., MOLM-KS 288. f. 5/448. ó. e., 5/625. . e.; *Seminarium*, 1984. 3. sz. 259-310. o.; *Schweitzer József*: *Az Országos Rabbiképz Intézet helye a magyar fels oktatásban*. In: *Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéb l. 13. Budapest, 1991. 95-104. o.; *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. II. r. Budapest, 1990. 161-166., 274-286. o.

erkölcsteológia oktatására, a lelkipásztori nevelésre, valamint az oktatás módszereinek átalakítására. 1966. szeptember 22. és október 1. között nemzetközi konferencia vitatta meg a teológiai oktatás kérdéseit foglalkozott velük az 1967 októberében tartott I. Püspöki Szinódus, majd a következő hónap végén egy újabb konferencia (amelynek magyar résztvevője is volt). Végül 1970 januárjában a Nevelésügyi Kongregáció kiadta a Ratio Fundamentális Institutionis Sacerdotalis c. irányelveket.

A szentszéki dokumentumok alapján a hazai egyházban először a budapesti hittudományi akadémia tanulmányi reformjának munkálatai kezdődtek meg. A püspöki kar 1969. március 26-i ülésén Zemplén György professzort bízta meg az erre vonatkozó tervezet kidolgozásával. Az elkészült tervezetet a püspöki kar szeptember 17-i konferenciáján, majd annak átdolgozott változatát 1973. szeptember 19-i ülésén tárgyalta meg, és csak 1974-ben döntött próbaidőre való bevezetéséről. Az akadémián a tanulmányi idő 7 évre emelésére nem volt lehetőség, a 6 éves képzés első ciklusának - az I—II. évnél - a tárgyai a filozófia, valamint az ó- és új szövetségi bevezetés, az egyháztörténet, továbbá a bibliai nyelvek voltak, a második ciklusban - a III-V. évben - a dogmatika, a fundamentális, az erkölcsteológia, az ó- és újszövetségi exegesis, a liturgia, a pasztorálteológia és az egyházjog, míg a harmadik ciklus - a VI. év - feladata speciális kollégiumok és szemináriumok tartásával a doktori fokozat megszerzésére történő felkészítés volt. E tanulmányi rend végleges formájának kialakításánál már figyelembe vették a Sapientia Christiana c. pápai konstitúciót és a hozzá csatolt Ordinationest, és ezt követően fogadta el a püspöki kar 1980. június 10-11-i konferenciáján - kisebb módosításokkal - az akadémia tanulmányi rendjét, és terjesztette fel Rómába.

A hittudományi főiskolák tanulmányi és nevelési rendjére vonatkozólag a Vajda József püspök vezette bizottság tervezetét a püspöki kar 1970. augusztus 12-i, majd december 9-10-i konferenciáján vitatta meg, de nem fogadta el, és Cserháti József pécsi püspököt bízta meg a tanulmányi reform tervezetének kidolgozásával. Az elkészült tervezetet a püspöki kar 1971. december 9-i ülésén fogadta el és terjesztette fel Rómába a Renovatio institutionis sacerdotalis in seminariis Hungariæ c. szabályzatot. A jóváhagyást követően a szabályzatot az 1972-73-as tanévtől vezették be. Az 5 éves képzést előíró tanulmányi rendben - a hittudományi akadémia tantervéhez képest - jóval alacsonyabb volt a filozófiai stúdiumok óraszám, és nem szerepeltek a tudományos képzés körébe tartozó olyan tárgyak, mint az archeológia és az orientális teológia. Tartalmazta viszont a tanterv a gyakorlati lelkészképzés céljait szolgáló tárgyakat (beszédtechnika, ének, alkotmánytan stb.). A nevelési szabályzat kidolgozása során a fő vitakérdés a

szemináriumok rendjének megállapítása jelentette: a hagyományos, inkább a szerzetesi szabályokra emlékeztet házirenddel szemben a kispapok nagyobb szabadságának lehet vé tetele. (A Ratio Fundamentális Institutionis Sacerdotalis szerint a szemináriumokban a szükséges fegyelem mellett a szabadságnak is kell teret kell biztosítani.)

Az új tanulmányi rend bevezetése a hittudományi akadémián különösebb problémák nélkül történt minthogy ehhez a szükséges személyi feltételek adottak voltak: az intézményben ebben az id szakban számos nemzetközileg is elismert tanár (Gál Ferenc, Nyíri Tamás, Radó Polikárp, Szennay András) m ködött akiknek jelent s szerepük volt a zsinati dokumentumok f gondolatainak hazai recepciójában, a teológia megújításában is. Az 1985-ben Pázmány Péterrel elnevezett akadémia helyzete, fejl dése lehet vé tette 1989-ben a 7 éves képzés bevezetését. A tanulmányi reform megvalósítása a hittudományi f iskolákon viszont - a tanári karok heterogén összetétele miatt - nehézségekbe ütközött. Mind a püspöki kar, mind az ÁEH megállapítása szerint a tanárok jelent s része nem volt alkalmas a zsinati irányelveknek megfelel teológiai oktatásra. Ellenben könnyebbséget jelentett a hittudományi f iskolák munkájában a magyar nyelv oktatásra való áttérés. Megemlítend , hogy az ÁEH a tanulmányi rend reformjának munkálatait figyelemmel kísérte, de befolyásolására - már csak a szükséges szakmai kompetencia hiánya miatt sem - nemigen volt lehet sége (lényegében csak a szociológia és az alkotmánytan oktatása „érdekelte”, az utóbbi helyett egyébként „A Magyar Népköztársaság a szocializmus országa” c. tantárgy bevezetését javasolta, sikertelenül).⁷⁴

A református egyház 1964. április 1-jén megnyílt zsinata határozatában felhívta a Zsinati Tanácsot, hogy gondoskodjék a teológiai akadémiák új tanulmányi rendjének kidolgozásáról. A zsinat egyúttal

⁷⁴

A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. 181-197., 199-219. o.; *Radó Polikárp*: A teológiai oktatás megújítása a vatikáni Zsinat szerint. *Teológia*, 1967. 1. sz. 58-62. o.; *Ratio fundamentális institutionis sacerdotális*. A papnevelés általános irányelvei. Gy r, 1973.; *Cserháti József*: A papnevelés reformjáról hazánkban. *Vigília*, 1972. 10. sz. 649-654. o.; *Acta Apostolicae Sedis*, 1979. 7. sz. 469-499. o.; *Az egyházi törvénykönyv*. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 235-255., 587-593. o.; *Leges Ecclesiae post codicem iuris canonici editae*. Vol. VI. Roma, 1987. 9069-9109. o.; *Koncz Lajos*: i. m. 132-142. o.; MOLXIX-A-21-d 008-1/a/1967., 008-2/1969., 008-4/1970., 008-2/1980.; MÓL XIX-A-21-b 23-1/1975.; Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkárságának Irattára. A magyar katolikus püspöki kar 1970. augusztus 12-i és 1980. június 10-U-i értekezletének jegyz könyve.

jóváhagyta a teológiai akadémiák doktori szabályzatát; a doktori fokozat megszerzésének lehet vé tétele kétségtelen fejl dést jelentett a teológiai képzésben. 1972-ben megalakult - teológiai, egyháztörténeti és ökumenikus szakosztállyal - a Teológiai Doktorok Kollégiuma, amely a következ évtizedekben sokoldalú, értékes tevékenységet fejtett ki.

Az új tanulmányi szabályzat - bár azt a zsinat sürg s feladatnak tekintette - csak 1975-ben készült el. F célja - Bartha püspök zsinati elnöki jelentése szerint - az volt, hogy a képzés hagyományos rendjét „a ma él gyülekezetek követelményeihez kell alkalmazni”. A tanterv a hallgatók önálló tanulásra fordítható idejének növelése érdekében tovább csökkentette a heti óraszámot: az I—III. évfolyamon 25, a IV-V. évfolyamon 23 órára. A legnagyobb mértékben a rendszeres teológia és az egyháztörténet óraszám csökkent, ugyanakkor jelent sen, 50%-kal növekedett a bibliai tudományok oktatásának órakerete. Az új tanulmányi rendet 1975-76-ban kétéves próbaid re vezették be, a tapasztalatok alapján kívánták véglegesíteni, erre azonban nem került sor. 1984. november 14-én Bartha Tibor a lelkészképzés reformjára vonatkozó tervezetet terjesztett a zsinat elé, a zsinat pedig úgy határozott, hogy az el terjesztést „felülvizsgálat és további kimunkálás céljából” a Doktorok Kollégiumának adja át. A tervezettel kapcsolatban a püspök mintegy félszáz lelkipásztor véleményét is kikérte, és azokat figyelembe véve 1985. augusztus 26-án tett el terjesztést a Doktorok Kollégiumának „a jövend lelkészeinek képzésér l”. A további munkálatokról nincsenek ismereteink, az bizonyos, hogy az 1980-as évek végéig a tanulmányi rend nem módosult. (Kocsis Elemér püspök ezzel kapcsolatban a zsinat 1989. december 8-i ülésén javasolta: „bízza meg a Zsinat a két Teológiai Akadémia tanári karát, hogy haladéktalanul folytasson közös tárgyalásokat a lelkészképzés reformjáról, majd az eredményt a Zsinat elé tárva egy zsinati bizottság foglalkozzék a kérdés végleges kimunkálásával”.)

A református egyház vezetése a 60-as évek közepét l még er teljesebben igyekezett érvényesíteni a teológiai akadémiák oktatásában a „szolgáló egyház teológiáját”. (Az említett 1964. évi zsinaton elhangzott el adás szerint: „A tanulmányi munka legyen különös tekintettel azokra a teológiai eredményekre, amelyekre egyházunk az Ige mélyebb vizsgálata során eljutott.”) Az egyházvezetés e törekvéssel kapcsolatban Török István nyugdíjaztatásakor a tanári karnak írt búcsúlevelében azt írta, hogy „a teológiának mindenkor kritikai hivatása van az egyházban. Ha a teológia ezt a hivatást feledve, az egyházkormányzatot akarja kiszolgálni, menthetetlenül broszúra-jelleget ölt, az egyháznak pedig adósa marad a mindenkor szükséges teológiai korrektívumokkal.” A szolgáló egyház teológiáját a filozófus

Lukács József 1985-ben röviden úgy jellemezte, hogy „az evilágiság alapvet értékeiből, azok keresztény szempontú szolgálatából indul ki, keresztény legitimációját kísérelve meg a szocialista társadalom és a társadalmi haladás alapvet értékeinek”. Ugyan két év múlva azt állapította meg, hogy „a szolgálat-teológia sajátosan paradox problematikájának mutatkozik a politikai praxishoz való viszonylagos közelsége”. A református teológiai akadémiák professzorai közül ebben az időszakban tudományos munkásságával és szuverén teológiai felfogásával Török Istvánon kívül Czeglédy Sándor és Pákozdy László Márton emelkedett ki.

Az Evangélikus Teológiai Akadémia tanulmányi rendjének módosításával kapcsolatos munkálatok 1967 elején kezdtek meg, és az új tanulmányi rend az 1969-70-es tanévben lépett életbe. A tantervi változtatások célja a lelkészi szolgálatra való gyakorlati felkészítés elterjedésének elősegítése, valamint - a szociológia és az ökumené órakeretének növelésével - a társadalomtudományi és az egyházpolitikai oktatás erősítése volt. Az evangélikus egyház vezetői is következetesen érvényesíteni kívánták a képzésben, egyházpolitikai irányvonalának megfelelően, a szolgáló egyház teológiájával rokon diakóniai teológiát. A korábbi teológiai felfogásokat bírálva Káldy Zoltán püspök az 1968. december 13-i közgyűlésen elterjesztett jelentésében így fogalmazott: „egyházunk szolgálatát semmiképpen nem segíti ma sem egy konzervatív, ortodox szálakból származó teológia, sem egy pietista, csak a belső lelki kérdésekre koncentráló teológia, sem egy ultramodern egzisztencialista teológia”. A következő évben megalapítással állapította meg: „Teológiai Akadémiánkon nem absztrakt önmagáért való teologizálás folyik, hanem olyan teológiai munka, amely mindenestül egyházunknak a szocializmusban való szolgálatát segíti, erősíti és gazdagítja”. Ugyan az országos presbitérium 1974. december 1-jei ülésén is ezt hangsúlyozta, hogy „a Teológiai Akadémia munkájában azoknak az elveknek kell érvényesülniük, amelyeket Országos Elnökségünk vall és képvisel”. Az egyházvezetés csaknem teljesen „rátelepedett” az akadémiára, a rendszeresen tartott püspöki-tanári értekezleteken kívül befolyást gyakorolt az intézmény életének számos területére, a professzori kinevezésekre és a dékán megválasztására, a hallgatók felvételére, valamint az egyes tárgyak oktatására. (Ez utóbbira jellemző példa volt az egyháztörténet oktatásának az egyházi érdekek szolgálatába állításának követelése a tudományos objektivitást képviselő Fabiny Tibor professzorral szemben.) Az Evangélikus Teológiai Akadémia öt, majd hat tanára oktatási tevékenysége mellett jelentős szerepet játszott a lelképásztorok továbbképzésében, és a lehetőségekhez képest igyekezett tudományos kutatómunkát is végezni. Az akadémia életében is fontos lépést jelentett a teológiai doktorátus bevezetése,

valamint az, hogy 1974-ben végre megfelel új épületbe költözhetett.⁷⁵

A konzervatív erők elretörése az MSZMP vezetésében 1972 után az egyházpolitikai intézkedésekben nem éreztette a hatását, de a korlátozások enyhítését akadályozta. A 70-es évek végétől némileg változott politikai viszonyok között, az 1976-ban kinevezett Lékai László érsek tevékenységéhez kapcsolódó „kis lépések” politikája ugyan nem hozott átütő eredményeket, a hittudományi főiskolákat illetően azonban néhány fejlemény említést érdemel.

Ezek közé tartozik a katolikus és a református teológiai akadémiákon a világiak részére a levelező oktatás 1978-ban történt bevezetése. Ismeretes, hogy a II. Vatikáni Zsinaton elfogadott *Lumen gentium* c. konstitúció különösen fontosnak tekintette a világi hívek szerepét az egyház életében. Ezzel szemben Magyarországon az MSZMP Politikai Bizottságának 1973. december 4-i határozata még a következő feladatot tartalmazta: „Jó politikai munkával ellensúlyozni kell az egyházaknak a világi aktivisták bevonására irányuló erőfeszítéseit” Három év múlva a püspöki kar 1976. december 14-15-i konferenciája Lékai érsek javaslatára határozott a levelező oktatás bevezetéséről. Ennek tervezete szerint - amelyet a püspöki kar már december 17-én megküldött az ÁEH-nak - 3 éves *cursus minor* és 5 éves, a hittudományi akadémia nappali tagozatával azonos végzettséget nyújtó *cursus maior* bevezetésére kerülne sor (az utóbbi a paphiány mérséklését is elősegítené). A *cursus minor*t a vidéki főiskolákon is be kívánták vezetni.

Az ÁEH katolikus főosztályának fenntartásai voltak e képzéssel

⁷⁵

Református Egyház, 1964. 5. sz. 101. o., 6. sz. 121-128. o., 1972. 10. sz. 251-253. o., 1975. 14. sz. 76. o., 1978. 3. sz. 52-53. o., 10. sz. 217. o., 1981. 5. sz. 99. o., 1985. 10. sz. 217-221. o., 1990. 1. sz. 2-3., 20. o., 1992. 2. sz. 35. o.; TIREL I. 8. d. 51.; MOLXIX-A-21-c 322. és 426. tétel, MOLXIX-A-21-d 0029-1/1971., 008-1/1972., MÓL M-KS 288. f. 41/454. ö. e.; Evangélikus Élet 1969. 2. sz. 30. o.; EOL Az evangélikus egyház országos presbitériuma 1974. december 1-Jei ülésének jegyzőkönyve; Debreceni Református Hittudományi Egyetem Rektori Hivatalának Irattára. A Teológiai Akadémiák oktatási, nevelési, vizsga- és fegyelmi szabályzata. (1975., iktatatlan); Evangélikus Hittudományi Egyetem Rektori Hivatalának Irattára. Az Evangélikus Teológiai Akadémia tanári kara 1975. március 7-i ülésének Jegyzőkönyve; *Poór József*. A protestáns teológia Magyarországon. 1945-1985. Fejezetek a magyarországi református és evangélikus teológia 1945 utáni történetéből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1986. 75-192. o.; *Lukács József* Vallás és vallásosság a mai Magyarországon. A hazai tudományos kutatások néhány eredménye. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1987. 79. o.; *Bogárát Szabó István*: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között. Ethnica, Debrecen, 1995. 66-177. o.

kapcsolatban. 1977. január 7-i feljegyzése szerint nincs biztosíték arra, hogy „a levelező oktatás nem válik a reakciós elemek gyjt helyévé”, és kifogásolta, hogy a tananyag - az alkotmánytant leszámítva - nem foglalkozik társadalompolitikai kérdésekkel és a hazafias neveléssel. Ezért azt javasolta, hogy csak a cursus minort vezessék be és csak a budapesti akadémián. (Később esetleg tárgyalni lehet a cursus maior bevezetéséről is.) Február közepén az ÁEH álláspontja úgy módosult, hogy mind a cursus minort, mind a cursus maiort próbaidőre be lehetne vezetni, de csak a budapesti akadémián. Szükségesnek tartotta továbbá az ÁEH beleszólását a hallgatók felvételébe. Végül is - az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának egyetértésével - csak a 3 éves oktatás indult meg 1978 őszén a budapesti akadémián. 243-an jelentkeztek felvételre, közülük 23 f felvételével az ÁEH - a Belügyminisztérium információi alapján - nem értett egyet. Ugyancsak az 1978-79-es tanévben a két református teológián is megindult a levelező oktatás, és 1982-ben - a lelkészhiány csökkentése érdekében - lehetővé tették további kétéves tanulmányok alapján a lelkész! képzés megszerzését. Az MSZMP Politikai Bizottságának „Egyházpolitikánk néhány fontosabb kérdéséről” szóló 1983. február 15-i határozata már azt állapította meg, hogy a világi teológiai levelező oktatása „reális egyházi igényeket” elégít ki.

A református teológiákon mind a nappali, mind a levelező oktatásban növekedett a hallgatók száma (a debreceni akadémián az 1980-81-es tanévben a levelező tagozat hallgatóinak közel 60%-a nő volt). A nők a református teológiai akadémiákon az 1967. évi egyházi törvény értelmében már teljes lelkészi képzést szerezhettek (de csak beosztott lelkészek lehetek, esketést, konfirmálást, temetést nem végezhettek), majd az 1981. évi zsinaton hozott egyházi törvény lehetővé tette számukra a teljes jogú egyházi szolgálat végzését. Figyelmet érdemel, hogy 1978 decemberében professzori kinevezést nyert az első nő - Lenkeyné Semsey Klára - a debreceni teológiai akadémiára, a tiszántúli egyházkerület fő gondnokává pedig 1985-ben Szabó Magda írónót választották meg. Nők a katolikus hittudományi akadémia levelező tagozatára is beiratkozhattak, majd 1980-ban a püspöki kar - amely 1945 után két alkalommal is ellenezte a nők felvételét - hozzájárult ahhoz, hogy a nők a nappali tagozaton is tanulmányokat folytathassanak.

A 80-as évek elejétől térbe került a dialógus, a keresztények és a marxisták közötti párbeszéd kérdése. Ezt katolikus részről a II. Vatikáni Zsinat szellemében - elsősorban Cserháti püspök szorgalmazta, a materialista filozófusok közül pedig ennek kezdeményezésében a korábbi dogmatikus felfogást elvetve, a tudományos objektivitásra törekvően, a vallás értékeit elismerő Lukács Józsefnek volt jelentős szerepe. Az első konferencia „Marxizmus-kereszténység-protestantizmus” címmel 1981 szeptemberében

volt, amelyen a Debreceni Református Teológiai Akadémia három és az Evangélikus Teológiai Akadémia két professzora is előadást tartott. Katolikus-marxista dialógusra 1984-ben és 1986-ban került sor, közös egyháztörténeti konferenciára pedig Esztergomban 1985-ben és Budapesten 1988-ban.⁷⁶

A rendszerváltozás útján

Az Országgyűlés 1987. december 17-i ülésének napirendjén szerepelt az állam egyházpolitikájáról és az ÁEH munkájáról szóló beszámoló. Miklós Imrének, az ÁEH elnökének beszámolója - az elmúlt negyedszázad hivatalos dokumentumai sztereotípiájának megfelelően - azt emelte ki, hogy „immár hosszú idő óta megnyugtatóan rendezett az állam, valamint az egyházak és vallásfelekezetek kapcsolata”, és a hozzászólások is meglehetősen „kincstári” jellegűek voltak. Grósz Károly miniszterelnök 1988. március 14-én fogadta az egyházi vezetőköt, és a megbeszélésen egyes egyházi vezetők részéről már kritikai megjegyzések, javaslatok is elhangzottak. Így Paskai László érsek utalt arra, hogy „az alapvető törvények és rendelkezések közel négy évtizede keletkeztek. Szükségesnek látszik az állam és az egyház kapcsolatának újragondolása [...] abban a formában, hogy a törvények ne korlátozó, hanem szabályozó jellegűek legyenek”. Gyulay Endre Csanádi püspök kívánatosnak tartotta, hogy „bizonyos bürokratikus elemeket töröljenek az állam és az egyház mindennapos gyakorlatából”. Szendi József veszprémi püspök az egyház jogainak helyreállítására vonatkozó javaslatait ismertette. Minderre nem kaptak érdemi választ, az egyházpolitikában a változások jelei egyelőre még nem mutatkoztak. December közepén a Hazafias Népfront folyóirata adventi beszélgetést közölt Miklós Imrével, aki szerint „a magyar egyházpolitikában nem indokolt új korszak nyitányáról beszélni, de számos jelentős változtatásra megérett a helyzet [...] egyházpolitikánk alapelve nem igényel változtatást”. A célok

76 MÓL M-KS 288. f. 20/815. ö. e., 20/1076. ö. e.; MÓL XIX-A-21-b 7829/1976., 23-1/1976.; MÓL XIX-A-21-d 008-1/1978.; Vigília, 1979. 7. sz. 459-466. o.; Református Egyház, 1979. 6. sz. 176. o., 1981. 8. sz. 188-189. o., 1982. 1. sz. 6-7. o., 11. sz. 245-246. o.; *Cserhádi József: Párbeszéd a világgal*. Vigília, 1982. 5. sz. 324-329. o.; *Marxizmus-kereszténység-protestantizmus*. Valláselméleti szimpozium. Protestáns-marxista dialógus 82. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1982.; *Beszélgetés dr. Cserhádi József pécsi püspökkel*. Kritika, 1983. 9. sz. 3-6. o.; *Új Ember*, 1988. március 13. 1. o., március 20. 2. o.

megvalósításának formái, politikai és jogi feltételei azonban szerinte megújításra szorulnak, szükségesnek tekintette az állami beavatkozásra alapot adó rendeletekben a kicsinyes gyámkodás maradványainak megszüntetését. A Népszabadság karácsonyi számában Paskai érsek az egyházra vonatkozó törvények módosításának kívánalmát és az egyház m ködési szabadságának a biztosítását hangsúlyozta.

1989 elején az MSZMP Társadalompolitikai Osztálya megkezdte az új egyházpolitikára, a pártnak az egyházakhoz és a valláshoz való viszonyára vonatkozó állásfoglalás tervezetének kidolgozását. E tervezetet az MSZMP Társadalompolitikai Bizottsága március 1-jei, a Politikai Bizottság pedig május 16-i ülésén vitatta meg, majd a tervezet július 28-án a Központi Bizottság elé került. Az állásfoglalás-tervezet, valamint Berecz János el adói beszéde elítélte a Rákosi-id szak egyházpolitikáját, és - az 1957-1963 közötti évekr l hallgatva - a kés bbi id szakot úgy értékelte, hogy az MSZMP „nemcsak a kirívó régi hibákat küzdötte le, hanem megért bb magatartást alakított ki az egyházakkal és a vallásukat gyakorló állampolgárokkal kapcsolatban”. Elismerte ugyanakkor, hogy „az egyházak tevékenységét adminisztratív módon korlátozó néhány jogforrás megszüntetését nem kezdeményeztük id ben”. Az állásfoglalás-tervezet szerint „fokozatosan konstruktív viszony alakult ki az egyházakkal, amely természetesen ellentmondásoktól, konfliktusoktól sem volt mentes [...] Felhalmozódtak azok a problémák is, amelyek megoldására a »kislépések« politikája már nem volt képes [...] tovább élt a bürokratikus állami szabályozás számos eleme, és teljesen szükségtelenül fennmaradt az állami beavatkozás az egyházak bels életébe, például az egyházi vezet k kinevezése esetében”. Berecz is hangsúlyozta, hogy nem tartható „az ellen rzés, a korlátozás, a beavatkozás elavult koncepciója”. Lényegében a fentieket ismételte meg az elfogadott állásfoglalás augusztus 5-én nyilvánosságra hozott rövidebb, szerkesztett változata, amely tartalmazta a lelkiismereti és vallásszabadságról megalkotandó törvény alapelveit is.

Ugyancsak 1989 júliusában nyilatkozatot adott ki a püspöki kar az egyházi és a társadalmi élet megújításáról, az egyház szabad m ködésér l, a múlt sérelmei között megemlítve a papnevel intézetek felének a megszüntetését is.

Az egyházpolitika tényleges megváltoztatása, az erre irányuló intézkedések megtétele már a Központi Bizottság ülése el tt, 1989. június végén kezdetét vette. Az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az ÁEH megszüntetésér l hozott 1989. évi 14. tvr. értelmében „a nem magyar joghatóság alá tartozó szerv” (az Apostoli Szentsek) hatáskörébe tartozó személyek esetében az egyházi vezet

tisztségek betöltése az illetékes külföldi szervvel való megállapodás alapján történik, az összes többi esetben az egyház szabályzata alapján (vagyis a hittudományi akadémiák és f iskolák vezetői és tanárai esetében az állami hozzájárulás el írása megsz nik). Az ÁEH jogutód nélkül sz nt meg; létrejött viszont az MT Egyházpolitikai Titkársága, a M vel dési Minisztériumban pedig egyes igazgatási és gazdasági feladatok ellátására, az egyházak és az állam közötti kapcsolattartásra Egyházügyi F osztályt szerveztek. Egyidej leg MT-határozat született arról, hogy a kormány tanácsadó szerveként létesítsenek Országos Vallásügyi Tanácsot az állam és az egyházak közötti kapcsolatokra vonatkozó kormányzati döntések el készítésére. E tanács október 20-i ülésén Németh Miklós miniszterelnök b nösnek nyilvánította az elmúlt évtizedek egyházpolitikáját, és megkövette annak kárvallottjait „A 60-as években lassan javult az egyházpolitika - mondotta -, de a lényeg nem változott mert fenntartotta az egyházak életébe való beavatkozás eszközrendszerét a korlátozásokat”. Kijelentette: „Az eddigi kislépések helyett most nagyot léphetünk.”

Az 1990. január 24-én elfogadott, „a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról” szóló 1990. évi IV. törvény - a módosított Alkotmánnyal összhangban - kimondta, hogy „az egyház az államtól elválasztva m ködik”. Az állam az egyházak irányítására, felügyeletére nem hozhat létre szervek és e törvény értelmében az egyházak minden olyan nevelési-oktatási tevékenységet elláthatnak, „amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára”. 1990 február-márciusában a kormány érvénytelenítette az 1948., illetve 1950. évi, az egyházak m ködését korlátozó megállapodásokat.

A változások folyamatában felmerült a hittudományi akadémiák kérdése is. Glatz Ferenc m vel dési miniszter 1989. július 6-án megbeszélést folytatott az Országgy lésben helyet foglaló egyházi képvisel kkel, és ezen kijelentette: „A teológiai képzést, amennyiben ezzel az egyházak egyetértenek, szívesen látjuk ismét egyetemi rendszerünkben. Én nem hiszem, hogy akár a debreceni, akár a pesti vagy egyszer talán az egri fels oktatási intézmények ne fogadnák szívesen a teológiai fakultásokat.” A miniszter ezt az sz folyamán „hivatalos” formában is javasolta, és Németh Miklós is megismételte az Országos Vallásügyi Tanács említett ülésén. E javaslatot a katolikus püspöki kar szeptember 18-20-i ülésén „örömmel fogadta”, szükségesnek tartotta azonban megtárgyalását a római Nevelésügyi Kongregációval. A minisztérium a következ kben is a teológiai akadémiáknak az egyetemekhez kapcsolását tartotta célszer nek, s t olyan, Eötvös József 1870. évi törvényjavaslatához hasonló elgondolás is felmerült, hogy a budapesti tudományegyetemnek négy - római katolikus, református,

evangélikus és izraelita - hittudományi kara legyen.

Az egyházi fels oktatási intézmények jogi helyzetében jelent s változást hozott, a jöv beni fejl désre jogi lehet séget nyújtva az 1985. évi oktatási törvény 1990. március 1-jén elfogadott módosítása. Az 1990. évi XXIII. törvény a hittudományi fels oktatási intézményeket - megszüntetve „törvényen kívüli” helyzetüket - beillesztette a fels oktatás rendszerébe, normatív rendelkezései azonban nem tejedtek ki rájuk. E törvény lehet vé tette nem állami egyetemnek és f iskolának az Országgy lés, illetve a kormány hozzájárulásával történ létrehozását (a létesítés feltételeinek meghatározását a kormányra bízva). A módosított törvény az 1985. évinél határozottabb formában mondta ki az egyházi intézményekben szerzett oklevelek egyenérték ségét, és biztosította - a költségvetési törvényben konkrétan megállapítva - ezeknek az intézményeknek a normatív támogatását, továbbá hallgatóik jogosultságát állami juttatásokra és kedvezményekre. Az egyidej leg jóváhagyott országgy lési határozat a hittudományi, illetve teológiai akadémiákat, valamint az Országos Rabbiképz Intézetet - elnevezésük változatlanul hagyásával - egyetemi rangú intézményekké nyilvánította.⁷⁷

⁷⁷

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgy lés Naplója. II. k. 1717-1727. o.; Új Ember. 1988. március 27. 1-2. o., május 15. 1. o., 1989. október 1. 5. o., október 22. 6. o., november 5. 4. o.; Képes 7, 1988. december 17. 10-15. o.: MÓL M-KS 288. f. 4/266. . e., 5/1065. . e.; A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989 évi jegyz könyvei. 2. k. Magyar Országos Levéltár, Budapest 1993. 1334-1346. o.; Magyar Kurír, 1989. Július 6. 1-3. o.; Népszabadság, 1988. december 24. 13. o., 1989. augusztus 5. 7. o.; Törvények és Rendeleték Hivatalos Gy jteménye. 1989. Budapest 1989 1. k. 434., 580. o., 2. k. 1035-1036. o.; Törvények és Rendeleték Hivatalos Gy jteménye. 1990. Budapest 1991. 1. k. 5-11., 87-97. o., 2. k. 1475-1476., 1737. o.; Köznevelés, 1990. 7. sz. 3-4. o.

AZ EGYHÁZAK ÉS A FELSŐOKTATÁS A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI ÉVTIZEDBEN

A 1990-es évek elején a hittudományi akadémiák helyzetének jövő alakulása állt el térben. A kormányzat egy ideig még a tudományegyetemek szervezetébe kerülésüket tartotta volna kívánatosnak, 1991 elején azonban a M vel dési és Közoktatási Minisztérium olyan megoldást is lehetségesnek tekintett, hogy ezek az intézmények a kialakított hálózatfejlesztési koncepciónak, az ún. universitas-programnak megfelelő en, önállóságuk fenntartásával kapcsolódnának a regionális egyetemekhez; err l tárgyaltak a minisztérium képvisel i 1991. február 21-én a budapesti hittudományi akadémiák vezet ivel.

A Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémiával kapcsolatban viszont más terv merült fel. 1990. május 28-án megalakult - Erd Péter professzor elnökletével - a Katolikus Egyetem Szervez Bizottsága, amelynek 1990. júliusi tervezete szerint egy katolikus szellemiség egyetem „a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia b vítésével látszik megvalósíthatónak”, a meglév teológiai fakultás mellett egy filozófiai és egy - meglehet sen vegyes profilú - szociális fakultás létesítésével. (Katolikus egyetem létrehozását javasolta egyébként még 1989-ben a Szentszék képvisel je, Francesco Colasuomo érsek is.) Rövidesen létrejött a Katolikus Egyetemi Alapítvány. Az ezt követ en kialakult elgondolás szerint a katolikus egyetem, a teológiai fakultás nélkül, csak két - bölcsészeti és szociálisegészségügyi - fakultással rendelkezne. A további munkálatok során, figyelembe véve a vonatkozó szentszéki el írásokat - így az Egyházi Törvénykönyvet és az 1990. január 13-án kiadott Ex corde Ecclesiae kezdet , a katolikus egyetemekr l szóló pápai rendelkezést -, valamint a nem állami fels oktatási intézmények létesítésének alapvet feltételeit meghatározó 1990. szeptember 12-i kormányrendeletet, 1991 kora szén az a megoldás került el térbe, hogy a katolikus egyetem a hittudományi akadémiának bölcsészeti fakultással történ b vítésével jöjjön létre (szociális-egészségügyi karról már nem volt szó). A katolikus egyetem létesítése mellett foglaltak állást az egyház képvisel i az Antall József miniszterelnöknél lezajlott magas szint megbeszélésen. (Antall egyébként szívesebben látta volna a teológiai akadémiának az Eötvös Loránd Tudományegyetembe való visszatérését.) Ezt követ en az 1991. december 17-19-én tartott püspökkari konferencia - a bölcsészeti kar megalapításával és

a hittudományi akadémia egyetemi fakultássá nyilvánításával - határozatot hozott a katolikus egyetem létesítésére, és kérte a Szentszéktől annak elzetes jóváhagyását.

Ez rövidesen megtörtént, és a püspöki kar 1992. január 25-én megalapította a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet. A bölcsészeti kar - egyelőre Tanárképző Intézet elnevezéssel - 1992 októberében kezdte meg a működését, az Országgyűlés pedig 1993. február 4-én határozott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, május 6-án pedig a Bölcsészettudományi Kar elismeréséről. Az egyetem 1995-ben Jog- és Államtudományi Karral, 1996-ban Kánonjogi Posztgraduális Intézettel - a régió egyetlen ilyen intézményével -, 1998-ban pedig Információs Technológiai Karral bővült. A Bölcsészkar 1994-ben Piliscsabán, a volt Perczel Mór laktanya területén több új épület létesítésével nyert megfelelő elhelyezést, a Hittudományi Kar új otthona pedig a Veres Pálné utcai felújított emléképület lett. Az egyetemet a Szentszék hivatalosan 1999. március 25-én ismerte el.⁷⁸

A katolikus egyetem létrehozásának példáját követni kívánva a református egyházban is felmerült 1992-ben egyetem szervezésének gondolata. A tervek szerint az egyetem Miskolcon - a bizonytalan helyzet és kétes színvonalú - Bölcsészegyesület átvételével, 111. átalakításával jött volna létre. E kérdésről 1992. december 16-án tárgyalt a zsinat elnökségi tanácsa, 1993. január 6-án az iskolaügyi bizottság, január 25-én egy szűkebb kör értekezlet, majd 26-án mintegy 80 résztvevővel egész napos nyílt fórumot rendeztek. Ezen a vélemények megoszlottak, a többség - első sorban a tervek kellő megalapozottságának hiányára, az anyagi feltételekre, valamint az egyetem létesítésének jogi feltételeire hivatkozva - nem támogatta a

78

Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkárságának Irattára 1803/1990.; Oktatási Minisztérium Központi Irattára 40382/1991., 56615/1992.; II. János Pál pápa Ex corde Ecclesiae apostoli rendelkezése a katolikus egyetemekről 1. (1990. január 13.) Budapest, 1991.; Erdő Péter. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem az egyházmegye területén. A Székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára. Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, Székesfehérvár, 2001. 64-68. o.; Jelenits István: A katolikus egyetem. Magyar Felsőoktatás, 1991. 2-3. sz. 39-40. o.; Szögi László: Bölcsészképzés a Pázmány Péter Hittudományi Akadémián. A magyar katolikus egyetem körvonalai. Uo. 1992. 10. sz. 8. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1990. Budapest, 1991. 1. k. 713. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1993. Budapest, 1994. 2. k. 2631. o.; Zlinszky János: Jogászképzés a Pázmány Egyetemen. Vigília, 1995. 10. sz. 731-739. o.; Tíz éves a Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2002.

református egyetem létrehozását, ehelyett református tanárképző intézet és Eötvös Kollégium típusú református internátus szervezését javasolva.

A zsinat 1993. február 24-i ülésén végül is úgy határozott, hogy a Budapesti Református Teológiai Akadémiából és az 1991 decemberében alakult Nagykovácsi és Dunamelléki Református Hitoktató és Tanítóképző Fiskolából létrehozza a Károli Gáspár Református Egyetemet, s egyúttal bizottságot küldött ki az egyetem esetleges bővítésének megvizsgálására. E bizottság jelentése alapján a zsinat május 5-i ülésén úgy döntött, hogy az egyetemet „egy Kecskeméten létesítendő jogtudományi, valamint egy Budapesten megszervezendő bölcsészettudományi karral bővíti”, és felhatalmazta a megválasztandó egyetemi tanácsot a jogi karnak 1994-ben történő, a bölcsészeti karnak pedig „mihamarabbi” létesítése érdekében a szükséges tárgyalások haladéktalan megkezdésére. A bölcsészkaron 1993 szeptemberében meg is indult az oktatás, a jogászképzés pedig - a szegedi tudományegyetem jogi karával kooperálva - csak 1995-ben Kecskeméten, levelező oktatás formájában. E fakultás önálló működésének és a fővárosban való elhelyezésének feltételeit az 1998-99-es tanévtől sikerült megteremtetni.²⁶

A Debreceni Református Teológiai Akadémia, az Evangélikus Teológiai Akadémia (elnevezésük utóbb egyetemre módosult) és az Országos Rabbiképző Intézet helyzetében nem történt változás. Újra megkezdte működését a 90-es évek elején több, korábban megszüntetett hittudományi főiskola és teológiai akadémia, így a Pécsi Hittudományi Főiskola, a Veszprémi Hittudományi Főiskola, a ciszterci Szent Bernát Hittudományi Főiskola, valamint a Sárospataki Református Teológiai Akadémia. A református zsinat még 1992 tavaszán határozott a Pápai Református Teológiai Akadémia visszaállításáról is, de ténylegesen azon az oktatás csak az 1999-2000-es tanévben indult meg. Az 1950 után megszűnt kalocsai, székesfehérvári, szombathelyi és váci hittudományi főiskolákat, valamint nyolc szerzetesrendi főiskolát nem szervezték meg újra. Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy a katolikus papnevelő intézetek túlzott számát a múltban már Trefort, Klebelsberg és Hóman vallás- és közoktatásügyi mi-

²⁶ Új Magyarország, 1993. január 28. 11. o.; Reformátusok Lapja, 1993. február 14. 1., 4. o.; Református Egyház, 1993. 5. sz. 111. o., 1993. 9. sz. 216. o., 1996. 2. sz. 97. o. niszterek is kifogásolták. A szentszéki rendelkezések lehetővé tették, hogy ahol nem képes minden egyházmegye saját szemináriumot létesíteni, növendékei képzését más vagy egyházmegyeközi szemináriumra bízhatják. A katolikus hittudományi főiskolák hálózata 2000. január 1-jétől annyiban módosult, hogy a felsőoktatás intézményrendszerének átszervezése során a bencés, a ferences

és a piarista f iskolákat Sapientia Szerzetesi Hittudományi F iskola elnevezéssel egyesítették.

A fenti egyházak hittudományi fels oktatási intézményei mellett a rendszerváltás után számos más egyház f iskolája is létrejött. Ismeretes, hogy még az 1947. évi XXXIII. törvény megszüntette a bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek jogállása között az utóbbiak hátrányára fennálló különbségeket, és az 1990. évi IV. törvény is kimondta, hogy az egyházakat „azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terhelik”. A „kisegyházak” közül több folytatott lelkészképzést - a legrégebbi az 1899-ben alakult Baptista Teológiai Szeminárium volt az államszocialista korszakban pedig a Szabadegyházak Tanácsának Lelkészképz Intézetében folyt teológiai oktatás, ezek az intézmények azonban de jure nem voltak fels fokú jelleg ek. 1990 és 1992 között egymás után megalakult az Adventista Teológiai F iskola, a Baptista Teológiai Akadémia, a Tan Kapuja Buddhista F iskola, az Evangéliumi Pünkösdi Közösség Bibliai F iskolája (jelenlegi neve: Pünkösdi Teológiai F iskola), a Hit Gyülekezete által alapított Közép-Kelet-Európai Bibliaiskola és Lelkészképz Intézet (mai neve: Szent Pál Akadémia), a Sola Scriptura Lelkészképz és Teológiai F iskola (jelenleg Sola Scriptura Teológiai F iskola) és a metodista Wesley János Lelkészképz F iskola. A 2004-05-ös tanévt l még egy intézmény kezdi meg m ködését: a Krisna-tudatú Hív k Közössége által alapított Bhaktivedanta Hittudományi F iskola.

1993-ban az egyházi fels oktatási intézmények száma három állami tanítóképz f iskolának a katolikus, ill. a református egyház részére való átadásával tovább n tt E f iskolák átadása sajátos körülmények között történt, hosszú hónapokon át nagy vitát váltva ki. A napilapokban a cikkek egész sora foglalkozott ezzel, az Országgy lésben pedig öt alkalommal is napirendre került a három f iskola, különösen a debreceni Kölcsey Ferenc Tanítóképz F iskola átadásának kérdése.

A „debreceni ügy” történetét ismertetve: 1966 tavaszán a református egyház zsinati elnöksége felajánlotta az államnak - térítés ellenében - a debreceni református gimnázium Péterfia utcai, valamint az egyetemi templom épületét a térítés túlnyomó részét a Református Kollégium elodázhatatlanná vált felújítására, modernizálására, kisebb részét pedig egy új templom felépítésére kívánva fordítani. Miután ehhez a párt- és állami szervek hozzájárultak, 1967 áprilisában az épületek 40 millió Ft összeg térítés ellenében való felajánlása és elfogadása hivatalos formában is megtörtént. Az átadást az egyház kezdeményezte, az államnak a gimnázium épületére akkor nem is volt szüksége (tényleges átadására csak 1972-ben került sor, egy általános iskola nyert elhelyezést benne, és 1980-ban költözött

át oda a tanítóképző iskola). Az épület átadásának záróaktusaként 1974. június elején írták alá a telekkönyvi bejegyzéshez szükséges tulajdonjogi átvállalási okiratot.

Mindez érthetővé teszi, hogy amikor a tiszántúli református egyházkerület 1992 elején a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény alapján kérte a Péterfia utcai épület visszaadását, Andrásfalvy Bertalan miniszter 1992. április 28-án közölte, hogy az ingatlan nem tartozik a törvény hatálya alá, és felhívta az egyházkerületet az igény visszavonására. Ezután megbeszélések folytak az épület visszajuttatásának más lehetőségeiről, és júniusban olyan megoldást találtak, hogy a tanítóképző iskolát - amelynek épületét addig az egyházkerület első sorban gimnáziumi célokra kívánta felhasználni - oktatóival és hallgatóival együtt az állam átadja az egyháznak, a f iskolát református f iskolává alakítva át. Ennek megfelelően a 3314/1992. sz. kormányhatározat felhatalmazta a miniszterrel és közoktatási miniszterrel, hogy kössön szerződést a református egyházzal a f iskola oktatóinak és hallgatóinak átvételéről, készítse el a tejesztést a f iskola református f iskolává való átalakításáról, és szerződésben nyilvánítsa semmisnek az 1974-ben kötött tulajdonjogi átvállalási okiratot. A kormányhatározat végül megállapította, hogy a református egyházat a kollégiumban végzett felújítási munkák „részbeni ellenértékeként” 20 millió Ft terheli. E kormányhatározat alapján 1993. január 5-én Andrásfalvy miniszter és Kocsis Elemér püspök aláírta a f iskola átadására, illetve átvételére vonatkozó szerződést. Ez semmisnek nyilvánítva az 1974. évi tulajdonjogi átvállalási okiratot, az egyház tulajdonába adta „funkcióátvállalás következtében is” a f iskola Péterfia utcai épületét, valamint - a korábban egyházi tulajdonban nem volt - gyakorlóiskolai épületét és kollégiumát. A református egyház vállalta a f iskolán a református szellemiségű tanítóképzés mellett a régió állami iskolái számára is tanítóképzést és „később meghatározandó módon és feltételek szerint” 20 millió Ft

kifizetését, a miniszter pedig vállalta a református f iskola működési költségeinek az állami tanítóképző iskolákkal azonos szinten történő fedezését. A kormány ezeket a szerződést jóváhagyta, és január 22-én a f iskolát református tanítóképző iskolává nyilvánította.

Az állami tanítóképzés így Debrecenben megszűnt (jóllehet annak fenntartására a minisztérium illetékes osztályán és Debrecenben is születtek javaslatok). E f iskola átadása ezért törvényességi problémát vetett fel: az átadás ugyanis veszélyeztette a lelkiismereti szabadság alkotmányos elvének érvényesítését, figyelembe véve az Alkotmánybíróság 4/1993. sz. határozatát is. (E határozat indokolása szerint: „funkcióátvállalás az iskola

egyházi iskolaként való továbbműködésével nem teljesülhet Az iskola nem lehet semleges és vallásos szellem egyszerre.”) Törvényességi problémát jelentett az is, hogy az 1978-1980 között jelentős összeggel felújított és 1991-ben tetérbeépítéssel bővített Péterfia utcai épület valamint a két egyházi tulajdonban sohasem volt épület összesen több mint egymilliárd Ft forgalmi érték ingatlanok átvétele mindössze 20 millió Ft (továbbá egy csekély értékű volt egyházi ingatlan visszaigényléséről való lemondás) fejében nem volt összeegyeztethető az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény 108. §-ának rendelkezéseivel. Az Országgyűlésben az ellenzéki képviselők a problémákkal kapcsolatos interpellációját illetve határozati javaslatát a kormánypárti többség elutasította.

Az esztergomi és a zsámbéki tanítóképzőiskoláknak a katolikus egyház részére történt átadása annyiban különbözött a debreceniétől, hogy a két főiskola épülete a volt egyházi ingatlanokra vonatkozó törvény hatálya alá esett, így azokat a törvény értelmében vissza kellett juttatni az egyháznak. E főiskolák esetében is fennállt azonban az állami tanítóképzés megszűnésével a világnézetileg semleges és a vallásos szellem oktatás ellentmondása, s Esztergomban is sor került korábban egyházi tulajdonban nem levő ingatlanok (kollégium, gyakorlóiskola, sporttelep) átadására.⁷⁹

Az egyházi felső oktatási intézményekkel kapcsolatos jogi kérdéseket az 1993. évi LXXX. számú - és azóta többször módosított - felső oktatási törvény szabályozta. E törvény értelmében nem állami - köztük egyházi - felső oktatási intézmény az Országgyűlés hozzájárulásával (állami elismerésével) létesíthető, meghatározott feltételek megléte esetén. E feltételekkel azonban az 1996. évi és a 2000. évi törvénymódosítás szerint a hittudományi oktatást folytató intézmények esetében - elsősorban a megkívánt szélesebb képzési profilt illetően - el lehetett tekinteni.

Közjogi szempontból problematikusak a törvénynek az egyházi egyetemek és főiskolák professzorainak kinevezésére, vezetőinek

⁷⁹ MÓL M-KS 288. f. 41/57. ó. e., 0029-1/g/1966.; Református Egyház, 1967. 5. sz. 106-107. o., 1972. 11. sz. 241-244. o.; A Kormány belső határozatai. (1990. május 23-1994. július 12.) Határozatok Tára. Különszám. 128., 208. o.; Magyar Közlöny, 1993. 15. sz. 702-707. o.; Az Országgyűlés 1992. évi szi ülésesszaka szeptember 14-15-16-i ülésének jegyzőkönyve. 19097-19098. o.; Az Országgyűlés 1992. évi szi ülésesszaka december 7-8-9-i ülésének jegyzőkönyve. 22303-22307. o.; Az Országgyűlés 1993. évi tavaszi ülésesszaka február 15-16-i ülésének Jegyzőkönyve. 24248-24256. o.; Az Országgyűlés 1993. évi tavaszi ülésesszaka április 19-20-i ülésének jegyzőkönyve. 25978-25979. o.; Az Országgyűlés 1993. évi tavaszi ülésesszaka május 10-11-i ülésének jegyzőkönyve. 26490-26492. o.

megbízására vonatkozó rendelkezései. A törvény szerint az egyházi egyetem tanárát is - a miniszter el terjesztésére - a köztársasági elnök nevezi ki, rektorát ugyan bízza meg. Ez megfelelt az Alkotmány szövegének, 1989 szén, az Alkotmány módosításának elfogadásakor azonban még nem voltak egyházi egyetemek. A módosítások során a törvénybe beillesztették „a fenntartó egyetértésével”, illetve a „fenntartó javaslatára” szavakat, de e probléma megnyugtató módon csak az Alkotmány módosításával oldható meg. (Az új Alkotmány megalkotására irányuló munkálatok során az Alkotmány-el készítő Bizottság által készített 1998. március 10-i tervezet a köztársasági elnök e jogkörét az állami egyetem tanárainak kinevezésére és rektorának meger sítésére korlátozta volna, az új Alkotmány kidolgozása azonban lekerült a napirendr l.) Az egyházi f iskola tanárait a miniszterelnök nevezi ki, f igazgatóját - a legutolsó törvénytörvény szerint - a fenntartó bízza meg és a miniszterelnök er síti meg. Minthogy a f iskolákat illet en alkotmányos probléma nincs, kívánatos lett volna, hogy a törvény az egyházi f iskolák tanárai és vezet i esetében a kinevezési és megbízási jogkört egyértelm en az egyházi f hatóság hatáskörébe utalja.

Maga a törvény számos kérdést - így az intézmény vezetési struktúráját, az egyetemi, ill. f iskolai tanács összetételét, hatáskörét, a hallgatói önkormányzat szerepét, jogait stb. - illet en lehet vé tette, hogy az egyházi intézmények fenntartói a törvényben foglaltaktól eltér rendelkezéseket állapíthassanak meg.

A legnagyobb mértékben a fels oktatási törvénynek az egyházi intézmények finanszírozására vonatkozó rendelkezései módosultak. Az 1993. évi törvény szerint az egyházi intézmények hallgatói is normatíva szerinti anyagi támogatásban részesülnek, a képzés m ködési költségeihez való állami hozzájárulás módját és mértékét az Országgy lés az éves költségvetés jóváhagyásakor határozza meg. Az 1996. évi módosítás értelmében az egyházi fels oktatási intézmények államilag finanszírozott képzési feladatok ellátása esetén kép zési normatívában, valamint e normatíva 50%-ának megfelel létesít mény-fenntartási el irányzatban részesülhetnek, és pályázat alap ján a programfinanszírozási és a kutatási el irányzattól is támoga tást nyerhetnek. Az újabb módosítás 1997 decemberében, az Aposto li Szentszékekkel kötött megállapodást követ en történt Eszerint az egyházi fels oktatási intézmények m ködési kiadásaik tekintetében az állami intézményekkel azonos mérték támogatásban részesülnek, és a törvény meghatározta a hittudományi képzés normatíváit is. A következ , 2000. évi törvénytörvény módosítás kiterjesztette az egyházi intézmények támogatását; ezek „fenntartásához és fejlesztéséhez (...) azonos mértékben, a fels oktatási célú pályázatokon való részvétel lehet ségét

ugyanazon elvek szerint biztosítja, mint az állami felső oktatási intézményeknek”. (A törvénymódosítás ezt a történelmi egyházak felső oktatási intézményeire korlátozta, e diszkriminációt a 2003. évi törvénymódosítás megszüntette.)⁸⁰

Az egyházi felső oktatási intézmények világi karain, illetve szakjain a képzés a kormány által meghatározott - az állami és a nem állami intézményekre egyaránt vonatkozó - képesítési követelmények alapján folyik (a tantervek megállapítása azonban intézményi hatáskörbe tartozik). A teológiai képzés tekintetében a képesítési követelményeket a felső oktatási törvény értelmében „az egyházi egyetemek és főiskolák a rájuk vonatkozó egyházi szabályok alapján határozzák meg”.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának tanulmányi rendje a 7 éves képzés keretei között úgy alakult, hogy az első, ötéves ciklus a teológiai bakkalaureátus fokozat megszerzésével zárul (ez az egyetemi alapképzésnek felel meg), a második, kétéves ciklus speciális képzést és a tudományos kutatás gyakorlatába való bevezetést nyújt, és a teológiai licenciátus fokozat elnyeréséhez vezet (E karon a három jelenlegi specializációs terület: Isten és az Ő megismerése, Krisztológia, Az Egyház misztériuma és élete.) A harmadik ciklust a licenciatanulmányokat követően a doktori disszertáció elkészítésével és megvédésével a doktori fokozat megszerzése jelenti.

A Sapientia Christiana nagy súlyt helyezett az affiliációra, a teológiai fakultások és a hittudományi főiskolák olyan kapcsolatára, hogy az utóbbiak

⁸⁰ Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1993. 1. k. Budapest 1994. 375-393. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1996. 1. k. Budapest 1996. 372-391. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1997. Budapest 1997. 2. k. 936-937. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 2000. Budapest 2001. 1. k. 617-622. o.; Magyar Közlöny, 2003. 71. sz. 5477-5487. o. Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1993. 1. k. Budapest 1994. 375-393. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1996. 1. k. Budapest 1996. 372-391. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1997. Budapest 1997. 2. k. 936-937. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 2000. Budapest 2001. 1. k. 617-622. o.; Magyar Közlöny, 2003. 71. sz. 5477-5487. o. Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1993. 1. k. Budapest 1994. 375-393. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1996. 1. k. Budapest 1996. 372-391. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1997. Budapest 1997. 2. k. 936-937. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 2000. Budapest 2001. 1. k. 617-622. o.; Magyar Közlöny, 2003. 71. sz. 5477-5487. o.

hallgatói az affiliáló karon egyetemi végzettséget szerezhessenek. A katolikus hittudományi f iskolák közül a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara az egri, az esztergomi, a szegedi és a veszprémi hittudományi f iskolákat affiliálta. Három f iskolát vatikáni egyetemek affiliáltak: a gy rit a Pontificia Universitas Lateranensis, a nyíregyházi görög katolikus f iskolát a Pontificium Institutum Orientale, a Sapiencia Szerzetesi Hittudományi F iskolát pedig a Pontificio Ateneo s. Anselmo. A tanulmányi időre f iskolákon 6 évre n tt, ami lehet vé tette a képzés színvonalának emelését. A katolikus hittudományi karon és f iskolákon a teológusképzésen kívül egyetemi és f iskolai szint hittanári, valamint hitoktató-képzés is folyik, jelent s részben olyan formában, hogy a hallgatók egy tanári szakon valamely állami tanárképz intézményben folytatnak tanulmányokat.⁸¹

A Debreceni Református Hittudományi Egyetemen, az Evangélikus Hittudományi Egyetemen, valamint a pápai és a sárospataki református teológiai akadémiákon a tanulmányi idő 6 évre n tt (a VI. évfolyam gyakorlati év jelleg); a Károli Gáspár Református Egyetemen a 2004-05-ös tanévt l térnek át a 6 éves képzésre. A protestáns teológiákon - a katolikus hittudományi intézményekhez hasonlóan - hittanárokat és hitoktatókat is képeznek.

Az egyházi fels oktatási intézményekben folyó képzés és tudományos kutatás színvonalával, eredményeivel és hiányosságaival kapcsolatban - az erre vonatkozó felmérések, vizsgálatok, értékelések hiányában - még általános jelleg megállapításokra sincs lehet ség.

A külföldi magyar intézmények közül a 90-es években a római Pápai Magyar Egyházi Intézetben - a létszámkorlátozás megsz nésével - növekedett az ott tanulmányokat, illetve kutatásokat folytatók száma. A bécsi Pázmáneum helyzete 2000. december végét l rendez dött; az intézet felügyeletét ismét magyar egyházi f hatóság, az esztergom-budapesti érsek látja el.

Röviden említést kell még tennünk arról, hogy a rendszerváltás után fokozatosan ismét megalakultak az egyetemi lelkészségek. A katolikus hallgatók lelkigondozását az Egyházi Törvénykönyv is szükségesnek tartotta, és a katolikus egyetemek vonatkozásában ennek fontosságát az Ex corde Ecclesiae kezdet pápai rendelkezés is kiemelte. Jelenleg 4 római katolikus

⁸¹ Erd Péter. A hittudományi képzés az egyházjog szerint Vigília, 1994. 3. sz. 192-200. o.; A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Évkönyve. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 2003.

egyetemi lelkészség és 6 egyetemi lelkész, két görög katolikus lelkészség, 5 református és egy evangélikus egyetemi lelkész m ködik. Az egyetemi lelkészségek, illetve lelkészek sokoldalú tevékenységet fejtettek ki: rendszeresen istentiszteleteket, tanévnyitó és tanévzáró szentmiséket, lelki gyakorlatokat tartottak, el adásokat, szemináriumokat rendeztek, kulturális programokat, kirándulásokat nyári táborozásokat szerveztek. k szervezték az évenkénti Országos Katolikus Találkozót a Református Egyetemisták Találkozóját az Országos Református Egyetemista és F iskolás Konferenciát továbbá szociális és karitatív tevékenységet is folytattak. Egyes lelkészségek súlyt helyeztek az ökumenikus munkára: a Keresztény Ökumenikus Diákegyesület életében való részvétel mellett ökumenikus istentiszteleteket tartottak, a pécsi egyetemi lelkészség pedig bizonyos mértékig ökumenikus jelleg .⁸²

Összegzésként a fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az egyházak fels oktatási tevékenysége a rendszerváltás utáni id szakban - a megváltozott politikai viszonyok és a vázolt törvényi keretek között, a korábbi korlátozások megsz nésével és a kormányzat politikailag is motivált nagyfokú támogatásával - lényegesen kiszélesedett. Nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltó két év alatt két új egyházi egyetem létrehozása, valamint három állami f iskolának az egyházak részére való átadása. Európában egyébként jelenleg, hazánkkal együtt - és a Vatikánt nem számítva - 9 országban m ködik katolikus egyetem, református egyetem csak hazánkban van (az amszterdami Vrije Universiteit ugyan református alapítású volt, most azonban de jure alapítványi jelleg). Állami fels oktatási intézmény egyházivá alakítására tudomásom szerint más európai országban nem került sor. Nemzetközi összevetésben kiemelked en magas az egyházi fels oktatási intézmények állami finanszírozása, költségvetési támogatása.

A 27 egyházi egyetem és f iskola jelenleg a magyar fels oktatási intézményeknek 38%-át alkotja, hallgatólétszámuk - a 2003-04-es tanévben 21 626 f - viszont az összhallgató-létszámnak csak 5,3%-a volt. Az egyházi fels oktatási intézmények hallgatólétszámának több mint a felét a két többkarú egyetem hallgatói teszik ki, a hittudományi f iskolák túlnyomó része igen kevés hallgatóval rendelkezik.

A három szerzetesrendi f iskola említett racionális integrációjához

⁸² Magyar Fels oktatás, 2001. 7. sz. 52-53. o., 9. sz. 50-51. o., 10. sz. 52-53. o., 2002. 1-2. sz. 56-57. o., 3. sz. 61-62. o., 9. sz. 66-67. o., 10. sz. 70-71. o., 2003. 1-2-3. sz. 82-83. o., 4-5-6. sz. 85. o., 7. sz. 61-62. o., 8. sz. 51. o., 2004. 1-2. sz. 68-70. o.

hasznos további szervezeti egyesítésekre nemigen van lehetőség, ellenben célszerű lenne - elsősorban a fővárosban - az egyházi intézmények egyes tárgyak oktatásában való együttműködése, valamint az egyházi és az állami egyetemek, főiskolák oktatási-kutatási kooperációjának fejlesztése.